

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**1990 SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DIŞ TÜRKLER
FAKTÖRÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Yeşim DOĞAN**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Haydar Çakmak**

Ankara-2009

ONAY

Yeşim Doğan tarafından hazırlanan "1990 Sonrası Türk Dış Politikasında Dış Türkler Faktörü" başlıklı bu çalışma, 09.12.2009.. tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

[İmza]

H. Cltndış

[nvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. Haydar Cltndış

[İmza]

Dr. Dr. Aytekin BEVERİ

[nvanı, Adı ve Soyadı]

Dr. Dr. Aytekin BEVERİ

[İmza]

Dr. Dr. Feriye Prtz

[nvanı, Adı ve Soyadı]

Dr. Dr. Feriye Prtz

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Orta Asya ve Kafkasya dünyanın ilgisini üzerine çekmiştir. Dünyanın iki süper gücünden biri ortadan kalkarken, aynı zamanda oldukça stratejik bir bölgede büyük bir boşluk bırakmıştır. Bu stratejik bölge, jeopolitik, güvenlik ve siyasi açıdan taşıdığı önemle dünya politikalarını şekillendirecek bir etkiye sahipti. Ancak uzun yıllar uluslararası alanda yalnızlaşmış olan Türkiye için bu bölgenin önemi diğer devletlerden farklıydı. Yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan; Türkiye'nin tarihsel, dinsel ve kültürel bağlarla bağlı olduğu "Türk Cumhuriyetleri" olarak uluslararası politikadaki yerini almıştı ve Türkiye artık yalnız değildi.

Bu çalışmanın amacı; Orta Asya'nın tarihi, kültürel, ekonomik ve sosyolojik özellikleri temelinde Türkiye'nin 1990 yılından günümüze "Dış Türkler Politikası"nın tahlil edilerek, dış Türker konusunda geleceğe yönelik bir yaklaşım ortaya çıkarılmasıdır. Bu doğrultuda öncelikle bölge devletlerinin coğrafi, ekonomik ve sosyal yapıları incelenerek Türkiye'nin bölge devletleri ile ilişkilerine değinilecek, ardından bu ilişkiler çerçevesinde yapılacak değerlendirmeler ışığında geleceğe yönelik önerilerde bulunulacaktır. Son olarak bölge dışı aktörlerin bölge politikaları ve bu konuda Türkiye ile ilişkileri incelenecektir.

Bu tezin hazırlanması aşamasında, yoğun çalışmalarına rağmen ihtiyacım olduğunda bana zaman ayıran, yol gösteren ve benden ilgisini esirgemeyen sayın danışmanım Prof. Dr. Haydar Çakmak'a; yine çalışmalarım sırasında bana her türlü desteği veren, beni teşvik eden ve bana sağladığı kaynaklarla çalışmalarımı kolaylaştıran değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Seyfettin Erol'a teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak yoğun ve yorucu geçen tez hazırlama sürecinde her an yanımda ve bana destek olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTAMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ORTA ASYA'YA JEOPOLİTİK, TARİHSEL VE STRATEJİK BAKIŞ

1.1. ORTA ASYA'YA YÖNELİK JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLAR VE BU ÇERÇEVEDE BÖLGENİN ULUSLARARASI POLİTİKADAKİ JEOSTRATEJİK ÖNEMİ.....	6
1.2. ORTA ASYA'NIN SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ.....	12
1.2.1. SSCB Öncesi Dönem.....	12
1.2.2. SSCB Dönemi.....	16
1.2.3. SSCB Sonrası Dönem.....	18
1.3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN BAĞIMSIZLIK TARİHLERİ VE ÜLKE PROFİLLERİ.....	20
1.3.1. Azerbaycan.....	20
1.3.1.1. Tarihçesi.....	20
1.3.1.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri.....	21
1.3.1.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı.....	26
1.3.2. Kazakistan.....	28
1.3.2.1. Tarihçesi.....	28
1.3.2.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri.....	30
1.3.2.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı.....	34
1.3.3. Kırgızistan.....	37
1.3.3.1. Tarihçesi.....	37
1.3.3.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri.....	38
1.3.3.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı.....	41
1.3.4. Özbekistan.....	45
1.3.4.1. Tarihçesi.....	45
1.3.4.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri.....	47
1.3.4.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı.....	49

1.3.5. Türkmenistan.....	52
1.3.5.1. Tarihçesi.....	52
1.3.5.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri.....	53
1.3.5.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı.....	54

2. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DİŞ POLİTİKASINDA DİŞ TÜRKLER FAKTÖRÜ

2.1. 1990 SONRASI TÜRKİYE’NİN DİŞ TÜRKLER POLİTİKASINI ŞEKİLLENDİREN ETMENLER.....	57
2.1.1. Etnik, Tarihsel ve Kültürel Etmenler.....	57
2.1.2. Jeopolitik ve Güvenlik Etmenleri.....	59
2.1.3. Ekonomik Etmenler.....	61
2.2. TÜRKİYE’NİN BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE SİYASİ, EKONOMİK VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ.....	63
2.2.1. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	63
2.2.2. Türkiye-Kazakistan İlişkileri.....	68
2.2.3. Türkiye-Kırgızistan İlişkileri.....	71
2.2.4. Türkiye-Özbekistan İlişkileri.....	75
2.2.5. Türkiye-Türkmenistan İlişkileri.....	78
2.3. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE KAFKASYA’YA YÖNELİK DİŞ TÜRKLER POLİTİKASINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER.....	82
2.3.1. Türkiye’nin Dış Türkler Politikasındaki Doğru ve Yanlışlarına Genel Bir Bakış.....	82
2.3.2. Türkiye’nin Gelecekte Uygulaması Gereken Dış Türkler Politikasına İlişkin Bazı Öneriler.....	92
2.3.1. Stratejik.....	93
2.3.2. Ekonomik.....	96
2.3.3. Kültürel.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ULUSLARARASI AKTÖRLERİN ORTA ASYA VE KAFKASYA'YA
YÖNELİK POLİTİKALARI VE TÜRKİYE

3.1. RUSYA.....	103
3.1.1. Rusya'nın Bölgesel Politikaları.....	103
3.1.2. Türkiye-Rusya İlişkileri.....	107
3.2. ABD.....	108
3.2.1. ABD'nin Bölgesel Politikaları.....	108
3.2.2. Türkiye-ABD İlişkileri.....	114
3.3. ÇİN.....	115
3.3.1. Çin'in Bölgesel Politikaları.....	115
3.3.2. Türkiye-Çin İlişkileri.....	121
3.4. İRAN.....	122
3.4.1. İran'ın Bölgesel Politikaları.....	122
3.4.2. Türkiye-İran İlişkileri.....	127
3.5. AB.....	128
3.5.1. AB'nin Bölgesel Politikaları.....	128
3.5.2. Türkiye-AB İlişkileri.....	132
3.6. PAKİSTAN.....	133
3.6.1. Pakistan'ın Bölgesel Politikaları.....	133
3.6.2. Türkiye-Pakistan İlişkileri.....	135
3.7. HİNDİSTAN.....	135
3.7.1. Hindistan'ın Bölgesel Politikaları.....	135
3.7.2. Türkiye-Hindistan İlişkileri.....	138
SONUÇ.....	140
KAYNAKÇA.....	146
EK.....	156
ÖZET.....	159
ABSTRACT.....	160

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- A.g.e.** : Adı geçen eser
- A.g.m.** : Adı geçen makale
- AKP** : Adalet ve Kalkınma Partisi
- BDT** : Bağımsız Devletler Topluluğu
- Bkz** : Bakınız
- BM** : Birleşmiş Milletler
- BTC** : Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
- Çev.** : Çeviren
- ÇHC** : Çin Halk Cumhuriyeti
- Der.** : Derleyen
- Ed.** : Editör
- GSMH** : Gayri Safi Milli Hasıla
- GSYİH** : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- NATO** : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
- S.** : Sayı
- s.** : Sayfa
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TPAO** : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
- YTC** : Yeni Türk Cumhuriyetleri

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının temeli ve hedefleri, Mustafa Kemal Atatürk tarafından, Milli Mücadele yıllarında şekillenmeye başlamıştır. Atatürk'e göre Türkiye'nin dış politikasının temel hedefi "Türk milleti ve devletin refahı, mutluluğu ve bekasının ülkenin kendi gücüne dayanarak temin edilmesi"dir.¹

Türkiye, Atatürk döneminden beri, diğer ülkelerle hassas dengelere dayanan ilişkiler geliştirmiştir. Bu politika halen de devam etmektedir. Türk Dış Politikası'nda Atatürk döneminden sonra yaşanan en büyük değişiklik, 1952 yılında NATO'ya üye olunmasıdır. Bu gelişme, Atatürk'ün benimsediği Türkiye'nin uluslararası platformda bağlayıcı sorumluluklar altına girmemesi düşüncesinden uzaklaşıldığının bir göstergesidir. Zira o dönemde gittikçe artan Sovyetler Birliği tehdidi, Türkiye'yi bölgesel işbirliklerine yöneltmiştir. Bilindiği gibi, 2. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği, Türkiye'den Boğazlar konusunda kabul edilemez taleplerde bulunmuştur. Bu talepler Türkiye'nin bağımsızlığına açık bir tehdit oluşturmaktaydı. Sovyetlerin bu politikasının temelinde gittikçe büyüyen bir kara ordusuna sahip olması nedeniyle Akdeniz yolunu denetim altına almak istemesi vardı. İşte bu dönemde ABD, Sovyet tehdidi altındaki bölgelere yardım etmeye karar vermiş ve Truman Doktrini ortaya çıkmıştır. Türkiye değişen uluslararası dengelere karşı Soğuk Savaş Dönemi'nde bölgesel işbirliklerine daha da önem vermiş ve bu konuda önemli roller üstlenmeye başlamıştır. Yine, bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklarda, iyi niyetli tarafsızlık politikası geliştirerek BM kararları doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmiştir. Bölge ülkelerinin kendi aralarındaki ya da süper güçlerin bölgeye müdahalesiyle yaşanan sorunlarda aktif bir rol üstlenmiş ve bu sorunlarda arabuluculuk pozisyonunda bulunmuştur.²

¹ Zeynep Korkmaz (ed.), **Nutuk**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984, s.298-99.

² Mahmut Bali Akyan, "Türkiye'nin Dış Politika Anlayışı", **Türk Dış Politikası**, Ankara, Platin Yayınları, 2008, s.33.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ABD tek süper güç olarak ortaya çıkmış, komünist sistem iflas etmiş ve Sovyet tehdidi ortadan kalkmıştır. Berlin Duvarı'nın çökmesi, Avrupa'nın bölünmüşlüğü'nün sona ermesi ve ideolojik mücadelenin yerini karşılıklı güven ortamına ve işbirliğine bırakması Soğuk Savaş sonrası dönemin belirgin özelliği olarak ortaya çıkmıştır.³ Soğuk Savaş sonrası milliyetçilik duyguları yeniden güçlenmiş, sınır anlaşmazlıkları, sosyal ve ekonomik sorunlar ve azınlıklar sorunu başlamış, Soğuk Savaş dönemi öncesinden kalan bazı sorunlar tekrar su yüzüne çıkmıştır. En önemlisi bu sorunlar Türkiye'yi kuşatan coğrafyada ortaya çıkmıştır. Türkiye ise kendini bir anda bu sorunların ortasında bulmuştur. Yine, Sovyet tehdidini durdurmak için kurulmuş olan NATO'nun gerekliliği ve faaliyetleri tartışılmaya başlamıştır. NATO, stratejisini yeni tehdit alanlarına yöneltmiş ve böylece Türkiye'nin İslam dünyası ile NATO arasında kalması söz konusu olmuştur.⁴

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Doğu-Batı cepheleşmesi bağlamında Türkiye'nin stratejik öneminin kaybolmasına yol açmakla birlikte, bir başka bakış açısıyla, Sovyetler Birliği sonrası oluşan yeni yapılanmada Türkiye'ye daha stratejik bir rol kazandırmış oluyordu. Türkiye, yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin bulunduğu coğrafyada bölgesel bir güç olma fırsatını yakalamış bulunmaktaydı. Soğuk Savaş döneminde ulaşılması çok zor olan Türk Dünyası ile Türkiye arasındaki en önemli engel ortadan kalkmış ve Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle siyasi bir birlik kurmasının önü açılmıştı. Türkiye, bölge ülkeleriyle sahip olduğu tarihi ve kültürel birliği geliştirme imkanı bulmasının yanı sıra, bölgede izleyeceği aktif politika ile dünya enerji kaynakları açısından büyük öneme sahip bu coğrafyada kilit bir rol oynama fırsatı yakalamıştır.

³ Abdülkadir Baharççek, "Soğuk Savaş'ın Sona Ermesi'nin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.68.

⁴ Abdülkadir Baharççek, a.g.e., s.70.

SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya'da oluşan boşluk, uluslararası aktörlerin dikkatini bu yöne çevirmiştir. Orta Asya bu noktada oldukça önemli bir yer arz etmektedir. Sahip olduğu enerji potansiyeliyle Orta Asya, geçmişte İngiltere ve Çarlık Rusyası arasında oynanan cinsten bir “Yeni Büyük Oyun”un sahnesi haline gelmiştir. Ancak bu oyunun aktörleri bölge ülkeleri değil, bölge üzerinde hakimiyet kurmak için rekabet eden diğer aktörlerdir. Dolayısıyla asıl oyun, büyük güçler tarafından oynanmaktadır. Bölge ülkeleri ise, yeni ve hazırlıksız bağımsız olmalarının verdiği şaşkınlıkla uluslararası topluma entegre olmaya çalışmaktaydılar. Çarlık Rusyası ve ardından SSCB, bu ülkelerin kimliklerinin kültür, din, dil gibi belirleyici unsurlarını ortadan kaldırma politikalarında başarılı olarak, bölgede kendi içinde kimlik çatışması yaşayan ve uluslararası topluma tamamen yabancı aktörler ortaya çıkarmıştır.

Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkaslar bölgesi Türk Dış Politikası açısından ayrı bir önem kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla meydana gelen on beş cumhuriyetin altısı Müslüman'dı. Türkiye, aslında bu cumhuriyetlerin bağımsızlık sürecine kendisini hazırlamamıştı. Ancak kendi tarihinden, dininden ve kültüründen olan bu cumhuriyetleri büyük bir sevinçle karşılayan Türkiye, onları ilk tanıyan ülke oldu. Bu cumhuriyetlerin bağımsızlığı sonrası Batı, Türkiye'nin bölgedeki konumuna ilişkin olarak öncekinden farklı görüşler ortaya atmaya başladı. Bu durum, Müslüman nüfuslu cumhuriyetlerde İran modelinin, eski komünist sistemin yerini alması endişesinden kaynaklanmaktaydı. Bu yüzden Türkiye, Batı değerlerinin bölgedeki uygulayıcısı olarak görülmeye başladı.

Türkiye Sovyetlerin bölgeyi boşaltmasıyla kendisini Balkanlar'dan Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya uzanan bölgenin merkezinde buldu. ABD başta olmak üzere, Batı “Türk Modeli”ni yeni bağımsız olan Orta Asya Cumhuriyetleri'ne ve Azerbaycan'a takip edilmesi gereken bir model olarak ileri sürdü. Türk tarafı, yeni argümanlar bularak Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik politikasını formüle etmeye çalışırken, Batı'nın ve özellikle ABD'nin

Türk modelini ortaya atması Türk hükümetine elverişli bir durum sağladı.⁵ Ancak, bu düşünce, Batı tarafından zamanla terk edilmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni, İran rejim tehdidi algılamasının değişmesiydi, Zira, İran kendi içerisinde dahi Şii-Sünni çatışmaları yaşarken, bölgeye rejimini, ihraç etmekte zorlanacaktı. Yine, Rusya'nın eski Sovyet toprakları üzerinde hakimiyet kurma düşüncesi, Batı tarafından meşru bir hak olarak görülmeğe başlamıştır. Bu nedenlerin yanında bazı Türk politikacıların Pan-Türkist söylemleri, Batı tarafından endişeyle karşılanmıştır. O dönemde Türkiye'nin kendi içinde yaşadığı terör sorunu, Türkiye'nin kaynaklarını ve ilgisini bu konuya yöneltmesine neden olmuş, böylece "Türk Modeli" fikri, Batı için bir dış politika aracı olmanın ötesine gidememiştir.

Türkiye açısından bakıldığında, tarihsel, dinsel ve kültürel birlikteliğin vermiş olduğu dostluk duygusunun yanı sıra, o dönem Türkiye'yi meşgul eden Güneydoğu Sorunu, Kıbrıs Sorunu, Suriye ve Irak ile yaşanan Su Sorunu gibi konularda Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'nin doğal müttefikleri olarak görülmüştür. Zira, Orta Asya dünyanın en stratejik bölgelerinden biri haline gelmiştir ve bu bölgelerde sahip olunacak stratejik ve tarihi müttefikler, Türkiye'nin uluslararası platformda elini güçlendirecek unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. O döneme kadar belli kalıplar içerisinde şekillenen Türkiye'nin Dış Türkler politikasında, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla yeni açılımlar geliştirilmeye başlamıştır. Bu bağlamda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile karşılıklı ziyaretlerde bulunularak diplomatik açılımlar yapılmıştır. Türkiye, bağımsızlıklarını yeni kazanmış Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan için ideal bir kalkınma modeli olmuştur. Türkiye, bir yandan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Barış Gücü, Kafkasya İçin İstikrar Paketi gibi ittifaklarla Orta Asya ve Kafkaslardaki rolünü güçlendirme çalışmaları yaparken, diğer yandan da Türkiye İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nı kurmuştur. TİKA, bu doğrultuda Dış Türkler konusunda Türk Dış Politikası'nda atılan en somut adımlardan biridir. Yine,

⁵ İdris Bal, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi", a.g.e., s.370-371.

enerji konusunda da birçok bölgesel proje geliştiren Türkiye, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile bu konuda da işbirliğinden yana olmuştur. Bu konuda Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi, Şahdeniz Projesi, TPAO'nun petrol arama faaliyetleri gibi birçok çalışma yapılmıştır. Ekonomik ve kültürel faaliyetlere de büyük önem verilmiş, bu doğrultuda Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nde kurumlar oluşturulmuştur.

Tüm bunlardan hareketle Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik dış Türkler politikasının temelinde bölge ülkeleri ile tarihsel, dinsel ve kültürel ortak geçmişin öneminin büyük olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, Orta Asya coğrafyasının günümüzdeki, stratejik önemi de dikkate alınırsa, Türkiye'nin bölgede oynayacağı aktif ol, Türkiye'ye uluslararası politikada büyük bir prestij sağlayacak, bunun yanında siyasi ve ekonomik avantajları da beraberinde getirecektir. Türkiye, bu politikalarını geliştirirken, bölgede söz sahibi olmak isteyen ABD, AB, Rusya, Çin gibi ülkelere karşı da aktif bir strateji izlemelidir. Zira, bölge ile en sıkı bağlara sahip olan ülke Türkiye'dir. Türkiye'nin Orta Asya'da izleyeceği başarılı bir dış Türkler politikası, Türkiye'nin elini güçlendirerek uluslararası alanda manevra alanının artmasına neden olacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik dış Türkler politikası, Orta Asya'da 1990 sonrası değişen dengelerden hareketle ele alınacak ve bölgedeki önemli güçler, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'nin bölgesel stratejileri ayrıntılı olarak incelenecektir. Yine, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile siyasi, ekonomik, kültürel, tarihsel ilişkilerine ayrı ayrı değinilerek, izlenmesi gereken yeni politikalar geliştirilmeye çalışılacaktır. Bu noktada "Türk Birliği" konusundaki görüşlere ve Türkiye'nin bu doğrultudaki açılımlarına da yer verilerek, bu konuda Türkiye siyaseti incelenecek, gelecekte atılması gereken önemli adımlar belirlenerek, yapıcı ve birleştirici bir Dış Türkler politikası oluşturulmaya çalışılacaktır.

1. BÖLÜM

ORTA ASYA'YA JEOPOLİTİK, TARİHSEL VE STRATEJİK BAKIŞ

1.1. ORTA ASYA'YA YÖNELİK JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLAR VE BU ÇERÇEVEDE BÖLGENİN ULUSLARARASI POLİTİKADAKİ JEOSTRATEJİK ÖNEMİ

Orta Asya, kuzeyde Sibiryadan güneyde Hint Yarımadası'na; batıda Hazar Denizi ve İran'dan, doğuda Çin'e kadar uzanmaktadır. Öte yandan Orta Asya, Sibiryadan Himalayalara kadar ve Ural Hazar hattından Moğolistan ve Çin'e kadar uzanan alanı kapsamaktadır. Bölgenin sınırlarının belirlenmesinde uluslararası kabul görmüş bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Uluslararası literatürde "Orta Asya" teriminin kültürel, demografik ve coğrafi faktörlere göre tanımlanan çeşitli anlamları mevcuttur. Orta Asya'yı müstakil bir bölge olarak ele alan ilk coğrafyacı Alexander von Humboldt (1843) olmuştur. Bölge, bazı yazarlara göre, tarihsel olarak göçebe halklar ve İpek Yolu ile yakından bağlantılıdır. Bu anlamda Orta Asya, insanların, malların ve fikirlerin Avrupa, Orta Doğu, Güney Asya ve Doğu Asya arasında hareketini sağlayan bir köprü görevindeydi. Bazı yazarlar ise, bölgeyi "Türkistan" olarak tanımlamaktadır.⁶ Orta Asya, Çarlık Rusya'sı döneminde ülkenin Asya'da kalan toprakları için kullanılmıştır. En dar kapsamlı tanımlama ise, Sovyetler Birliği tarafından resmen tanımlanan "Middle Asia" kavramıdır ki bu kavram Kazakistan'ı dışarıda bırakmaktadır.⁷ Günümüzde Rusya Federasyonu, Orta Asya bölgesine Kazakistan'ı da dahil etmektedir.⁸

⁶ "Türkistan" terimini bölgenin asıl adı olarak kullanan Baymirza Hayit, "Orta Asya" teriminin kullanılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre, bu terim Sovyetler Birliği tarafından Türk Dünyası'nın ortak kültürünü parçalamaya yönelik olarak ortaya atılmış bir terimdir. Ancak bu çalışma, Soğuk Savaş Sonrası bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan ile sınırlı olacağı için, yaygın terim olan "Orta Asya" kullanılacaktır.

⁷ Robert M. Cutler, "Economics and Security in Central Asia", Harvard Asia Quarterly, Winter 2001, (Erişim) <http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/200101/index.htm>, 12.09.2004

⁸ Şatlık Amanov, *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası*, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.52.

Jeopolitiğin kurucusu sayılan Halfrod Mackinder “merkezi bölge”, bir diğer ifade ile “Heartland” olarak isimlendirdiği Türkistan’ı içeren bölgenin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan büyük “Dünya Adası”nın kontrol altına alınabilmesi için elde tutulmasının şart olduğunu belirtmiştir.⁹ Spykman’ın kenar kuşak teorisine göre ise; gerçek potansiyel güç Batı Avrupa, Türkiye, Irak, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya’dan oluşan kenar kuşak hattındadır. Bu hatta “Rimland” denmiştir. Spykman’a göre, bu hatta hakim olan güç Avrasya’ya, Avrasya’ya hakim olan güç ise dünyaya hakim olur. Spykman’ın “Rimland Kuşağı”nı daha teorik bir çerçeveye oturtan Saul Cohen’in ifadesi ile, “ticarete dayalı güç” ve “Avrasya kıtasal güç” arasındaki jeopolitik rasyonalite, Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu yapıyı oluşturmaktaydı.¹⁰

Ortaya atılan bu teoriler doğrultusunda ilk kez harekete geçen devlet Almanya olmuştur. Ancak iki dünya savaşında da yenilmiş ve amacına ulaşamamıştır. Ardından Sovyet Rusya kara hakimiyetliğine soyunmuş, ancak çözülme ile birlikte bu teoriyi hayata geçirememiştir. Son olarak günümüzde ABD’nin Orta Asya’da bu teorilere dayanarak hareket etmesi söz konusu olsa da, ABD henüz hedefinde başarılı olmuş gibi görünmemektedir.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla, Heartland’dan Rimland’a inen coğrafyada jeopolitik açıdan boşluklar meydana gelmiştir. Kısa dönemde bu boşluk, SSCB’nin yakın komşuları üzerindeki tehdidini kaldırırken, orta ve uzun dönemde ciddi politik tehlikeleri beraberinde getirebilme potansiyeli açısından dikkatleri üzerine çekmiştir. Zira, artık bölgeye hakim olan gücün yerini birçok yeni devlet almıştır ki bu ortam politik aktörlerin bölgeye müdahalesine zemin oluşturmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde

⁹ Müjdat Güler, **Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yay., 1. Baskı, 2007, s.33.

¹⁰ Saul Cohen, **Geography and Politics in a World Divided**, New York, Oxford University Press, 1973

jeopolitiğin artan bir önemle tekrar gündeme gelmesiyle Brzezinski'nin¹¹ ifadesiyle, Avrasya üzerinde küresel öncelik mücadelesinin sürdürüleceği bir satranç oyunu oynanmaya başlamıştı¹² ve bölgede ABD hegemonyasına karşı hareket eden Çin, Rusya, Hindistan, İran ve Pakistan bu oyunun temel aktörleri olarak Orta Asya coğrafyasında rol almışlardır. Brzezinski'ye göre ABD için büyük ödül Avrasya'dır. Avrasya yer kürenin en önemli kıtasıdır ve jeopolitik bir eksendir. Bu nedenle Avrasya, küresel mücadelenin sürdürüleceği bir "satranç tahtası"dır.¹³ Brezezinski, "...dünya olayları beş yüz yıl boyunca, bölgesel egemenlik için birbirleriyle çatışan küresel iktidar peşindeki Avrasyalı güçler ve halklar tarafından belirlenmişti." diyerek Avrasya'ya verdiği önemi bir kez daha ortaya koymuştur.¹⁴ Bunlardan başka, ABD'de yaşayan Amiral Alfred Mahan (1840-1914) tarafından ortaya atılan "Deniz Hakimiyet Teorisi" ve birçok Amerikalı havacı tarafından benimsenen "Hava Hakimiyet Teorisi", 2. Dünya Savaşı ile uygulanmaya başlamış, özellikle de ABD ve İngiltere tarafından benimsenmiştir.

Soğuk Savaş döneminin fiziki tehdit içeren ve düşmanca ideolojileri besleyen ortamı, SSCB'nin dağılması sonrasında ve özellikle 21. yüzyılda yerini, dünya jeopolitiğinde kilit rol oynayan ABD'nin inşa edeceği değerler bütününe bırakmıştır. Böylece dünyada "Soğuk Savaş"ın yerini "Jeopolitik Savaş" almıştır.¹⁵ Zira SSCB'nin çöküşü, Avrasya'nın ortasında jeopolitik bir boşluk yaratmıştır. Böylece üç yüz yıl boyunca varlığını korumuş ve dünyanın en büyük toprak parçasını yönetmiş, Avrasya'nın tam ortasındaki jeopolitik konumu ile, bu kıtanın batısında doğusunda ve güneyindeki komşuları üzerinde etkisini ve gücünü hissettirmiş olan Büyük Rusya İmparatorluğu'nun

¹¹ Brezezinski, Amerikan Dış Politikası'nın en önemli kurucularından olarak kabul edilebilir. Beyaz Saray'ın ulusal güvenlik danışmanlığını da yapmıştır. Barış Adıbelli, **Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun**, 1. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2008, s.21.

¹² Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere**, Çev. Gül Keskil, Gülsev Pakkan, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s.32.

¹³ Müjdat Güler, a.g.e., s.35.

¹⁴ Zbigniew Brezezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, s. 31.

¹⁵ Ali Fikret Atun, "Avrasya Jeopolitiğinde Meydana Gelen Değişim ve Türk Dünyası", **21. Yüzyılda Tür Dünyası Jeopolitiği**, Der. Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, M. S. Erol, Ankara, 1. Cilt, 2003, s.174-175.

yerine bugünkü Rusya'nın jeopolitik sınırları ortaya çıkmıştır.¹⁶ Diğer yandan SSCB'nin Amerika'yı Avrasya'dan uzak tutma çabaları da sonuçsuz kalmış oldu. Soğuk Savaş Sonrası ABD, tarihinde ilk defa bir yandan Çin sınırına kadar Avrasya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerine, diğer yandan da Avrasya'nın güney sınırı olan İran Körfezi'ne kadar nüfuz etme imkanı elde etmiştir.¹⁷

Orta Asya coğrafyasında yaşanan bu stratejik rekabet, elbette ki bölgenin sahip olduğu coğrafi faktörlerle doğrudan ilgilidir. Avrasya'ya coğrafi açıdan bakacak olursak, Avrasya'nın Batı ve Doğu ana bölgeleri ile Orta Asya ve Güney Asya tali bölgelerinden oluştuğunu görmekteyiz. Öte yandan Avrasya'daki güç mücadelesini daha somut bir şekilde ortaya koyabilmek için bu coğrafyanın siyasi sınırlarını da belirlemek gerekmektedir. Bu doğrultuda Avrasya'nın batısında, Rusya ve ABD'nin desteğindeki AB, doğusunda ise ABD, in ve Japonya yer almaktadır. Yine batıda AGİT, NATO ve AB gibi uluslararası örgütler bulunmaktadır.¹⁸ Avrasya'nın batısında, özellikle de Kafkasya'nın güneyinde SSCB'nin dağılmasından sonra jeopolitik ve ekonomik unsurların kullanıldığı çok boyutlu ve çok taraflı bir mücadele alanı ve buna bağlı olarak istikrarsızlıklardan oluşan bir coğrafyanın ortaya çıktığı görülmektedir.

ABD'nin Avrasya'ya nasıl bir perspektiften baktığı önemlidir. Avrasya dünyanın jeopolitik eksenini olarak değerlendirilebilir. Avrasya'ya egemen olan bir güç, dünyanın en ileri ve ekonomik açıdan verimli bölgelerini kontrol edebilir. Dünya nüfusunun yaklaşık % 75'i Avrasya'da yaşamaktadır ve dünyanın fiziksel zenginliklerinin büyük bir kısmı buradadır. Avrasya, dünyada bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahiptir. Nitekim, Orta Asya, eski SSCB'nin tüm petrol rezervlerinin %32'sine, kömür rezervlerinin

¹⁶ Zbigniew Brzezinski, **Kontrollden Çıkmış Dünya**, Çev. Haluk Menemencioğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s.174-175.

¹⁷ Zbigniew Brzezinski, **Kontrollden Çıkmış Dünya**, s.175-176.

¹⁸ Mehmet Seyfettin Erol, "11 Eylül Sonrası Orta Asya Jeopolitiğinde Gelişmeler ve Orta Asya Türklüğü Üzerine Yansımaları" **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, s.188.

%30'una¹⁹, doğalgaz rezervlerinin % 50'sine sahip bulunmaktaydı. Cıva, krom, manganez, uranyum, çinko vb. kaynakların da büyük oranda karşılandığı bölge, altın rezervleri bakımından da oldukça zengindir. Belirtilen bu kaynaklar, SSCB Sonrası bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri'nin, mevcut ve potansiyel değerlerini görebilme açısından önemlidir. Orta Asya'daki doğal kaynakların dünya ekonomisinde en önemli kısmı kuşkusuz petrol rezervleri oluşturmaktadır.

Avrasya, dünyanın siyasal olarak en iddialı ve dinamik devletlerinin bulunduğu yerdir. ABD'den sonra en büyük altı ekonomi ve en büyük altı silah alıcısı Avrasya'da bulunmaktadır. Dünyanın biri hariç resmi olarak bilinen tüm nükleer güçleri ve gizli nükleer güçlerinin tümü Avrasya'da bulunmaktadır. Bölgesel hegemonya ve küresel etki heveslisi olan dünyanın en kalabalık nüfuslu iki devleti Avrasyalıdır. Amerikan önceliğinin bütün potansiyel, siyasi ve/veya ekonomik meydan okuyucuları yine Avrasyalıdır.²⁰ Özetle, Avrasya'nın gücü büyük ölçüde ABD'yi büyük ölçüde gölgede bırakmaktadır. 1991 sonlarında, dünyanın toprak bakımından en büyük devletinin dağılması, Avrasya'nın tam ortasında bir kara delik yaratmıştır. Bu yeni ve şaşırtıcı jeopolitik durum, ABD için belirleyici bir meydan okumayı da beraberinde getirmiştir.²¹ Bu bağlamda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin uluslararası önemi, onların ekonomik ve demografik potansiyelini, coğrafi konumunu, öncelikle komşu devletler olmak üzere diğer devletlerle ilişkilerinin karakterini olduğu kadar, bölgesel ve küresel örgütlerdeki rollerini yansıtmaktadır. Ayrıca, bölgenin hayati jeopolitik pozisyonu, enerji kaynakları ve stratejik çıkar alanı olması, uluslararası aktörlerin bölgeye olan ilgisinin nedenidir. Dolayısıyla jeopolitik teorileri en çok ilgilendiren coğrafi bölgelerden birisi olarak Orta Asya, yeni uluslararası konjonktürde en önemli rekabet alanlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 11 Eylül sonrası Orta Asya coğrafyası eskisinden çok daha güncel bir alan haline gelmiştir.

¹⁹ Mehmet Dikkaya, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyun'un Temel Dinamikleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 1, Sayı. 3, 1999/2000, s.34.

²⁰ Mehmet Seyfettin Erol, a.g.m., s.190.

²¹ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*....., s.32,81.

Zira bu tarihten sonra küreselleşme ve hegemonya tüm dünyaya kendini fark ettirecek kadar güçlü hale gelmiştir. Orta Asya, 11 Eylül sonrası “Yeni Dünya Düzeni”nden en fazla etkilenen bölge olmuştur. İnsan hakları, özgürlük ve demokrasi gibi kavramlar çerçevesinde meşrulaştırılmış bir dış politikadan hareketle bölgeye müdahalelerde bulunan ABD, Orta Asya jeopolitiğinin uluslararası güç mücadelesinin merkezi olma sürecini de hızlandırmıştır.

Orta Asya jeopolitiğine yalnızca bölge dışı aktörler açısından bakmak, Orta Asya’ya ilişkin gerçek bir politika belirlemek açısından yanlış olacaktır. Zira bölgede sosyo-kültürel ve tarihi bağlarla güçlendirilmiş bir yapı söz konusudur. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, ortak tarihi geçmişleri, kültürel ve dilsel yakınlığı, enerji kaynaklarını birbirine bağlayan güzergahları ve derin ekonomik ilişkileriyle bölgenin asıl aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990’ların başında, beş Orta Asya devleti(Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan) bir araya gelerek “Orta Asya” teriminden vazgeçip, “Merkezi Asya” teriminin kullanılmasını kararlaştırmışlardır. Devletlerin verdiği bu karar, onların Avrasya’nın sadece coğrafi değil, siyasi anlamda da merkezi olduğunu vurgulama amacı taşımaktadır.²² Buradan hareketle, Türk Cumhuriyetleri’nin, Orta Asya jeopolitiğinin dünyanın ilgisini nasıl çektiğinin farkında olduğu görülebilir. Bu nedenle bu devletler, ileride ayrıntılı olarak bahsedileceği üzere, Soğuk Savaş Sonrası oluşan konjonktüre göre yeni jeostratejik politikalar geliştirme gayreti içine gireceklerdir.

Diğer Türk Cumhuriyetlerinden farklı olarak Kafkasya bölgesinde bulunan Azerbaycan’a ilişkin olarak yapılacak çalışmaya temel oluşturmak amacıyla bu bölümde Kafkasya’nın jeopolitik öneminden de bahsetmek yerinde olacaktır. Kafkasya, batıdan doğuya doğru bölgeyi ikiye ayıran Kafkas sıradağlarıyla Karadeniz’den Hazar Denizi’ne kadar uzanmaktadır. Coğrafi olarak Kafkas sıradağlarının kuzeyinde yer alan Kuzey Kafkasya

²² M.Ş. Gubaydulina, “ Orta Asya’nın Jeopolitik Çizgileri: Bazı Teorik ve Pratik Bakış Açıkları”, **Stratejik Analiz**, Cit.1., Sayı.6., 2000, s.80.

Avrupa kıtasında; güneyinde yer alan Güney Kafkasya ise Asya kıtasındadır. Kafkasya'nın Doğu ile Batı arasında bu coğrafi bölünmüşlüğü, onun tarihine, kültürüne ve siyasi yapısına da yansımıştır. SSCB döneminde Karadeniz ve Hazar, büyük ölçüde Sovyet denizleri iken; günümüzde Karadeniz Avrupa Denizi, Hazar ise Avrasya denizine dönüşmektedir. SSCB'nin dağılması sonrası Batı dünyası ile bütünleşmeye çalışan, ancak aynı zamanda Rusya ile tarihi, etnik, dini ve dilsel bağları bulunan Kafkasya, Karadeniz kıyılarından dolayı Rusya'nın sıcak denizlere açılan bir kapısı ve Rusya'yı Türkiye, İran ve Orta Doğu'ya ulaştıran bölgesidir.²³ Bölgede özellikle Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol kaynakları önemlidir. Bu nedenle Kafkasya'nın önemini arttıran en önemli faktör enerjidir. Hazar Denizi'nin bulunduğu coğrafi konum, burada mevcudiyeti bulunan güce bölgesel ve uluslararası alanda büyük fırsatlar oluşturacaktır. Diğer yandan bölgenin jeopolitik önemiyle aynı oranda istikrarsızlıklar yaşanmaktadır. Çeçenistan Savaşı, Güney Osetya, Acaristan, Abazya Sorunları, bunun yanı sıra Azerbaycan ve Ermenistan'ın yaşadığı Karabağ sorunu, bölgenin güvenliğini tehlikeye sokan sorunlardır.

1.2. ORTA ASYA'NIN SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

1.2.1. SSCB Öncesi Dönem

Türklerin iklim koşulları, nüfus artışı vb. nedenlerle Avrasya'nın kuzeyinden Asya'nın merkezine göç etmesi sonucunda, daha sonra imparatorluklara dönüşen göçebe federasyonlar kurulmuştur. Zamanla bölgede Çin ile mücadeleler başlamıştır. MS 700'lü yıllarda Türkler, Orta Asya'yı merkez alarak yayılmaya başlamışlardır. Selçuklular İran, Kafkasya ve Anadolu'yu; Gazneliler Afganistan ve Hindistan'ı; Karahanlılar ise geniş Orta Asya bozkırlarını hakimiyet altına almışlar, yine bu dönemde Araplarla Talas Savaşı(751) sırasındaki münasebetleri neticesinde kitleler halinde

²³ Hasan Kanbolat, "2004 Yılına Doğru Doğu ile Batı Arasında Kafkasya: Geçmiş Doğu'da, Gelecek Batı'da mı?", **Stratejik Analiz**, Cilt 5, Sayı 56, Aralık 2004, s.52.

İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardır. Orta Asya'nın Müslümanlaşma süreci bu şekilde başlamıştır. Bu süreç, yaklaşık beş yüz yıl devam etmiştir.

Türk-Rus ilişkileri, 9. yüzyılın başlarında Peçenekler zamanında başlamıştır. 16. yüzyıla kadar, Ruslar teknik bakımdan daha ileri, askeri yönden daha güçlü, daha yüksek bir kültür seviyesine sahip Müslüman komşularla karşı karşıya gelmişlerdir.²⁴ Ruslar bu dönemde Kazan Hanlığı'nı ele geçirerek sınırlarını Orta Asya'ya kadar genişletme imkanı bulmuşlardır. Böylece Türkistan'ı adım adım işgale başlayan Çarlık Rusyası, Müslümanlara karşı sert bir şekilde kültürel emperyalizm politikaları uygulamaya başlamıştır. Rusya, işgalini haklı kılmak için; "Türkistan Müslümanlarını Medenileştirmek" ifadesine dayalı bir gerekçeyle hareket etmiştir.²⁵

Rus Çarı Deli Petro zamanından itibaren Rus İmparatorluğu batı ile bütünleşme politikası izlemiştir. Bu şekilde sıcak denizlere inme hayalini gerçekleştirmek isteyen Rusya, bunun için Türkistan'a hakim olması gerektiğini düşünüyordu. Rusya böylece siyaset dahil yaşamın her alanında en büyük kitlesel hamlelerini gerçekleştirirken bir yandan da yayılma politikaları ile batı etkisini bu bölgelere taşıyordu.²⁶

Rusların Orta Asya'daki ilerlemesi, 1854'deki Kırım yenilgisinden sonra başlamıştır. O dönemde Orta Asya'ya yayılmış olan Hive, Buhara ve Hokand Hanlıkları çatışma ve karışıklıklar içerisindeydi. Bu durumdan faydalanan Ruslar, 1865'te Hokand, 1868'de ise Buhara'yı fiilen işgal ettiler.²⁷ Ardından Ruslar, bu iki merkezin etrafından İran, Afganistan ve Hindistan sınırlarına doğru inmişlerdir. Ruslar buraları yönetebilmek için General

²⁴ Fuat Uçar, Dış Türkler: **Türk Dünyasının Parlayan Beş Yıldızı, Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, Ankara, Fark Yayınları, 2007, s.38.

²⁵ Ertan Efegil, "Rusya'nın Kültürel Emperyalizm Siyaseti ve Günümüz Orta Asya'sında İslam", **Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s.71.

²⁶ Fuat Uçar, a.g.e., s.41.

²⁷ Mustafa Erdem, **Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s.8.

Kaufman idaresinde bir genel valiliğe dönüştürülen Türkmenistan vilayetini kurmuşlardır.(1867)²⁸

Orta Asya'nın işgali, dönemin İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinde kullanılan yöntemlerle bazı yönlerden benzerlik göstermektedir. Örneğin Kazak bölgelerinde yerleşim kolonileri, Orta Asya'da geleneksel siyasal iktidarları ortadan kaldıran ancak toprak sahipleri veya beyleri koruyan askeri ve idari bir işgal tarzını benimsemiştir.²⁹ Ancak diğer yandan İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinden farklı olarak yerli halkın kültürünü yok etmeye yönelik politikalar izleyen Ruslar, ülkeyi Rus kültürüne açık hale getirmiştir. Ruslar bunu fark edilir bir şekilde hayata geçirmekten ziyade mecburi Ruslaştırma olmaksızın hukuk ve şariat mahkemeleri ile yerli halkın yaşamını örgütlemeyi sürdürmüştür. Bu dolaylı yönetimin sonucu olarak Kazaklar da dahil olmak üzere Orta Asya Müslümanları "yurttaş" statüsüne sahip olamamışlar ve "yabancı teba" olarak görülmüşlerdir. Böylece Türkler, kendi coğrafyalarında milli benliklerini ve kültürlerini korumak için adeta bir savaş vermek zorunda kalmışlardır.

Çarlık döneminde Rus emperyalizminin en belirgin özelliği, istila ettiği ülkelerin en verimli ve stratejik noktalarına Rusları yerleştirmek ve burarı hakimiyeti altına almaktır.³⁰ Ruslar bu "Ruslaştırma" politikalarıyla bölgeyi kültürel olarak da hakimiyetleri altına alma amacını gütmekteydiler.

Çarlık Rusyası'nın "Ruslaştırma" ve "Ortodokslaştırma" politikalarının somut göstergelerinden biri, Rusça eğitim veren okullardır. Ruslar, bu okullarda Hristiyanlaştırma politikalarını sürdürmüşlerdir. Ancak Rusların bu politikalarında hedefledikleri başarıya ulaştıkları söylenilemez. Zira o dönem Orta Asya'da birçok medresenin varlığı ve bu medreselerde verilen eğitimlerde halkın Rusların politikalarına karşı direnmeye teşvik edilmesi,

²⁸ Oliver Roy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s.66.

²⁹ Oliver Roy, a.g.e., s.66-67.

³⁰ Emin Kurbanlı, "Rus Kolonializminin Kuzey Kafkasya'daki Tahrifatı", **Türk Yurdu**, Sayı.64., Aralık 1992, s.19.

kısmen de olsa etki yaratmış ve milli benliği korumaya yönelik ortak hareket etme düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Ancak Ruslar bu kez de farklı bir uygulamaya giderek Orta Asya Türk boylarının birbirlerinden farklı milletler olduğunun halka kabul ettirilmesine yönelik faaliyetlerinde başarılı olmuşlardır. Konuşma dillerinde farklılıklar olan Türk boylarının bu özelliğinden yararlanan Çarlık Rusyası, bu farklılığın yazı dilinde de kullanılması gereğini ortaya koymuş, bu halkların kullanacağı farklı alfabeler geliştirmiş, böylece Kazak, Özbek, Türkmen gibi birbirinden ayrı kültürel özelliklere sahip olduklarına inanan gruplar oluşturulmaya çalışmıştır. Şüphesiz Rusya, etnik, kültürel, dinsel ve dilsel olarak bir bütün halinde yaşayan ve bu birliğin bilincinde olan Orta Asya Türkleri yerine, kendi çizdiği çerçevede farklılaştırılmış ve birbirlerine yabancılaştırılmış gruplar üzerinde egemenlik kurmayı tercih etmiştir. Orta Asya'daki Türk hanlıklarının aralarındaki çekişmeler de bu süreci hızlandırmıştır.

Kültürel ve dilsel olarak Ruslaştırılan Türkler, dinsel olarak da misyonerlik faaliyetleriyle Hristiyanlaştırmaya çalışılmıştır. Çarlık Rusyası'nın hükmettiği Türk toplulukları için dinsel kimliğin birleştiricilik rolü büyüktü. Ancak Ruslar, İslam'ı sahte gösterme yoluna giderek halkın İslamiyet çatısı altında zaten tarihsel olarak var olan kültürel bağlarını da pekiştirmelerini engellemeyi ve İslamiyet'in bütünleştirici rolünü bertaraf etmeyi hedeflemişlerdir. Rusların bu amaçları kısmen gerçekleşmiş, ancak Müslümanlığa karşı yürüttükleri siyaset başarılı olmamıştır. Zira Rusların dikkate almadıkları olgu, İslamiyet'in yok edilebilir bir kimlik değil, bir inanç sistemi olduğudur. Bu dönemde Rusların Orta Asya Türk kültürü açısından yaptıkları faaliyetler, halkın değerlerine zarar verse de, milli uyanışın ilk tohumları atılmaya başlamıştır. Ancak Orta Asya Türklerinin Rus faaliyetlerine karşı somut olarak hareket etmeye başlamaları zaman alacaktır. Bu durum, Rusların politikalarında kısmen de olsa başarıya ulaşmış olduklarının göstergesidir.

1.2.2. SSCB Dönemi

1917 yılında Çarlık Rusyası'nın devrilip yerine Bolşevik rejiminin kurulmasıyla, Bolşevikler tarafından Orta Asya halklarına yönelik demokratik ve özgürlükçü söylemler ortaya çıkarılmıştır. Çarlık dönemi politikalarını eleştiren Bolşevikler, Rusların hakim oldukları coğrafyalarda artık eski baskıcı politikaların son bulduğunu ve sömürgeciliğe karşı olduklarını dile getirmişlerdir. Müslümanların dini inançlarının gerektirdiği faaliyetleri özgürce yerine getirebileceklerini söyleyen Bolşevikler, "halkların eşitliği" düşüncesinden hareketle Sovyetler Birliği içindeki milletlere "kendi kaderini tayin" hakkını kullanmalarının yolunu açmışlardır. Bu yeni sistem oldukça kısa sürmüş, Lenin tarafından başlatılan ve Stalin döneminde de sürdürülen böl ve yönet politikasının uygulamaya konmasıyla Türkler için sorunlu bir dönem başlamıştır.³¹ Çünkü zamanla Bolşeviklerin gücü arttıkça, taahhüt ettikleri yeniliklerin yalnızca rejimin yerleşmesine yönelik bir uyuşturma politikası olduğu da ortaya çıkmıştır. Lenin ve Stalin'in 2 Kasım 1917 tarihli beyannamelerinde belirttikleri; "halkların eşitliği ve hakimiyeti, kendi kaderlerini tayin hakkı, milli ve dini inançların serbestliği, milli azınlıkların kendi devletlerini kurabilme hakkı" kavramları çabuk unutulmuştu.³²

1920'lerin ortalarında, Stalin'in milliyet prensipleri olan; "vatan, dil, ekonomi ve kültürde birlik" önemli ölçüde uygulanmaya başlandı. Ruslar, İslam'ın yerine ayrımcı milliyetçilik noktasına varmayan ve bölgenin çeşitli Müslüman halkları arasında Pan-İslamcıların şuurunun devamını, yeniden canlanmasını engelleyecek kadar kuvvetli bir milli şuur ortamı yaratmak için harekete geçmişlerdir.³³ İmparatorluğun bu parçalama süreci, Müslüman ve Türklerin parçalara bölünerek, ardından bu parçaların birbirinden sınırlar çizilerek ayrılmasını; idari, ekonomik ve bilimsel yönden uzmanlaşmış

³¹ Gamze Güngörmüş Kona, **Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2002, s.69.

³² E. Allworth, *Central Asia: A Century of Russian Role*, Londra, 1967, s.161.

³³ S. Enders Wimbush, **Sovyet Orta Asyası'nda Soysuzlaştırma Politikası**, Çev. Yasin Ceylan, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları, Ankara, 1989, s.4.

kimselerin de parçalama sürecine katılmasını ve böylece sınırları çizilmiş, kültürleri ve yazı dilleri farklılaşmış topluluklar oluşturmayı içeriyordu.

Oliver Roy'a göre, Orta Asya'nın Sovyetleştirilmesi, öncelikle Rus egemenliğindeki kurumların denetimi altında ve Rus İmparatorluğundan miras kalan Orta Asya topraklarını Bozkırlar Genel Valiliği, Türkistan Genel Valiliği şeklinde bölen toprak düzenlemesi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ona göre, bir sömürgeci gücün yalnızca ülkeleri değil, dilleri ve ulusal tarihleri, hatta folklor ve edebiyatı şekillendirdiği tek örnek budur.³⁴ Orta Asya'da Türklerin yaşadığı her yerde eğitim kurumları açılarak, buralarda Rus dili, tarihi ve kültürü okutulmuş, kiril alfabesi zorunlu kılınmış, böylece yeni yetişen neslin Rus kültürüyle tanışması ve onu benimsemesi kaçınılmaz olmuştur. 1923'ten sonra Stalin önderliğindeki yönetim, yeni Sovyet İmparatorluğu içerisinde farklı bir kimlik olarak İslamiyet'in yaşamasına müsaade etmeyeceğine işaret etmekteydi. Ona göre İslamiyet gericiilikten ibaretti. Hatta o dönemde Ruslar bölgede Müslümanlara yönelik Ateistlik dersleri ve konferansları yapıyor, ve herkesi bu konferanslara katılmaya zorluyorlardı.³⁵ Böylece Müslümanların benliklerini değiştirme politikası izleyen Sovyetler Birliği, 1930-1958 yılları arasında Türklere ait tarihi kalıntılar olan medreseler, camiler, mescitler vb. değerli eserleri yok etmiş, adeta halka kültürünü unutturulmaya çalışmıştır.³⁶

Sovyetler Birliği döneminde Ruslar tarafından gerçekleştirilen bu faaliyetler, Michael Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle etkisini kaybetmeye başlamış, özellikle Glastnost(açıklık) ve Perestroika(yeniden yapılanma) politikaları ile Orta Asya'da Rus hakimiyetine kadar Türklerin alışık olmadığı bir siyaset izlenmeye başlamıştır. Gorbaçov'un politikaları, kapalı kutu içinde

³⁴ Oliver Roy, a.g.e., s.96.

³⁵ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s.376.

³⁶ Enders Wimbush, a.g.e., s.1-8.

yaşayan topluluklarda hürriyet ve bağımsızlık duygularının gelişmesine ve milliyetçilik fikirlerinin uyanmasına sebep olmuştur.³⁷

1.2.3. SSCB Sonrası Dönem

Gorbaçov'un 1985'te Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne gelmesiyle birlikte Sovyetler Birliği'nde o döneme kadar yaşanmamış bir politika değişikliği meydana gelmiştir. Glastnost ve Perestroyka politikaları ile başlayan çözülme süreci, federal devletlerin 1990'dan itibaren bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır. SSCB'nin resmen dağıldığı ise 8 Aralık 1991'de Minsk'te açıklanmıştır. İki Almanya'nın tek bir bayrak altında birleşmesi de Avrupa'nın bölünmüşlüğüne sona erdirmiş ve 1980'lerin sonunda ortaya çıkan Soğuk Savaş'ın bitiş süreci, bu olayla beraber resmiyet kazanmıştır.

Çarlık Rusyası ve SSCB dönemlerinde asimile politikalarına maruz kalan "Orta Asya Türklüğü", SSCB dağılınca uluslararası alanda gündeme gelmiştir. Bağımsızlığa hazırlıksız yakalanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde, SSCB döneminden kalan eski sistemin devamı niteliğindeki kadrolar halen mevcuttu. Ayrıca Sovyet döneminden beri işbaşında olan devlet başkanları, yeni bağımsız ülkelerin ulusal liderleri konumuna gelmişti. Öte yandan dağılma gerçekleştiğinde örf ve adetlerini kaybetmiş, milliyetin önemli unsurlarını teşkil eden, dinden uzaklaşmış ve en önemlisi ana dilini unutmuş ya da kullanma gereği hissetmeyen birbirini rakip olarak gören topluluklar ortaya çıkmıştı.³⁸

Sovyetler Birliği'nin dağılması sadece coğrafi bakımdan sonuçlar doğurmamış, aynı zamanda siyasi ve ekonomik ideolojilerin de ortadan kalkması anlamına gelmiştir. SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarına kavuşan ülkeler piyasa ekonomisine geçiş süreci içerisinde bir dönüşüm

³⁷ Mustafa Erdem, a.g.e., s.45.

³⁸ Fuat Uçar, a.g.e., s.75.

yaşamaya başlamışlardır. Ancak bu dönüşüm, kolay olmayacaktır. Zira SSCB dönemine farklılaştırılmış bir milli yapı oluşturulsa da, birliğe mensup olan ülkeler, Sovyet çatısı altında toplanmanın güvenliğini yaşamaktaydılar. Ancak artık bağımsızlığın getirdiği bir gereklilikle, kendi başlarına hareket edecekler, maddi ve manevi açıdan uluslararası alanda var olmak ve siyasi, ekonomik, askeri alanlarda yeni yapılanmalara gitmek için mücadele edeceklerdi.

Kemal Karpat'a göre; SSCB'nin çözülmesi, ne kadar yapay çizilmiş olursa olsun, Türk Cumhuriyetleri'ne iyi tanımlanmış bir bölge ve yukarıdan empoze edilmesine rağmen somut ve gerçek ulusal, etnik, dilsel temellere dayanan bir ulusal kimlik bırakmıştır. Geçmişin kabile federasyonlarını, geleneksel hanlıklarını içeren oldukça ilginç kültürel, antropolojik ve ekonomik verilere dayanan çeşitli Kazak, Özbek, Azeri ve benzerlerinin "ulusal" tarihlerine ilişkin çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Eski tarihlerine olan bu ilgi, aslında Orta Asya ülkelerinin siyasal, kültürel ve ekonomik faaliyet alanlarında gerçekleşmekte olan sömürgecilikten kurtulma sürecinin bir parçasıdır. Bu ülkeler, SSCB dönemini, ulusal tarihlerinde bir duraklama olarak görmek ve yüzlerini geleceğe dönmek istemektedirler. Ancak bu çok kolay olmamaktadır. Dilsel açıdan kozmopolit bir yapıda olan kentler kabullenilmiş olan kültürün merkeziyken, kırsal yörede kabile kültürü hüküm sürdüğü için sosyal yapıda birlikten söz etmek güçtür. Türk Cumhuriyetleri'nde ulus oluşumunun bir diğer temeli de İslam'dır. İslam, hem bireylerin ruhsal yönden geliştirilmesinin bir kaynağı olarak, hem de gelişmekte olan ulusal kültürün ve dilin kültürel temeli olarak gerçek işlevini kazanmaktadır. Ancak etnik köken kavramı İslam'a dayanmasının yanı sıra, dil ve kabileye dayalı kimlik anlayışı da beraberinde varlığını sürdürmekteydi.³⁹

³⁹ Kemal Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Ankara, İmge Yayınları, 1. baskı 2003, s.256-258.

1.3. TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN BAĞIMSIZLIK TARİHLERİ VE ÜLKE PROFİLLERİ

1.3.1. Azerbaycan

1.3.1.1. Tarihçesi

7. yüzyılda Arap işgaline uğrayan ve Halife Osman devrinde tamamen fethedilen bölgeye Abbasi halifeleri döneminde Türk boyları yerleştirilmiştir. 11. yüzyılda Çağrı Bey komutasındaki Selçuklu orduları buralara yerleşmişlerdir. Bu nedenle bugün Azerbaycan'da yaşayanların çoğu Oğuz boylarından gelmektedir. Azerbaycan'ın tümüyle Selçuklu hakimiyetine girmesi ise 1604 yılında Sultan Alparslan ile birlikte gerçekleşmiştir. 12. ve 13. yüzyıllarda Azerbaycan'da Atabek'ler ve Harzemşahlar hakimiyeti görülmektedir. 15. yüzyılda Akkoyunlu ve ardından Karakoyunlu hakimiyetine, 16. yüzyılda ise Osmanlı hakimiyetine giren Azerbaycan, bu dönemde Safeviler ile Osmanlı arasında el değiştirmiştir. Ülke, Safeviler sonrasında İran hakimiyetine girmiştir. İran'da Nadir Şah'ın ölümüyle Güney Azerbaycan İran'da kalmış, Kuzey Azerbaycan ise küçük hanlıklara bölünmüştür.

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında askeri bakımdan güçlenen Rusya, Kafkasya'yı istila girişimlerine başlamış ve Azerbaycan toprakları Ruslar ile İranlılar arasında çeşitli mücadelelere tanık olmuştur. Neticede 22 Şubat 1828'deki Türkmençay Antlaşması ile bugün de geçerli olan sınırlar tespit edilmiştir. Buna göre Azerbaycan, Aras Nehri sınır olmak üzere kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüştür. Rus egemenliği altına giren Azerbaycan topraklarında 9 hanlık mevcuttu. Rusya, 1840'a kadar bu hanlıkların idari yapısına müdahale etmemiş olsa da, bu tarihten 1918 yılına kadar hanlıkların çoğu bir Rus genel valisine bağlanmıştır.

1905 ihtilalinin ardından Çar'ın meşrutiyeti kabul etmesi ile Rusya genelinde olduğu gibi Azerbaycan'da da siyasi hayat canlanmaya başlamıştır. 15 Ağustos 1905 tarihinde "Rusya Müslümanları 1. Kongresi" toplanmış, Rusya'daki Türklerin siyasi durumlarının tespit edilmesi ve haklarının korunmasına dair kararlar alınmıştır. Kongre, isminde belirtilen Müslüman kelimesinden ziyade Türklük bilinci çerçevesinde toplanmıştı. Türklüğün uyanışı, Türk Birliği fikrinin yaygınlaşması bu dönemde ortak bir şuur olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. 1917 ihtilalinin ardından Bakü'de "Milli Azerbaycan Halk Partisi" birinci kurultayı yapılmış, bağımsız bir Azerbaycan devletinin ilk tohumları bu kurultayda atılmıştır. Nihayet 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduysa da yaklaşık 2 yıllık bir süre sonunda 1920 yılında Kızıl Ordu işgaliyle tekrar Rus hakimiyeti başlamıştır. 1922-1936 yılları arasında Kafkasya Ötesi Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin bir üyesi olan Azerbaycan, 5 Aralık 1936 yılında "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adını alarak SSCB'ye doğrudan katılmış oldu. Ardından SSCB'nin çözülme sürecinde 1989'da egemenliğini, 1991'de de bağımsızlığını ilan etmiştir.

1.3.1.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri

Azerbaycan'da 1999 yılı nüfus sayımına göre, 30'a yakın etnik grubun yaşadığı görülmektedir. Nitekim Sovyet Dönemi son nüfus sayımlarında % 80'lerde olan Azerbaycan Türk nüfusu, bağımsızlık sonrası yaşanan göç olayları nedeniyle son sayımda nüfusun daha büyük çoğunluğunu yani % 90'ını meydana getirmektedir.

2004 tahminlerine göre Azerbaycan nüfusu 8.3 milyondur. Azerbaycan'da nüfus artış oranı 1959-1970 arasında % 2 iken, 2002-2003 arasında % 0,8 olmuştur. Bu azalışın temel nedeni ülke dışına olan göçlerdir. Bağımsızlık dönemi ve sonrası artan göç olayları (göç eden etnik grupların başında Ruslar, Ermeniler, Yahudiler ve Belaruslar gelmektedir) sonucu 1989

yılında % 5.6 olan Rus ve Ermeni nüfusun oranı, 1999 yılında % 3'ün altına düşmüştür. Çarlık Rusyası ve SSCB döneminin ayrıcalıklı grubu Ermeniler, özellikle 1987 yılından sonra tırmandırılan Azerbaycan-Ermeni gerginliği ve 20 Ocak 1990 yılında Rusların Azerbaycan'ı kanlı bir şekilde işgal etmesi nedeniyle Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri yıllardan beri yaşadıkları topraklarından tamamen kovulmuştur. Bunun üzerine Ermenilere karşı tepkiler artmış, Azerbaycan'da yaşayan Ermenilerin de büyük çoğunluğu Azerbaycan'ı terk etmek durumunda kalmıştır. Bunun sonucu olarak günümüzde, Azerbaycan'da 120 bin dolayında Ermeni yaşamaktadır. Onların da büyük çoğunluğu Karabağ Bölgesi'nde ve Bakü'de, geri kalanı ise diğer kentlerdeki karışık ailelerde yaşamaktadır. SSCB döneminden sonra Azerbaycan'da kalan Ruslar, Dağlık Karabağ ve Abhazya sorunları, Tacikistan iç savaşı gibi istikrarsızlıklardan dolayı ülke dışına göç etmişlerdir. Geride kalan Rusların çoğunluğu Bakü, Genc, Sumyagıt'ta yaşamaktadır. Sovyet Dönemi nüfus sayımlarında 2. ve 3. büyük çoğunluğu oluşturan Ruslar ve Ermenilerin sayısı, aynı zamanda oransal dağılımı 1999 yılı sayımında Lezgilerden daha az olmuştur. Şöyle ki, bu sayımda Lezgiler % 2.2 oranı ve 178.000 nüfusuyla 2. büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu nedenle 141.700 nüfusu olan Ruslar % 1.8 oranı ile 3. ve 120.700 nüfusu olan Ermeniler ise % 1.5 oranı ile etnik grup dağılımında 4. sırayı almıştır. Bunları 76.800 nüfusuyla Talışlar (% 1), 50.900 nüfusuyla Avarlar (% 0.6) ve 43.700 nüfusuyla Ahıska Türkleri (% 0.5, çoğunluğu Özbekistan'dan göçle gelen nüfustur) izlemektedir. Diğer taraftan, Azerbaycan nüfusu içinde diğer etnik grupların ülke nüfusu içindeki toplam oranı ancak % 2 civarındadır. Bunun da büyük çoğunluğunu, 30.000 nüfusuyla Tatarlar, 29.000 nüfusuyla Ukraynalılar, 15.900 nüfusuyla Sahurlar, 14.900 nüfusuyla Gürcüler, 13.100 nüfusuyla Kürtler, 10.900 nüfusuyla Tatlar oluşturmaktadır. Ayrıca ülkede 8900 nüfusla Yahudiler, 4100 nüfusla Udinler de bulunmaktadır. Bunların dışında bulunan diğer etnik grupların toplam nüfusu ise 10.000 kişinin (9600 civarında) altındadır. Sonuç olarak, Karabağ Savaşı ve bağımsızlık sonrası dönemlerde özellikle Ermeni, Rus, Belarus ve Yahudilerin bu ülkeden göçe başlaması sonucu ülkedeki azınlık sayısında düşüş gözlenmektedir. Bu

nedenle ülke nüfusu içinde Azerbaycan Türkleri her geçen yıl daha büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Ülkenin kuzeydoğusunda Dağıstanlı etnik gruplar, Müslüman olmaları nedeniyle Azeri Türklerine kültürel olarak en yakın topluluklardır. Lezgiler, Avarlar, Tsahurlar kuzeyde birlikte yaşadıkları Azeri Türkleri ile birlikte Sünni İslam'ın ülkedeki temsilcilerindendir. Bunlar çok iyi Azeri Türkçesi konuşmaktadır. Azerbaycan nüfusunu oluşturan bir diğer etnik unsur Yahudilerdir. Yahudiler, kültür, ilim ve eğitimde önemli bir yere sahiptir. İsrail ve batıya göç ettikleri için nüfuslarında azalan bir oran görülmektedir. Avrupa kökenli Yahudilerin çoğu Rusça konuşurken; bölgenin yerlisi olan Yahudiler Azerice konuşmaktadır.⁴⁰

Azerbaycan nüfusunun dilsel özellikleri de farklılık göstermesine rağmen, genel olarak homojen bir kullanıma sahip olduğu söylenilebilir. Azerbaycan nüfusunun ana dil itibariyle bölünüşüne baktığımız zaman milliyet gruplaşmasında olduğu gibi ülke nüfusunun büyük bir kısmının ana dili Azerbaycan Türkçesidir. Diğer kısım içinde ise Rusça, Lezgice, Ermenice ve Talışça yer alır. Ana dil grubunda erkek ve kadın oranları da hemen hemen eşittir. Erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da Azerbaycan Türkçesinde konuşanların oranı % 90'dan fazladır. Azınlık dilleri arasında yukarıda da belirtildiği gibi Rusça, Lezgice, Ermenice ve Talışça başta gelir. Bunların toplam nüfustaki oranı ancak % 10 dolaylarındadır. Öte yandan burada önemli bir özellik daha vardır. Bu da sayımlarda sorulan ana dil ve en iyi konuşulan ikinci dil konusunda verilen cevapların tutarsız olduğudur. Örneğin; ana dil olarak Azerbaycan Türkçesi, Rusça, Lezgice, Ermenice ve Talışça bildirenlerin yine büyük çoğunluğu en iyi konuşulan ikinci dil olarak da Azerbaycan Türkçesi, Rusça, Lezgice, Ermenice ve Talışça'yı bildirmişlerdir.⁴¹

⁴⁰ Seçkin Akdoğan, **Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri(1991-2000)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2007, s.19-22.

⁴¹ Rehan Seferov, "Azerbaycan Nüfusunun Yerleşim Özelliklerine İlişkin Bir İnceleme", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, Bahar 2007, (Erişim) <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s21/seferov.pdf>, 25.07.2009

Sonuç olarak; özellikle savaşlar ve göçler, Azerbaycan nüfusu etnik yapısını çeşitli dönemlerde değişimlere uğratmıştır. Zira Sovyet Dönemi ve bağımsızlık sonrasında ülke nüfusunun etnik yapısında büyük çaplı değişimler olmuştur. Bilhassa çok uluslu bir yapıya sahip olan Azerbaycan, Eski Sovyetler Birliği ülkeleri içinde değerlendirildiğinde, diğer cumhuriyetlerin çoğundan önde gelmektedir. Şöyle ki, ister Sovyet Dönemi isterse de bağımsızlık sonrası 1999 yılı nüfus sayımı verilerine göre, ülkede 30'dan fazla etnik gruba ait insanın yaşadığı görülmektedir. Ancak nüfusun 1959 yılında % 67.5'ini, 1979 yılında % 78.1'ini, 1999 yılında ise % 90.6'sını Azerbaycan Türkleri meydana getirmektedir. Ayrıca bağımsızlık sonrası yapılan 1999 yılı nüfus sayımı verilerine göre, ülkede yaşayan diğer başlıca toplulukları ise, Lezgiler, Ruslar, Ermeniler, Talışlar ve Avarlar oluşturmaktadır. Diğer taraftan, Karabağ Savaşı, bağımsızlık yılları ve sonrasında özellikle Ermeni, Rus, Belarus ve Yahudilerin bu ülkeden göçe başlaması sonucu ülkedeki azınlık sayısında gittikçe artan bir düşüş gözlenmektedir. Ayrıca Karabağ Savaşı döneminde, Ermenistan'da yaşayan 200.000'den fazla Azerbaycan Türk nüfus da Azerbaycan'a göç etmiştir. Kısacası bu nedenlerle ülke nüfusu içinde son dönemlerde Azerbaycan Türkleri her geçen yıl daha büyük çoğunluğu oluşturmaktadır.

SSCB döneminde uygulanan politikalar, Azerbaycan'ın milletteşme sürecini tamamlayamamasına neden olmuştur. Milletteşme, devletin bütünlüğü açısından önemli bir kavramdır. 200 yıldan fazla Rus işgali altında kalmanın getirdiği bir sorun olarak vatan kavramı yalnızca Sovyet unsuru üzerine şekillenmişti. Milli kimlikte bütünlük sağlanamadığı için, ülke içerisinde sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunları bertaraf edebilmek için Azerbaycan bugün dış dünya ile ilişkilerini geliştirme çabası içerisinde. Bu çabalar sonucunda Azerbaycan sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlarını çözmek için kısa sürede çok yol kat etmiştir. Bu çabaların devam etmesi durumunda Azerbaycan, her şeyden önce bağımsızlığını koruyacak ve yakın zaman içerisinde de dünyanın gelişmiş ülkeleri arasında yerini alacaktır.

Azerbaycan Türklerinin⁴² milli kimliklerinin oluşumunda beş önemli kırılma noktası görülmektedir.⁴³ Öncelikle Şiiliğin Azerbaycan Türklerinin kimlik bilincinde başat rolde olması, kendilerini her şeyden önce “Şii” olarak tanımlamalarına neden olmaktadır. Bu durum, milletleşme sürecini geciktiren nedenlerden biridir. Diğer yandan 19. yüzyıl başlarından itibaren Rus işgali ile ülkenin Kuzey ve Güney Azerbaycan haline gelmesi de bütünleşmenin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Azerbaycan’daki bu anlayışın değişmesine neden olan ve 1918’de kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, milli söylemler içerisine girmiş, “Türk” sözünü ilk kez kullanmış ve resmileştirmiş, eğitimin ve kültürel kurumların millileştirilmiştir. Ancak 1920’de tekrar Rus işgaline uğrayan ülkede kimlik, “Türk”ten “Azerbaycanlı”ya; dil Türkçeden Azerbaycan diline; alfabe ise önce Latin, sonra Kiril alfabesine çevrilmiştir. Son olarak 1987 yılında Ermeni işgali ve sonunda 20 Ocak olayları ile birlikte Azerbaycan Türklerinin milli uyanışı başlamıştır. Bu süreç, 1991 yılında bağımsızlık kazanılana dek devam etmiştir. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, artık milletleştirme aşamasına geçmek istemiştir. Ancak Rusların ülkedeki derin ve sistemli olarak oluşturduğu yapı kolay değişmeyecek gibi görünmekteydi. Bağımsızlıktan hemen sonra 1992-1993 Elçibey dönemi, milli kimlik politikaları oluşturma aşamalarına geçmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan’da yaşayan her etnik grubun eşit olduğunu vurgulamak için “Azerbaycanlılık”; Azerbaycan’daki Türklerin asıl kimliğini açık ve tartışmaya izin vermeyecek şekilde vurgulamak ve SSCB’nin unutturduğu Türk kimliğini hatırlatmak için de “Türklük” terimleri kullanılmıştır. Ancak Aliyev döneminde daha farklı bir uygulamaya geçilerek “Azerbaycanlılık” terimi kullanılmaya başlandı. Bunun nedeni Türk olmayanların kendilerini dışlanmış olarak görmemesi amacıydı.

⁴² “Azeri” kavramı, bilimsel literatüre İranlı bir bilim adamı olan Ahmet Kevseri tarafından siyasal bir amaçla kazandırılmıştır. 1921 yılında Tahran’da yayınlanan bir eserinde Kevseri, Azerbaycan’ın Türk olmadığını, tarihte İran’da Azeri adı verilen Aryan ırkına mensup bir ulustan oluştuğunu söylemiştir. Amacı, Fars olmayanların Ari ırkından olduğunu ispatlayarak İran’ın bütünlüğünü sağlamaktır. Bu nedene bu çalışmada “Azeri” kavramı yerine “Azerbaycan Türkü” denilmesi daha uygun görülmüştür. Nazım Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, ASAM Yayınları, 2001, s.4.

⁴³ Ahmet Bulut, **Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Güvenlik Boyutu ve Geleceği**, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademisi Komutanlığı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.43.

Ancak bu bazı kesimler tarafından olumlu karşılanmasına rağmen, bazıları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Aslında Aliyev'in amacına ulaştığı söylenilebilir. "Azerbaycanlılık" terimi Azerbaycan'da yaşayan farklı etnik grupları birleştirici rol oynasa da madalyonun diğer yüzüne bakıldığında; ülke dışında yaşayan Azerbaycan Türkleri ile Azerbaycan'da yaşayan Türkler arasında büyük bir ayrım doğurmuştur.

Son olarak ülkenin dinsel yapısına baktığımızda, % 93.4'ünün İslam, %2.5'inin Ortodoks, % 2.3'ünün Ermeni Ortodoks ve % 1.8'inin diğer dinlere mensup olduğunu görmekteyiz. Müslümanların ise yalnızca %30'u Sünni iken, %70'i Şii Müslümanlardan oluşmaktadır. Azerbaycan'ın dini yapısı, halk arasında ve devlet yönetiminde çok etkin bir rol oynamamaktadır. Bunun da nedeni SSCB dönemindeki dinden uzaklaştırıcı politikalar. Ancak dini duyguların yoğun olmaması diğer yandan milletleşme sürecinde olumlu rol oynamıştır. Nitekim din, Azerbaycan Türkleri açısından etnik kimliğin ve milli kültürün bir unsuru olarak görülmektedir. Bu nedenle Azerbaycan devletinde ve halkın kişisel yaşantısında pek de etkin olmayan din, kültürel bütünleşmede önemli rol oynamaktadır.

1.3.1.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı

Azerbaycan doğuda Hazar Denizi, kuzeyde Rusya Federasyonu, kuzeybatıda Gürcistan, batısında Ermenistan, güneyinde İran ve güneybatısında Türkiye olan, jeopolitik açıdan önemli bir bölgede bulunmaktadır. Diğer bir bakışla Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya'nın ortasında, Kafkas dağlarının güneydoğusunda yer alan Azerbaycan'ın Türkiye ile doğrudan sınırı ancak Nahçıvan Özerk Bölgesi ile. Türk Dünyası, Anadolu ve Avrupa'ya açılma imkanı veren Azerbaycan, Basra Körfezi'ne ulaşan tarihi ve kritik yollar üzerinde bulunmaktadır. Brezezinski'ye göre Azerbaycan; "Avrasya'nın jeopolitik eksenidir". Ayrıca Azerbaycan,

“Hazar Havzası ve Orta Asya’nın zenginliklerini barındıran şişenin hakimiyetini elinde bulundurmaktadır. Bir nevi bu şişenin mantarıdır.”⁴⁴

Ülke, doğal kaynak bakımından oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Başlıca enerji kaynakları petrol ve doğalgazdır. Kafkasya’nın en fazla petrol rezervine sahip olan ülkesi Azerbaycan’dır. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Petrol Şirketi’ne göre, ülkenin ispatlanmış petrol rezervleri 17, 5 milyar varildir.⁴⁵ Petrol, ülkenin jeopolitik önemini arttırmaktadır. Petrolün ülkeye sağladığı gelirin yanında bir dış politika aracı olarak kullanılabilmesi ve bölgenin jeopolitik önemini arttırması da Azerbaycan’a sağladığı avantajlardır. Doğal gaz açısından ise zengin kaynaklara sahip olmasına rağmen, Rusya’dan doğalgaz ithal etmesi nedeniyle ülke ekonomisine ülke gelirleri kadar fayda sağladığı söylenemez.

SSCB döneminde politik amaçlarla cumhuriyetler arasında bağımlı ekonomik ilişkiler geliştirilmişti. Her cumhuriyet, sistemin bir parçasıydı. Bu nedenle hiçbirisi bu sistemden kopup bağımsız bir ekonomi politikası yürütmek için yeterli şartlara ve özgürlüğe sahip değildi. Azerbaycan da bu ülkelerden biriydi. Azerbaycan’ın ekonomik alt yapı bu dönemde SSCB ekonomisine hizmet edecek şekilde oluşturulmuştu. Bu nedenle bağımsızlıktan sonra Azerbaycan için ekonomik özgürlüğünü sağlamak ve uluslararası alanda ekonomik açıdan var olabilmek kolay olmamıştır. 1991-1995 arasında %60’lık bir küçülme yaşayan Azerbaycan, 1995’ten sonra IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği yapmıştır. Ekonomisini kısmen de olsa bu şekilde düzeltme yoluna giden Azerbaycan’ın, bundan sonra en önemli geliri petrol gelirleri olmuştur. Ülkeye büyük miktarda yabancı sermaye girişini sağlayan petrol ihracatı, öte yandan ülke içerisindeki diğer malların rekabet edememesine ve bu mal piyasalarının çökme noktasına gelmesine neden olmuştur. 1999 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu(SOFAZ) kurulmuştur. Amacı petrol ihracatından kaynaklanan gelirin bir havuzda

⁴⁴ Brezezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, s.94.

⁴⁵ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/oil.html>, (Erişim) 20.06.2009

toplanarak diğer sektörler de etki edecek şekilde yönetilmesidir. Bu önlemle ekonomide kısmen bir düzelme görüldüğünü ve refah seviyesinin arttığını söylemek mümkündür. Ülkede ekonomik açıdan bir başka sorun işsizlik, yolsuzluk ve rüşvettir. Özellikle işsizlik nedeniyle dışarıya göçler olmaktadır. Eski SSCB dönemi yetkililerinden bazılarının Azerbaycan'da bazı ekonomik birimlerin başında olması, da ekonomi politikalarının uygulanmasını yavaşlatan bir neden olarak görülebilir.⁴⁶

1.3.2. Kazakistan

1.3.2.1. Tarihçesi

Orta Asya devletlerinin oluşumunda Kazak boylarının önemli işlevleri olmuştur. Özbek Han'ı Ebu'l Hayr Han'ın yönetiminden memnun olmayan bir grup Türk boyu Han'dan ayrılarak kuzeye göç etmişlerdir. "Kazak" kelimesi bu nedenle "hür, müstakil, cesur..." gibi anlamlara gelmektedir. Kazaklar, Turanlı bir göçebe halk olarak bilinmektedir. Günümüzde Kazakların Altın Ordu Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Kıpçak boylarından geldikleri görüşü yaygındır. Ancak Kazakların ortaya çıkışları tarihi kaynaklara göre Cengiz Han'ın torunları zamanına rastlamaktadır.

Bütün Kazaklar kendilerinin Alaş adlı bir atadan türediklerine inanırlar. Kazak milleti, bugünkü modern Kazakistan'ın bulunduğu bölgelerde yaşayan Moğollardan ve Türkçe konuşan Müslümanlar arasından 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Geleneksel olarak göçebe olan Kazakların tarih sahnesinde etkili olmaları ise Özbek Hanları devrinde olmuştur. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın ve ardından Sibir Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Kazak Türklerinin büyük bir çoğunluğu için Rus esareti başlamıştır. Kazakların yaşadığı topraklar 1730-1840 yılları arasında Ruslar tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişleme

⁴⁶ Ahmet Bulut, a.g.e., s.47-53.

abalarının İngiltere ve Fransa tarafından engellenmesi, Rusya'yı Türkistan'a yöneltmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Türkistan'ın büyük bir kısmı, Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

Rusya'nın Kazak bozkırlarında gerçekleştirdiği saldırılar, Kazak Türkleri arasında ayaklanmalara yol açmış ve direniş hareketlerini şiddetlendirmiştir. Kazakların kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve savaşlar birlik oluşturmalarını engellemiştir. Ayrıca Ruslara karşı koyacak güçlü bir Türk devletin olmaması, boylar arasındaki tarihi rekabetin oradaki Türk Hanlıklarını zayıflatması, Türkistan Türklerinin çoğunun göçebe yaşaması ve ileri düzeyde Rus teşkilat ve askeri gücüne karşılık verecek güçlerinin olmaması gibi nedenler, Rus ordusunun Orta Asya'yı işgalini kolaylaştırmıştır. İşgal sonucu yönetimi eline alan Rus idaresi, ilk olarak kendilerine karşı bir tehdit olarak gördükleri Türk kültürünü Ruslaştırarak asimilasyon politikalarına başlamışlardır.

Moskova'da Sovyet ihtilali yapıldıktan sonra oluşturulan Kızıl Ordu, bütün Rusya'yı işgal etmiş, Kafkasya üzerinden Orta Asya'ya yönelmiş ve Türkistan adı verilen bütün bölgeyi denetimi altına almıştır. 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen bu olaydan sonra Orta Asya halkları ile beraber Kazaklar da yetmiş yıllık bir Sovyet rejimi egemenliğine girmişlerdir. Bu dönemde Rus asıllı halkın Kazakistan'a yerleştirilmesi ile Kazakların kontrolü ağırlanmıştır. Bu nedenle Ruslarla beraber yaşayan Kazak topluluklarının Türk kültüründen uzaklaşarak Slavlaşmaya başladıkları görülmektedir. Çarlık Rusyası döneminde dağınık olarak yaşayan Kazaklar, SSCB döneminde de ikinci sınıf bir yaşama mahkum edilmiş ve yoksullaştırılmışlardır.

20. yüzyılın başında Kazaklar arasında milliyetçilik hareketleri ortaya çıkmıştır. Ülke, 1925'te "Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" olarak ilan edilen ülke, 1936'da SSCB'nin bir üyesi olarak ortaya çıkmıştır. Sovyet döneminde de baskıcı rejimin Ruslaştırma politikalarına maruz kalan

Kazakistan, 25 Ekim 1990 yılında egemenliğini; 16 Aralık 1991'de de bağımsızlığını ilan ederek SSCB'den ayrılmıştır.

1.3.2.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri

Sovyetler Birliği coğrafyasını demografik açıdan en iyi yansıtan ülkeler arasında olan Kazakistan, 130 farklı etnik gruba ev sahipliği yapmaktadır. Bu şekilde kozmopolit bir yapıya sahip olmasından dolayı Gorbaçov'un Glastnost ve Perestroyka politikalarının ilk etki gösterdiği ülkelerdendir. Ülkede yoğun olarak bulunan Rus ve Kazak nüfusunun yanı sıra varlıklarını sürdüren diğer milletler bu açıdan ülkeye bir zenginlik kazandırırken aynı zamanda hassas dengelerin varlığını da ortaya koymaktadır. Özellikle ülkenin kuzeyinde Rus nüfusun yoğun olarak bulunması bağımsızlık sonrası çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında Rusların uyguladığı politikalar ve buna bağlı olarak Kazakların yaptığı dış göçler, ülkede Kazakların azınlıkta olmasına neden olmuştur. Kazak Türklerinin azınlığa düşmelerinin en büyük sebeplerinden biri de, 1926-1941 yılları arasında kolhozlaşmanın sebep olduğu göç ve ölüm ile Rusların buraya gayri hukukî olarak Rus göçmeni iskân etmeleridir. Bilhassa ikinci beş yıllık plan devresinde (1928-1932) uygulanan katı kolhozlaşma (collectivization) politikası sayesinde Kazak halkın % 70'i kolhozlara yerleştirilmiş, halkın elindeki mallar alınıp, topraklar devletleştirilmiştir. Göçebeler zorla yerleşik hayata geçirilmiş ve şehirlerde yaşamaya zorlanmışlardır. Karşı koyanlar milliyetçilikle ve rejim düşmanı olmakla suçlanarak idam edilmiştir. Gerçekten de SSCB'de ikinci beş yıllık planın hedefi; tarımın kolektifleştirilmesi, göçebeliğin ortadan kaldırılması ve süratle bir şehir proletaryası yaratılması idi. Nitekim bu amaca ulaşılmış ve Sovyetler Birliği'nde 1,5 milyon kişi tarımdan uzaklaştırılarak sanayi işçisi yapılmıştır. Ancak bu sanıldığı gibi sıradan bir plan uygulaması değil, tam bir katliam şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yerleşik bölgelerde zengin olanların topraklarını alıp, topraksızlara dağıtmak kolaydı; ancak bozkırda otlakların ve sürülerin dağıtılması öyle kolay olmamıştır. Nitekim Ruslar toprakları dağıtma

yoluna değil, göçebeleri, hayvanları ile birlikte ortadan kaldırma yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde 2 milyon Kazak nüfusun öldürülmüş olduğu sanılmaktadır. Bunu resmi istatistikler de doğrulamaktadır. 1926'da 3.628.000'i Kazakistan'da olmak üzere tüm Sovyetler Birliğinde 3.968.000 Kazak nüfus görülürken bu değerin 1939 sayımında 3.099.000'e indiği görülmektedir. Yani iki sayım dönemi arasında (13 yıl) 869 bin kişi azalmıştır. Yine, Kazakistan'ı diğer milletler için sürgün yeri olarak kullanan Ruslar, 1939 sayımında Kazak, Rus ve Ukraynalılar ile % 2 civarındaki Özbek nüfus dışındaki toplulukların hepsinin oranı % 1'i dahi bulmazken 1959'da Slav ve Kazak olmayan nüfusun oranının % 20'ye yaklaşmasını sağlamıştır.⁴⁷

Mevcut demografik dinamikler, millet inşasında Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 1993'ten bu yana vatandaşlık temelli milliyetçiliğe dayanan bir sistemi seçmesine neden olmuştur.⁴⁸ Ancak Nazarbayev'in bu politikası salt milliyetçiliğe dayalı bir Kazaklaştırma politikasından ziyade, ülkedeki Rus varlığını da dikkate alınarak oluşturulmuş bir politika idi. Bu doğrultuda ülkenin nüfus yapısının dengelenmesine hizmet etmesi için 1 Mart 1995'te "Kazakistan Halklar Asamblesi" kurulmuştur. Ülkenin Rusya sınırına yakın petrol ve doğalgaz zenginliklerini barındıran kuzey bölgelerinde yaşayan nüfusun çoğunluğu Rus'tur. Ancak uygulanan millileştirme politikaları ile son zamanlarda Kazak nüfusunda artış görülmektedir.

Kazakistan İstatistik Ajansı'nın verilerine göre, 1 Ocak 2009 itibariyle ülkede 15 milyon 778 bin kişi yaşamaktadır. Doğum oranlarındaki artıştan dolayı nüfus, bir yıl öncesine göre % 1,3 oranında artmıştır. Nüfusun % 23,7'si 15 yaş altındaki kısmı oluştururken, % 68,4'ü ise 15 ile 64 yaş arasındaki kişilerdir. Geri kalan % 7,9'lük kısım ise 64 yaşını geçenlerdir.

⁴⁷ Ali Yiğit, "Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, Elazığ, 2001, s.6-7.

⁴⁸ Hasan Selim Özertem, "Kazakistan: Asya Coğrafyasından Dünyaya Uzanmak", (Erişim) <http://www.usakgundem.com/yazar/1211/-kazakistan-asya-co%C4%9Frafyas%C4%B1ndan-d%C3%BCnyaya-uzanmak.html> , 10.07.2009

Ortalama yaşam süresi ise 66,55 yıldır. Her yıl nüfus artışı ise ortalama % 0,3 olmaktadır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ülkenin demografik yapısında değişiklikler olmuştur. Kazakistan'da yaşayan Rus, Alman ve Yahudilerin büyük çoğunluğu ülkeden göç etmiş, yaklaşık 280 bin Kazak ise ülkesine geri dönmüştür. Günümüzde ülke nüfusunun % 55,6'sını Kazaklar, % 28'ini Ruslar, geri kalan kısmı Ukraynalılar, Özbekler, Almanlar, Tatarlar, Uygurlar ve diğerleri oluşturmaktadır.

Ülkenin resmi dili Türk dillerinden Kıpçak grubuna bağlı Kazakçadır. Nüfusun % 64'ü günlük yaşamda bu dili konuşmaktadır. 1997'de Nazarbayev'in kabul ettiği "Kazakistan Devleti'nin Dili Hakkında Kanun" ile Kazakça ülkede resmi dil olarak kabul edilmiştir. Ancak ülke halen dil birliğini sağlamaktan uzaktır. Ülkede konuşulan ikinci dil ise Rusçadır.⁴⁹ Resmi yazışmalar ve ekonomik hayatta ise büyük oranda Rusça kullanılmaktadır. Ancak Slav nüfus, Kazakça öğrenme konusunda isteksizdir. Ülkede Rusça eğitim veren birçok üniversite ve eğitim kurumu mevcuttur. Dinsel açıdan ise, nüfusun % 60'ı Müslüman, % 30'u Ortodoks, % 2'si ise Protestanlardan oluşurken, kalanlar ise diğer dinlere mensuptur.

Ülkedeki nüfusun % 55'i şehirlerde yaşamaktadır. Bu şehirlerin en büyüğü 1997 yılına dek başkent olan Almatı'dır. Diğerleri; Karaganda, Çimkent, Pavlodar , Ust-Kamenogorsk, Semipalatinsk, Taraz ve başkent Astana'dır.⁵⁰

2. Dünya Savaşı yıllarında Kazakistan'daki tüm milli kadroların SSCB tarafından tasfiye edilmesi Kazakistan'ın kültürel yapısında olumsuz sonuçlara yol açmıştır. O döneme kadar ana dilde okutulan dersler, artık Rusça okutulmaya başlanmış, Rus dilinin büyüklüğü ve herkes tarafından öğrenilmesi gerektiği Türk ileri gelenlerin ağızlarından yayılarak Kazak

⁴⁹ Rusya dışında Rusçanın en çok konuşulduğu ülke Kazakistan'dır.

⁵⁰ "Kazakistan", (Erişim) <http://www.okan.edu.tr/sayfa/333/Kazakistan.html>, 29.06.2009

Türklerini etkilemeye çalışılmıştır. Eğitim görmüş Kazak Türkleri genellikle Rus memurlara hizmet edecek şekilde çalışırken, diğerleri ise eğitim haklarından yoksun bırakılmıştır. Bu zor şartlar altında okuyan küçük bir kesim ise, Kazakistan elitlerini oluşturmuştur. Bu aydınların çabalarıyla Kazaklar, 18. ve 19. yüzyıllarda kültürel benliklerini korumak için çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Gazete çıkarmış, dil çalışmalarına ağırlık vermiş, milli tarih bilincinin uyanmasına hizmet etmişlerdir. Ancak 1937-1938 yıllarında ülke çapında aydınlara yönelik bir temizlik hareketi başlamış, aldatma ve satın alma yolu ile bazı aydınları kendi taraflarına alsalar da, hepsini etkilemeyi başaramamışlardır.⁵¹

Rusların Kazakistan'da uyguladıkları eğitim politikası, ülkedeki Rus nüfus oranının çok yüksek olması ve Sovyet yönetiminin uygulamaları sonucunda en çok kullanılan dilin Rusça, ikinci dilin ise Kazakça olmasını sağlamıştır. Ülkede bilimsel faaliyetleri yürüten kurum, 1948'de kurulmuş olan "Kazakistan İlimler Akademisi"dir. Bu akademi bünyesinde 135 enstitü faaliyet gösterirken, binlerce bilim adamı da hizmet vermektedir. 120'yi aşkın yüksek eğitim kurumu bulunan ülkede, Kazakistan Devlet Üniversitesi, Bilimler Akademisi ve El Farabi Üniversitesi en eski üniversitelerin başında gelir. Kazakistan'da, 27 Kazak-Türk Lisesi ve 2 üniversite bulunmaktadır. Bunlardan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi 1991'de ulusal üniversite olarak kurulmuş, daha sonraları Kazak-Türk ortak statüye geçirilmiştir. Ayrıca, Kazakistan, yurtdışında birçok üniversite ve araştırma kurumu ile işbirliği halindedir. Kazakistan hükümeti, bilimsel çalışmalara bütçeden önemli bir pay ayırmaktadır. Ülkede 99 müze, 9700 kütüphane, 9500 kültür merkezi bulunmaktadır. İlköğretim ve ortaöğretim 11 yıldır. Okullarda 12 ana dilde eğitim verilmektedir. Kazakistan'da "Ana Tili Cemiyeti", "Kazak Tili Kogamı(Birliği)" ve hükümetin çalışmalarıyla Kazak dili geliştirilmeye devam

⁵¹ Fuat Uçar, a.e., s.118.

edilmektedir. Ülkede eğitim görmüş bütün Türkler Rusça bildikleri halde, Rusların sadece bir kısmı Kazakça bilmektedirler.⁵²

Kazakistan, 1940 yılından beri Kiril kökenli alfabe kullanmaktadır. Son yıllarda Latin alfabesi kökenli "yeni Kazak alfabesi" çalışmalarına başlanmış, bu geçiş ile mevcut alfabe ile basılmış yazılı kültür birikiminden kopmamanın yollarını bulmak üzere çeşitli komisyonlar kurulmuştur. Resmi dil olan Kazakçayı koruma ve geliştirme amaçlı özel programlar geliştirilmekte, devlet destekli modern programlar ve yeni yöntemler geliştirilmektedir.

1.3.2.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı

Asya ile Avrupa arasında önemli bir geçiş ülkesi olan Kazakistan; doğuda Çin Halk Cumhuriyeti; güneyde Kırgızistan, Özbekistan; batıda Hazar denizi, Türkmenistan ve kuzeyde Rusya ile komşudur. Yüzölçümü bakımından 2.717.300 km² ile BDT ülkeleri içinde Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sıradadır. Nüfus bakımından ise Rusya, Ukrayna ve Özbekistan'dan sonra dördüncü sıradadır.

Orta Asya ve YTC'nin coğrafi olarak en büyük ülkesi Kazakistan'dır. Bu nedenle bölgenin geleceğinin belirlenmesinde e bölge ile ilgili ileriki dönemde meydana gelebilecek oluşumlarda kilit ülkelerden birisi pozisyonundadır. Kazakistan'ın 160 bölgesinde 5.4 milyar tondan fazla petrol rezervleri tespit edilmiştir. Hazar Denizi enerji kaynakları da buna eklenirse, bu rakam 10 milyar ton olmaktadır.⁵³

Kazakistan Asya-Avrupa alanının topraklarının 1/4'üne sahiptir. Buna karşın ekonomik olarak bölgenin 2/3'ünde etkili olmaktadır. Rusya, Çin gibi, bugün dünya rol paylaşımında aktörlük üstlenen ülkelerle sınır komşuluğu bulunan Kazakistan, bu anlamda bölgede etkin olmaya çalışan Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la komşuluğu dolayısıyla da gelecek

⁵² Fuat Uçar, a.g.e., s.122-124.

⁵³ Kadir Dikbaş, "Asya'nın Kuveyt'i Kazakistan", **Aksiyon**, Aralık 2000, Yıl:6, Sayı:311, s.35.

planlamasında önemli bir konuma yükselmektedir. Öte yandan ekonomik bakımdan hızlı bir gelişim gösteren Kazakistan'ın gelişmekte olan ülkeler arasında haklı bir üstünlüğe doğru yöneldiğini söylemek mümkündür.

Sovyet ardılı cumhuriyetler içerisinde Rusya'dan sonra en büyük ikinci ülke Kazakistan'dır. SSCB'nin dağılmasıyla diğer cumhuriyetler gibi Kazakistan da zor bir dönem geçirmiştir. 1993 yılında ulusal para birimi "Tenge"nin tedavüle girmesiyle bağımsız bir ekonomi geliştirme yolunda ilerleme çabaları, 1996'dan itibaren sonuç vermeye başlamış ve ekonomik büyümeye geçilmiştir. 1995-1997 yılları arasında uygulanan reformlarla ekonomik yapı şekillendirilmiştir. 1997 yılında Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in açıkladığı "Kazakistan 2030" planı ile Kazakistan'ın hedeflerinin ekonomik kalkınmanın, sağlam temellere oturtulmuş serbest piyasa ekonomisi ile sağlaması olduğu açıklanmıştır. Ancak Rusya ve Güneydoğu Asya'da yaşanan krizin de etkisiyle ekonomik büyümede istikrar bu dönem için bozulmuştur. 2003 yılında ise GSYİH'si % 9.2 oranında artan Kazakistan, 2004'ün ilk yarısında da bir önceki yılın aynı dönemine göre % 9.1 oranında büyümüştür. Kazakistan hükümeti daha önce % 6.9. olarak açıkladığı 2005 yılı büyüme tahmini de % 7.9'a çıkmıştır.

Kazakistan'ın petrol ve gaz rezervleri oldukça zengindir. 2008'de 70 milyon ton petrol elde eden Kazakistan, 2015 yılına kadar 100 milyon tonu Hazar Denizi'nden olmak üzere ham petrol üretimini 150 milyon tona çıkarmayı hedeflemektedir. ABD Enerji Bilgi İdaresi'nin verilerine göre; Kazakistan 5,3 milyar ton rezerv miktarıyla dünyada 9'uncu sırada bulunmaktadır. Kazakistan petrolü daha çok ülkenin batı kısmından çıkartılmaktadır. Doğalgaz rezervleri açısından da oldukça zengin olan Kazakistan, bu alanda dünyada 12'inci sırada yer almaktadır. Kazak hükümetinin temel amacı, petrol gelirlerini kullanarak ekonominin enerji dışındaki sektörlerini kalkındırmak, bu sayede ekonomide çeşitlilik sağlamaktır. Bu amaçla 2003 yılında açıklanan ve 2003-2015 yıllarını

kapsayan “Endüstriyel Yenilenme ve Kalkınma Programı” ile ekonominin diğer sektörlerinde de büyüme hedeflenmiştir.⁵⁴

Madencilik ve metalürji ülke ekonomisinin ikinci gelişmiş sanayi koludur. Altın, kömür, demir, uranyum, mangan, bakır, uranyum, krom, çinko, kurşun Kazakistan'ın doğal kaynakların başında gelmektedir. Doğal zenginlikler bakımından dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Ayrıca Kazakistan'da 1996 yılında dünyanın en büyük 3. altın madeni bulunmuştur.

Ülke topraklarının yaklaşık 1/5'i ise tarım arazisidir. Ülkede başta buğday olmak üzere arpa, tütün, şeker pancarı ve pirinç yetiştirilmektedir. Kazakistan tahıl üretiminde BDT ülkeleri içerisinde Rusya ve Ukrayna'dan sonra 3. sıradadır. Ülkede çayır ve mera alanlarının çokluğu dolayısıyla küçükbaş hayvancılığı yaygındır. Aynı zamanda sanayi de, tarım ekonomisi de gelişmiş olan ülkede traktörler ve tarım teknik ürünleri üretilmektedir. Kazakistan'da gelişen sektörlerden bir de ulaşımdır. Ulaşım ağının büyük bölümü demiryollarından oluşur. Aynı şekilde karayolu taşımacılığı da gelişmiştir.

Kazakistan'da 5 önemli ekonomi bölgesi vardır. Kuzeyinde demir, kömür çıkarımı, makine sanayi ve petrol ürünleri dikkati çekmektedir. Ülkenin doğusunda demir harici metaller çıkartılmakta, orman ürünleri ve makine üretimi yapılmaktadır. Batı Kazakistan ise sadece Kazakistan'ın değil, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında da petrolün en fazla çıkarıldığı yerlerden biridir. Ülkenin orta kısmında kara ve diğer metaller, makine üretimi yapılmaktadır. Ülkede çalışanların % 60'ı hizmet sektöründe çalışırken, % 24'ü tarım, balıkçılık ve ormancılık işleriyle uğraşmaktadır. Sanayi sektöründe çalışanların payı ise % 16'dır. Kazakistan Ajansının verilerine göre; 2008'de ülkede işsizlik oranı % 6,9'dur. 2008 yılı ölçümlerine göre ülkenin Gayri Safi Yurt İçi Hasılası 184.3 milyar dolardır. Kazakistan'ın ihracat yaptığı ülkeler Çin, Almanya, Rusya olurken, ithalat yaptığı ülkeler

⁵⁴ TİKA, “Kazakistan Ülke Raporu”, (Erişim)
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kazakistan_UlkeRaporu.pdf, 10.07.2009

sıralamasında Rusya, Çin, Almanya ilk sırada gelmektedirler. İhraç ürünleri arasında petrol ve petrol ürünleri, makineler, metaller, buğday, kömür, yün ve et yer almaktadır. İthal ürünlerinin başında ise makine ve taşımacılık donanımları, gıda sanayi ürünleri gelmektedir.

1.3.3. Kırgızistan

1.3.3.1. Tarihçesi

M.S. 6. yüzyılda Göktürk Devleti'nin hakimiyetine giren Kırgızlar, yaklaşık bir asır Göktürk egemenliğinde yaşamışlardır. 743 yılında ise Göktürklerden sonra kurulan Uygurlarla mücadele etmiş, bu mücadeleler sonunda 10. yüzyıla kadar hüküm sürecektir ve Kuzey Sibiry, Issık Gölü, Moğolistan ve Baykar bölgelerinde "Büyük Kırgız Kağanlığı"nı kurmuşlardır. 920 yılından itibaren Çin baskılarıyla bugünkü Kırgızistan topraklarına göç eden Kırgızlar, 10. ve 12. yüzyıllar arasında Karahanlıların hakimiyetinde yaşamışlardır. 1207'de Cengiz Han'ın; 1217 yılından 14. yüzyılın sonuna kadar Moğollar'ın; 1425 yılında ise Özbeklerin egemenliğine girmişlerdir. Bölgeye Rusların gelmesi 1855-1876 yıllarına rastlar. Bu yıllarda Kırgızların bir bölümü gönüllü olarak Rus hakimiyeti altında yaşamayı kabul etse de, bir kısmı kanlı çatışmalar sonunda bağımsızlıklarından vazgeçmişlerdir. 1916 yılında Rusya'nın bir parçası haline gelmişlerdir.

Çarlık Rusyası'nın 1917'de devrilmesiyle "Kara-Kırgız Özerk Bölge Statüsü"nü kazanmış, 1925 yılında "Kırgız Özerk Bölgesi" adını almış, nihayet 1936'da "Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" haline gelmiştir. SSCB döneminde Kırgız ekonomisi köklü değişiklikler yaşamış, Ruslar buraları kendilerine hizmet edecek şekilde ekonomik ve kültürel anlamda geliştirmişlerdir. Ancak diğer ülkelerden gelen etnik grupların ve özellikle Rusların Kırgızistan'a yerleştirilmesiyle ülkenin nüfus yapısı bozulmuştur.

1980'li yıllarda SSCB'de yaşanan köklü değişimlerden Kırgızistan da etkilenmiştir. Gorbaçov'un politikalarının etkisiyle Kırgızistan'da çok partili bir

yapı oluşmuş, ardından 1990'da "Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı" kurumu kurulmuş ve Askar Akayev Cumhurbaşkanı olmuştur. Kırgızistan, SSCB'deki çözülme ile birlikte 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

1.3.3.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri

Kırgız Cumhuriyeti'nin 1.Milli Nüfus Sayımı 24 Mart-01 Nisan 1999 tarihleri arasında yapılmıştır. Buna göre, Kırgızistan'ın nüfusu, 4 822,9 bin olarak hesaplanmıştır. Nüfusun 2 380,4 binini erkekler, 2 442,5 binini ise, kadınlar oluşturmaktadır. Kırgızistan nüfusunun 1 678,6 bini kentlerde, 3 144,3 bini ise, kırsal bölgelerde yaşamaktadır. 1999 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, Kırgızistan nüfusu, 1989 yılında yapılan bir önceki nüfus sayımına oranla %13.3 artış göstermiştir.⁵⁵

82 çeşitli azınlıktan oluşan Kırgızistan'ın toplam nüfusu 4.507.000 dir. 199.800 bin km2 yüzölçümüne sahiptir. Nüfusun %35.7'ı şehirlerde, %64.29 köylerde oturmaktadır. Bu nüfus içinde: 2.546.455 (%56.5) Kırgızlar, 832.302 (%18.6) Ruslar, 594.920 (%13.2) Özbekler, 99.154 (2.2) Ukraynalılar, 67.605 (%1.5) Tatarlar, 22.534 (%0.5) Ahıska Türkleri daha sonra Ermeni, Rum, Litvanya, Letonya, Dunganlar (Müslüman Çinliler) v.s. bulunmaktadır. Bu etnik gruplar arasında doğum ve ölüm oranları ise oldukça ilginç farklılıklar göstermektedir. Türk kökenli nüfusta: Kırgızlarda doğurganlık %034, ölümler düştükten sonra net %029, Özbekler'de doğurganlık %33, ölümler düştükten sonra %027, net artışın olduğu, bu artışın demografik literatürde "nüfus patlaması" olarak nitelendirildiği, Rus kökenli nüfusta ise: doğurganlık oranının %0,11, net nüfus artışının %0,08 olduğu, bu artışın Rusya Federasyonundaki Rus nüfusla aynı düzeyde bulunduğu, başka bir ifade ile nüfusun gerileme sürecine girdiği söylenmektedir.⁵⁶

⁵⁵ TİKA, "Kırgızistan Ülke Raporu", (Erişim)

http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kirgizistan_UlkeRaporu.pdf 18.07.2009

⁵⁶ Ertuğrul Baydar, "Kırgızistan", (Erişim)

http://www.mulkiyedergi.org/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=98&Itemid=61 25.07.2009.

Kırgızistan'da 1980 yılının sonlarından itibaren ulusal kimlik konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda, 1989'da Kırgızca resmî dil olarak ilan edilmiş; 1990'da cumhurbaşkanı seçilmiş ve 1991'de de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu adımları millî marş, millî bayrak ve millî paranın kabulü gibi gelişmeler izlemiştir. Ancak 1993-1994'lerden itibaren hükümet Kırgız ulusal kimliği oluşturmak yerine Kırgızistan vatandaşlığı kimliğini oluşturmak politikasına geçilmiştir. Kırgız hükümeti hiçbir zaman Kırgız dili ve kültürünü egemen kılma gayreti peşine düşmemiş ve Kırgız halkı egemenliğine dayalı bir yönetim oluşturma amacında olmamıştır. Aksine Akayev'in "Kırgızistan hepimizin ortak evidir" sloganıyla ifade ettiği politikası sonucu Kırgızistan'da yaşayan diğer uluslara yönetime katılma hakkı tanınmış ve onlara Orta Asya'da kültürel özerklik tanınmıştır. Böylece Kırgızistan'da yaşayan tüm halkların kültürel milliyetleri kabul edilmiş olmakla birlikte siyasi anlamda Kırgız milliyetçiliğine dayalı bir üst kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Askar Akayev, Kırgızistan'da yaşayan diğer ulusların kendilerini rahat hissetmelerini sağlayacak bir politika izlemiştir. 1993 yılında Kırgızistan'da hükümet yeni ulusal politikasını oluştururken toplumsal örgütler ve ulusal kültür merkezleri kurma kararı almış, bu çerçevede her ulusun kendini rahatça temsil edebilmesi için dernek, vakıf vb. sivil toplum örgütleri kurmalarına olanak tanımıştır. Bu derneklerin toplandığı bir "Dostluk Evi" oluşturulmuştur. Her bir dernek gerek kendi bünyesinde gerekse Kırgız Halk Meclisi bünyesinde belirli aralıklarla toplanıp çeşitli konuları tartışıp bu bağlamda hazırladıkları raporları hükümete sunmuşlardır. Böylece hükümetle söz konusu kurumlar arasında bir iletişim sağlanmıştır.

Ulusal kimlik sorununun en ideal çözümünün bu şekilde olduğunu savunan Kırgız hükümetine göre izlenen bu politika sayesinde Kırgızistan'da yaşayan tüm uluslar aktif olarak yönetim sürecine katılmaktadırlar. Böylece ulusal kimlik sorunu çözüme kavuşmuş ve toplumsal mutabakat sağlanmış bulunmaktadır. Kırgız dili 1989'da resmî dil olarak ilan edilmesine rağmen maalesef taşra kesimi dışında bu dilin kullanımı yaygınlaşmamıştır. Tıpkı

Sovyet dönemindeki gibi Kırgızca yalnız köylüler ve köylerdeki okullarda kullanılan bir dil olarak kalmıştır. Bütün işlemler yine Rus dilinde yapıp, bütün belgeler Rus dilinde yazılmaya devam edilmiştir. Böylece Sovyet döneminin tek resmî yazışma dili olan Rusça bağımsızlıktan sonra da Kırgızistan'da yerini korumuştur. Çünkü yıllarca Rusçanın eğitim, hukuk ve resmî yazışma dili olarak kullanılması sonucu teknik ve bilimsel kavramlar Rus diliyle ifade edilir olmuştur. Aynı zamanda bu durum Kırgızcanın gelişmesini de engellemiştir.

2000'li yıllarda Kırgız kimliği ile ilgili olarak gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Üniversitelerde eğitim dilinin Kırgızca olması ve resmî yazışmalarda Kırgızcanın daha yaygın kullanılması konuları akademik çevrelerde tartışılarak, Kırgız dili bayram ve şenlikleri düzenlenmiştir. Bu şenliklerde ana dilin önemi vurgulanmış, yine bu bağlamda dönemin devlet başkanı Akayev'in teşvikiyle Kırgızca sınavı geçemeyenlerin devlet başkanı adayı olamayacağı yönünde kanun çıkarılmıştır.

Ülkede 50 civarında üniversite, "Kırgızistan İlimler Akemisi" bünyesinde kurulmuş 17 enstitü vardır. İlk ve ortaöğretim mecburi ve 10 yıldır. Kırgız Cumhuriyeti'nde kademeli olarak başlatılan eğitim ve bilim reformu çerçevesinde atılan ilk adım eğitim konseptinin hazırlanması ve Eğitim Kanunu'nun çıkartılması olmuştur. 1996 yılında "Bilim" adlı milli eğitim programı kabul edilmiş, 1997 yılında ise, Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Kanunu'nda Tadilat ve Eklmeler Yapılmasına Dair Kanun" kabul edilmiştir. Eğitim yönetim şeklinin değiştirilmesi amacıyla, çalışmalar yapılmış, çeşitli yapısal değişiklikler gerçekleştirilerek, yeniden kurulan Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığı'nın temel dokümanları hazırlanarak, onaylanmıştır.⁵⁷

⁵⁷ TİKA, "Kırgızistan Ülke Raporu", (Erişim)
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kirgizistan_UlkeRaporu.pdf 18.07.2009

1.3.3.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı

Yüzölçümü 198.500 km² olan Kırgızistan'ın kuzeydoğusunda yer alan Pamir Altay dağlarının güneybatı uzantıları ve güneydoğusunda yer alan Tien San (Tanrı) Himalaya dağlarının kuzeybatı uzantısına tam Kırgızistan üzerinde bir düğüm yaptığı görülmektedir. Bu düğümleme ile Kırgızistan, adeta Avrasya kıtasının bir denge ve merkez nokta görünümü vermektedir. İşte bu merkezi jeolojik yapı, Orta Asya'nın diğer bölgelerinde çok zengin yataklar halinde bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmamakla birlikte, bu iki kalem dışında dünyada mevcut olan tüm önemli yeraltı kaynaklarını bünyesinde barındırmaktadır. Su anda ülkenin altı değişik bölgesinde tahmini rezervleri, 2 ile 20 ton arasında değişen muhtelif altın yatakları tespit edilmiş olup bölgenin jeolojik yapısı ilerleyen yıllarda yapılacak aramalarla mevcut yatakların bazılarında yeni altın yataklarına ulaşılabileceğini göstermektedir. Bugün sadece Kumtor altın madeninde 1997 yılından beri yıllık ortalama 18 ton altın çıkarılmaktadır. Ülkenin henüz hiçbirisi işletmeye açılmamış olan zengin demir cevheri yataklarından sadece Narın bölgesindeki Jetim yataklarında 5 milyar tonluk cevher rezerve edilmiştir. Aynı şekilde yine hiçbirisi henüz işletmeye açılmamış zengin titanyum yatakları bulunmaktadır. Kırgızistan, eski Sovyetler Birliği ve bugünkü BDT ülkeleri içerisinde tek cıva üreticisi olan ülke konumundadır. Şimdilik ülkenin bilinen 4 ayrı cıva yatağında elli bin ton cıva rezervi tespit edilmiştir. Yıllık ortalama 700–800 tonluk üretim kapasitesi ile sadece bu bilinen cıva rezervleri bile, 60–70 yıllık bir üretim potansiyelini ifade etmektedir.

Orta Asya Cumhuriyetleri için kalkınmanın en önemli sermayesini oluşturan petrol ve doğal gaz unsuru Kırgızistan için tersine işlemektedir. 7 petrol ve 2 petrol/gaz sahası mevcut olmasına rağmen ülkenin karmaşık ve zor jeolojik yapısı nedeniyle petrol rezervi ve üretimi yetersizdir. Enerji tüketiminin %11'i petrole dayalıdır. Doğal gaz üretimi ile ülke ihtiyacının çok

az bir kısmı karşılanmaktadır. İhtiyacın büyük bir kısmı, Türkmenistan ve Özbekistan'dan ithal edilmektedir.

Kırgızistan, açık denizlerle olan uzaklığı yönünden maalesef dünyadaki en dezavantajlı birkaç ülkesi arasında yer almaktadır. Kırgızistan'ın kendisine en yakın açık deniz olan Basra Körfezi veya Umman Denizine ulaşabilmesi için, en az üç ayrı ülke üzerinden üç bin kilometreyi asan bir karayolunu kat etmesi gerekmektedir. Üstelik bu kadar yüksek bir maliyet ile ulaşılan denize, kendi limanlarını kullanan bir ülkenin avantaj ve rahatlıklarına hiçbir zaman sahip olamayacaktır. Bu durum, Kırgızistan'ın coğrafi bir gerçeğidir ve maalesef bu gerçek, aynı konumdaki diğer bazı dünya devletlerinde de olduğu gibi ülkenin uluslararası ticarete konu olan ihraç mallarına ve dışarıdan almak zorunda olduğu mallara önemli ek maliyetler getirmektedir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan, Sovyet sistemine entegre olan ekonomisini yeniden yapılandırma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomide merkezi planlamaya dayalı sistemin terk edilmesinden sonra, ekonomik faaliyetleri gerçekleştirecek döviz bulunamaması, teknoloji ve yönetim farklılığı gibi nedenlerle köklü ekonomik reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Kırgızistan, Sovyetler Birliği döneminde, ekonomik olarak diğer cumhuriyetlere fazlasıyla bağımlı olmuştur. Kırgızistan'ın dış ticaretinin %98'ini birliğin diğer cumhuriyetleri ile yapılan ticaret oluşturmaktaydı. İthalat kaleminin %40'ını Rusya'dan yapılan mal alımı oluştururken enerji bakımından da Özbek doğalgaz ve petrolüne bağımlıydı. Ekonomisinin gelişmesi için dışarıdan kaynak elde etme ihtiyacı içinde olan Kırgızistan, bu ihtiyacını büyük ölçüde Batı'nın yardım ve kredilerinden karşılamaya çalışmıştır. Batı'nın yardımları için de, demokratik devlet kurma yolunda ilerlediğini ispat etmek zorundaydı. Hızlı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılan siyasi ve ekonomik reformların temelinde yatan asıl neden budur. Bu yüzden Kırgızistan hükümeti, bağımsızlığının ilk gününden itibaren, IMF ve Dünya Bankası'nın tavsiyeleri doğrultusunda “şok

tedavi” yaklaşımını kabul etmiş ve IMF’nin tavsiyelerini de düzenli bir şekilde takip etmiştir. Hükümetin 1992 yılında, merkez planlama sistemini kaldırma, ekonomik faaliyetlerin serbestleştirilmesi, toplu ve seri özelleştirme ve milli finans ve bankacılık sisteminin geliştirilmesi üzerinde odaklanan “Ekonomik Reformlar Programını” uygulamaya koyması ile birlikte ülke, yabancı sermayenin ekonomisine akacağı beklentisine girmiş ve dış ticaretini bütünüyle serbestleştirmiştir. Kırgızistan, kendi ekonomik programını Orta Asya Cumhuriyetlerinde ilk olarak hazırlayan ülke haline gelmiştir.

Tarihte bilinen en önemli ticaret yollarından biri olarak kabul edilen İpek Yolu, Kırgızistan tarafından “Büyük İpek Yolu” projesi adı altında stratejik bir konu olarak kabul edilmiştir. Bu stratejinin temel hedefi, ipek yolunun geçtiği ülkelerle Kırgızistan arasında basta ticari ve ekonomik olmak üzere her alanda işbirliği imkânlarını araştırmak ve işbirliğinin devamını sağlamaktır. Ancak gelişmekte olan ülkeler ve özellikle 2005 yılı Mart olaylarının etkisiyle daha da gerileyen Kırgızistan ekonomisi için yatırım miktarlarının beklenen ölçülerde artmasına 2006 yılı sonbaharında başlayan siyasi istikrarsızlık engel olmuştur.

İşsizlik resmi rakamlara göre işsizlik oranı %3 seviyesindedir. Ancak, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) yöntemiyle göre yapılan hesaplamalar çerçevesinde gerçek işsizlik oranı %8 ila %9 olarak belirlenmekte, IMF ise bu oranın %20’ye kadar ulaştığını bildirmektedir. Resmi istatistiklere göre, 1995 yılından bu yana kamu sektöründe istihdam edilenlerin sayısı %20 oranında azalırken özel sektörde istihdam edilenlerin sayısında da aynı oranda artış olmuştur. Buna göre, bugün özel sektörde istihdam edilenlerin toplam istihdam içerisindeki oranı %75’dir.

Kırgızistan’ın ithalatında yer alan başlıca ülkeler Rusya (%38,6), Çin Halk Cumhuriyeti (%14,4), Kazakistan (%3,8), Ukrayna (%2,4), ve Almanya

(%2,3)'dır.⁵⁸ 2006 yılı ithalatında Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin payları yükselirken, Kazakistan, ABD, Özbekistan, Ukrayna, Almanya'nın payları azalmıştır.

Kırgızistan piyasa ekonomisi ve demokratik ilkelere bağlı bir ülke olup devlet politikasının temeli liberalizme dayanmaktadır. Kırgızistan, ekonomik handikaplarına rağmen gittikçe büyüyen bir potansiyele sahiptir. Özellikle tarım konusunda önemli fırsatlar sunan bu ülke aynı zamanda hidroelektrik enerji kaynaklarına da sahiptir. Kazakistan, Özbekistan ve Rusya, Kırgızistan'dan elektrik enerjisi alan başlıca ülkelerdir. Yine, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a kömür ihraç eden Kırgızistan, ihracatının yaklaşık %25 ini bu ülkelere yapmaktadır. Ülkenin faaliyette bulunan hidroelektrik santrallerinin üretim hacmi mevcut potansiyelin yüzde onundan daha azdır. Ayrıca Çin ve Pakistan ile elektrik enerjisi satışına dair anlaşmalar da imzalanmıştır.

Kırgızistan'ın sahip olduğu potansiyele rağmen ülkedeki birçok sektör yeteri kadar gelişmemiştir. Bunların başında imalat sanayi gelmektedir. Modern teknolojik altyapının olmaması ve maliyet sorunları nedeniyle imal edilen ürünler ihraç edilememektedir. Bu olumsuzlukların temel nedeni ülkede yüksek düzeyde yaşanan yolsuzluklardır. Bu nedenle yabancı sermaye ülkeye girememektedir. Ancak Kırgızistan son dönemlerde bu olumsuz imajı ortadan kaldırmak için büyükelçilikler bünyesinde özellikle Türk işadamları olmak üzere yurtdışındaki girişimcileri ülkeye davet etmektedir.⁵⁹

Kırgızistan'da kalifiye insan kaynakları yeterli seviyededir. Ayrıca, iş adamlarının talep edeceği ucuz enerji, düşük üretim maliyetleri, yeterli mineral ve madeni ham madde de bulunmaktadır. Dolayısıyla düşük üretim maliyetleri ve liberal ticaret ortamı Orta Asya, Rusya ve diğer bölge ülkelerine

⁵⁸ T.C. Ticaret Müsteşarlığı, **Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri**, Mayıs, 2007, s.31-32.

⁵⁹ Mambetjunus Abylov, ''Kırgızistan'ın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli'' **Türkiye ve Asya Ülkeleri**, Ed. Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, İstanbul, TASAM Yay., s.107.

ihracat ve pazarlama imkanı sunmaktadır. Kırgızistan'da bunun yanında hayvancılık da diğer bir yatırım alanıdır. Bu alanda da potansiyele sahip olan Kırgızistan, madencilik sektöründe de zengin rezervlere sahiptir.

1.3.4. Özbekistan

1.3.4.1. Tarihçesi

Altın Ordu Devleti'nin kuruluşu sırasında Uralların doğusunda, İrtiş Irmağı'nın kaynağına yakın bölgelerde yaşayan kabileler, Kıpçakların büyük hükümdarı Özbek Han zamanında "Özbek" adını alıp Müslümanlığı benimsemişlerdir. 15. yüzyılın ilk yarısında güneydoğuya yönelerek Ebu'l Hayr döneminde Seyhun Irmağı'nın kuzey yakasına ulaşmışlar, Ebu'l Hayr'ın torunu Muhammed Şebani döneminde Semerkand'la birlikte bütün Maveräünnehir'i egemenlikleri altına almışlardır. Arsından bölgede "Buhara" ve "Hive (Harezmi)" adında iki ayrı hanlık kurmuşlardır. Bölgenin kervan yollarının önemini yitirmesiyle eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu gerileme devam etmiş, İran komutanı Nadir Şah Buhara ve Harezmi'e karşı saldırıya geçmiştir. 19. yüzyılın başlarında ise bölge Buhara, Hive ve okand Hanlıkları'nın egemenlikleri altına girmiştir. Ancak bu devletler kesin sınırlara sahip değildi ve kabile şeklinde örgütlendikleri için sistemli bir yapıya sahip değillerdi. 1. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye seferler düzenlemeye başlayan Ruslar, 1860'lardan sonra Buhara ve Hive Hanlıkları'na üstünlüklerini kabul ettirmiş ve himayeleri altına almışlardır. Hokand Hanlığı'nı ise 1876 yılında ilhak etmişlerdir.

1917 yılında Bolşevik Rejimi'nin yıkılıp Sovyet döneminin başlamasıyla Özbekler, Rus hakimiyetindeki Türkistan'ın Sibiry, Semerkand ve Fergana yönetim birimleri ile yarı bağımsız Buhara ve Hive Hanlıkları'na dağılmış durumdaydılar. Aralık 1917'de ulusal bir kongre toplayan Müslümanların Mustafa Çokay başkanlığında kurdukları hükümet Şubat 1918'de Taşkent'ten yollanan askeri birlikler tarafından devrilmiştir. Darbeden sonra yeni yönetime

karşı Basmacı Ayaklanması olarak bilinen bir direniş hareketi başlamıştır. Nisan 1918'de ilan edilen Türkistan Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yönetimini elinde tutan Rusların Müslümanların da yönetime katılmaları için Moskova'dan gelen baskılara direnmesi hoşnutsuzlukları daha da arttırmıştır. Sonunda Lenin'in 1919 sonunda atadığı Türkistan Komisyonu Taşkent'te yönetimi devralmıştır. Hive ve Buhara Hanlıkları'nın 1920'de Kızıl Ordu tarafından yıkılması ve kağıt üzerinde bağımsız Harezm ve Buhara Sovyet Halk Cumhuriyetleri'nin kurulması Basmacı Ayaklanması'nın yayılmasına neden olduysa da Türkistan Komisyonu'nun 1922'de başlattığı reformlar sonucunda ayaklanma etkisini yitirmiştir. 1924'te bugünkü Tacikistan'ı da içine alır şekilde "Özbek Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Aynı yıl Orta Asya ve Kazakistan'da sınırları etnik temellere dayalı idari bir düzenleme ile Harezm, Buhara ve Türkistan Cumhuriyetleri dağıtılarak bölge toprakları 5 Türk Cumhuriyeti arasında bölüştürülmüştür. 1929 yılında Tacikistan, Özbekistan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olmaktan çıkarılıp birliği oluşturan Sovyet cumhuriyetlerden birisi haline gelmiştir. 1936'da Karakalpak Özerk SSC Özbekistan'a bağlanmıştır. 1956 ve 1963'te Kazakistan'ın güneyindeki bazı topraklar ÖSSC'ye geçtiyse de 1971'de bu toprakların bir bölümü KSSC'ye geri verilmiştir. Özbekistan, SSCB'nin dağılmasından sonra 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Ardından 21 Aralık 1991'de BDT'ye katılmıştır.⁶⁰

1.3.4.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri

Özbekistan'ın toplam nüfusu, 2004 verilerine göre, 26.410.416'dır. Eski SSCB içerisinde, Rus ve Ukraynalılardan sonra en büyük üçüncü ulus, Özbeklerdir. Diğer Türk cumhuriyetleri içinde nüfus yoğunluğu bakımından ilk sıralarda, Türk nüfusu yoğunluğu bakımından da Azerbaycan'dan sonra ikinci sıradadır. Özbekistan'da nüfusun ana unsurlarının, genel nüfus içerisindeki dağılımları; %75 Özbek, %10 Tatar, %6 Rus, %5 Tacik, %4 Kazak,

⁶⁰ TBMM, "Özbekistan Ülke Raporu", (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/ksykb/yayinlar/yayin064/064_00_010.pdf , 25.07.2009

seklindedir. 8 Özbekistan, %2.7'lik nüfus artışı hızı ile Tacikistan'dan sonra BDT'nin en hızlı çoğalan nüfusuna sahiptir. Ülkenin başkenti olan Taşkent, 2.5 milyon nüfusu ile Türkistan'ın en büyük metropolüdür. Ülke nüfusunun %40'ı şehirlerde, %60'ı, kırsal kesimde yerleşiktir.⁶¹ Türkistan'ın en kalabalık nüfusuna sahip Özbekistan, diğer Türkistan Cumhuriyetlerine göre daha homojen bir yapıya sahiptir. Ayrıca, genel nüfusun sadece yüzde altısını teşkil eden Ruslar, diğer Cumhuriyetlerdeki kadar etkin olamamaktadır. Bu durumda, Özbekistan'a iç ve dış isleri ile bölgesel güç mücadelesi içerisinde, çok büyük bir inisiyatif sağlamaktadır. Özbek nüfusunun gücü, 1994 Aralık seçimlerinde görülmüştür. Seçim sonucunda teşkil edilen, "Ali Meclis"te milletvekillerinin %85'i Özbeklerden oluşmuştur. (1990 seçimlerinde ise bu rakam %77 idi) Bu rakam, Özbeklerin ülke nüfusundaki oranından da yüksektir.⁶² Ayrıca, Türkistan Cumhuriyetlerinin de nüfus yapıları incelendiğinde, diğer cumhuriyetlerde yaşayan Özbeklerin, ülkenin nüfuslarına göre oranlarının düşük olmadığı görülmektedir. Afganistan'da yaşayan Özbeklerin de 1.5 milyonluk nüfusu, küçümsenmeyecek bir miktar olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer ülkelerde yaşayan Özbek nüfusu, bu ülkelerin politik yaşamında aktif bir konuma sahiptir. Özbekler bu nüfus özelliği ile, Türkistan nüfusunun % 46'sını oluşturmaktadır.

SSCB döneminde Almanları destekledikleri iddiasıyla Kırım Türkleri, Çeçen ve İnguşlar, Karaçay-Balkarlar ve Kabardaylar kendi topraklarından Özbekistan ve Türkistan'ın diğer bölgelerine sürülmüşlerdir. Bununla beraber 1945'ten bu yana artan ekonomik kalkınma ve işgücü ithalinde de paralel bir yükselme olmuştur. 1992 yılında ise % 2,3 olan nüfus artış oranı, 1999 yılına kadar düzenli bir azalış göstererek % 1,3 seviyelerine inmiştir. 2003 yılı nüfus artış oranı ise %1,1 olarak açıklanmıştır.

⁶¹ B. Zakir Avşar, Ferruh Solak, **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Vadi Yayınları, 2. Baskı, 1998, s.170

⁶² S. Frederic Starr, "Avrasya'da İstikrarın Sağlanması", **Avrasya Dosyası**, Kış 1996, Cilt III, s. 136.

Türkistan Türk boyları arasında dilleri ve edebiyatları ile öne çıkan Özbekler, kendilerine özgü bir dil geliştirmişlerdir. Özbek Türkçesi, modern Uygur Türkçesi ile birlikte Türk dillerinin Çağatay grubuna girmektedir. Özbekistan coğrafyası, Türkçenin doğduğu ve geliştiği merkezi bir alan olduğu için, yüzyıllarca Orta Asya'da Türk kültürünün gelişmesine öncülük etmiştir. Bu nedenle Taşkent, bir anlamda Orta Asya'nın ve Türk kültürünün de başkenti sayılabilir.⁶³

SSCB döneminde bölgeye yönelik olarak uygulanan dil politikasının hedefi lehçeleştirme politikasıydı. Bu politikanın amacı, yeni uluslar oluşturmak için lehçeler arasındaki farklılaşmayı arttırmaktı. Yine, 18. yüzyılda iki yüz civarında medresenin bulunduğu Özbekistan'da geleneksel eğitimin yanı sıra SSCB döneminde modern eğitime geçilmiştir. İyi yetişmiş Özbek aydınlarının yarattığı eserler, Özbekistan kültürünün gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Yeni açılan okulların da medresenin yerini almasıyla Özbekistan'da çağdaşlaşma alanında önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Özbekistan günümüzde yetişmiş insan potansiyeli açısından da Türk cumhuriyetleri arasında önde gelen bir yere sahiptir.⁶⁴

SSCB'nin çabalarına rağmen, Özbekistan'da eski gelenek ve göreneklerin kaybolmadığını söylemek mümkündür. Özbekistan, asırlar boyu Orta Asya'nın kültür merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Pek çok bilim adamı, şair, yazar, mutasavvıf yetişmiştir. Eğitim bakımından da Orta Asya'nın en köklü yapısına sahiptir. Ali Şir Nevai'nin "Muhakemet-ül Lügateyn" adlı eseri Türkçenin üstünlüğünü anlatan, Türk edebiyatının en önemli yapıtlarındandır. Özbekistan'ın önde gelen fikir adamları bugün, haklarının yetmiş yıldır kendi geçmişlerinden kopartılmaya, kendi kimliklerinden ayrı tutulmaya çalışıldığını, Türk tarihinin eğitime konu olmadığını ve böylece kültürlerinin yok edilmeye çalışıldığını ifade

⁶³ Anıl Çeçen, Türk Devletleri, Ankara, **Yeni Avrasya Yayınları**, 2003, s.47.

⁶⁴ Anıl Çeçen, a.g.e., s.474.

etmektedirler.⁶⁵ Buna rağmen Özbekistan'daki aydınlar SSCB'nin kültürel asimilasyon politikalarına rağmen dillerine, tarihlerine, kültürlerine olan inançlarını kaybetmemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda ortaya çıkan Jön Türkler Hareketi'nin etkisinde kalan "Genç Buharalılar", Orta Asya'da siyasi edebiyatı yaymaya başlamışlardır. Bu amaçla bazı gazete ve dergiler çıkarmış, Özbek milli kültürünün geliştirilmesine yönelik birlikler kurulmuştur.

Özbekistan'da Sovyet politikalarıyla milli kültürün yok edilmeye çalışılmasının araçlarından bir de kuşkusuz eğitim olmuştur. Rusçayı eğitim ve bilim dili haline getiren Ruslar, Türk dili eğitimini de engellemişlerdir. Ancak Özbekistan bu politikalara başarıyla direnmiştir. Bugün itibariyle ülkede 40'dan fazla enstitü, Taşkent, Semerkand ve Karakalpakistan'da 3 üniversite, 7800 civarında da kütüphane mevcuttur.

SSCB'nin araştırmalarına göre, Özbekistan, bölgedeki diğer Türk Cumhuriyetleri arasında en dindar olanıdır. Ülkede yer alan Semerkand, Buhara gibi İslam dünyası için önemli merkezler, Özbeklerin Sovyet politikalarına rağmen İslam'dan kopmamalarını sağlamıştır.

1.3.4.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı

Orta Asya'nın merkezinde, Seyhun ve Ceyhun nehirleri ile Aral Gölü'nün meydana getirdiği ova ile Tanrı dağlarının batı eteklerinde yer almaktadır. Kuzey ve kuzeybatısında Kazakistan, doğu ve güneydoğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatısında Türkmenistan, güneyde ise Afganistan ile komşudur. Başkenti Taşkent'tir.

Petrol, doğalgaz, kömür, altın, bakır, gümüş, volfram gibi stratejik öneme sahip olan Özbekistan, dünyanın pamuk üretiminde üçüncü büyük ülkesidir. Özbekistan'ın enerji zenginliklerine bakıldığında, sahip olduğu en

⁶⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, Akçay Yayınları, 2003, s.187.

büyük enerji kaynağının doğal gaz olduğu görülür. Sovyetler Birliği zamanında da büyük bir doğalgaz üreticisi olan Özbekistan, birlik içerisinde Rusya ve Türkmenistan'dan sonra 3.sırada gelmekteydi. Zaman içerisinde Türkmenistan'ın üretiminin düşmesiyle 2.sıraya düşmüştür. Ayrıca Özbekistan, dünyadaki 10 büyük doğalgaz üreticisinden biri olarak kabul edilmektedir.

Özbekistan bugün bölgenin üçüncü pamuk ihracatçısı ülke konumundadır. Tarım alanlarının %80'inde pamuk tarımı yapılmaktadır. En önemli ekim alanları Fergana vadisi ve Taşkent, Semetkant, ve Buhara illeridir. 1991 yılındaki bağımsızlığın ilanından sonra o zamanki yönetim, Sovyetler Birliği döneminde uygulanan planlı ekonomi dönemindeki gibi koruma parası uygulaması ve üretimdeki sıkı kontroller ve fiyatların kontrol altında tutulması yüksek enflasyonun oluşmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak 1994 yılında ekonomik reformlar başlamıştır. Yabancı yatırımcılar için uygun koşullar oluşturulmuş ve devletin rolü yavaş yavaş azaltılmaya çalışılmıştır. Sıkı para politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Ancak Özbekistan ekonomisinde hüküm sürmeye devam eden devlet, ekonomide ve reformlarda başarısız olmuştur.

Özbekistan'da ulaşım, komşularına göre iyi durumdadır. 1990 yılı değerlerine göre 3.460 km demiryolu hattı ve 78. 400 km karayolu vardır. En önemli güzergahları Taşkent, Semerkant ve Buhara arasında yer alan güzergahtır. 1.100 km'lik su yolu güzergahında nehir ulaşımı yapılabilmektedir. Amuderya akarsuyu üzerinde gemi ulaşımı yapılmaktadır. Özbekistan, serbest piyasa ekonomisini tam anlamıyla uygulamak için büyük bir çaba harcamaktadır. Ülkedeki ekonomik ve siyasi yapıyı sağlam bir zemine oturtmak için bazı önemli prensip kararları alınmıştır.

2005 yılında, Özbekistan'da sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlanmıştır. Makroekonomik ve finansal istikrar güçlendirilmiştir. Gayrisafi Yurt İçi Hasıla 2005 yılında %7'lik bir büyüme göstermiş, 2006'da bu

oran%6,8 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında endüstri büyüme oranı %7,3 iken bu oran 2006 yılında %10,8 olmuştur.⁶⁶

Özbekistan'ın benimsediği temel ekonomik strateji, ihracat ve tarımdan sanayiye, diğer bazı sektörlerle kaynak aktarmak yoluyla sanayileşmek, stratejik olarak gördüğü bazı mallarda kendi kendine yeterliliğe ulaşmak ve sanayisini geliştirmektir. Hammadde ağırlıklı bir ekonomisi olan Özbekistan, bu durumu sürdürmek istememekte ve hızla ekonomik yapısını değiştirmeyi amaçlamaktadır.

Özbekistan'ın ekonomide kullandığı araçlar sosyalist sistemini hatırlatmaktadır. Hızlı serbestleşmeyi, özelleştirmeyi ve makro ekonomik istikrara ulaşmak açısından sıkı para ve maliye politikası öneren IMF, Özbekistan'ın ekonomik politikasından memnun değildir. Özbekistan'ın amacı, sosyalist tipi ekonomiden serbest ekonomiye geçiş değil, tarım ağırlıklı ekonomiden sanayileşmiş ve gelişmiş bir ülkeye dönüşümdür. Bu yüzden Özbekistan açısından serbestleştirme olsun, özelleştirme olsun, piyasa konumlarının oluşturulması olsun, makro ekonomik istikrar ikinci plandadır ve ancak sanayileşme ve kendi kendine yeterliliğe ulaşmak için elverişli oldukları derecede uygulanmaktadır. Özbekistan hükümetinin stratejisinde sanayileşme açısından yabancı yatırımları çekmek önemli bir yer almaktadır.⁶⁷

Özbekistan ekonomisinde öncelik verilen sektörler, petrol ve doğalgaz tüketim malları, tekstil, hafif sanayi, tarım, telekomünikasyon, ulaştırma, çevre koruma, turizm, Ar-Ge yatırımları olarak sıralanabilir.

⁶⁶ TİKA, “Özbekistan Ülke Raporu”, (Erişim)

http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Ozbekistan_UlkeRaporu.pdf, 15.07.2009

⁶⁷ Anar Somuncuoğlu, “Özbekistan’ın Gelişme Stratejisi”, *Avrasya Dosyası Özbekistan Özel*, Cilt VII, Sayı 3, Sonbahar 2001, s.19-20.

1.3.5. Türkmenistan

1.3.5.1. Tarihçesi

Safevi Türk hükümdarı Nadir Şah'ın ve sonra İranlıların saldırılarına uğrayan Türkmenler, 1835'ten sonra Merv bölgesine yayılmaya başlamış, 1860'da Farsları yenilgiye uğratmış ve bu tarihten sonra bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsızlıklarını takiben Çarlık Rusya'sı ile mücadele etmeye başlayan Türkmenler, muazzam bir direniş göstermişlerdir. Çarlık Rusya'sı, Kafkasya'yı Hazar üstünden Orta Asya'ya ve İran'a bağlayan stratejik, ticari yolun Türkmen topraklarından geçmesi ve bağımsız Türkmenistan'ın diğer Türkistan Hanlıkları'nda bağımsızlık düşüncelerini yaratacağı endişesiyle bu ülkeyi egemenlik altına almayı planlamıştır. 1877 yılında harekete geçen Ruslar, büyük bir askeri harekate girişmişlerdir. Ancak Rus ordusu belirli bir ilerleme sağlayamadan, Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında başlayan 1877-78 Savaşı nedeniyle bölgede bulunan askerlerinin önemli bir kısmını geri çekmiştir. Osmanlı'ya karşı kazanılan zaferden sonra 1879 yılında tekrar bölgeye gelen Rus ordusu, Göktepe Kalesine saldırmış ancak geri püskürtülmüştür. Ancak daha sonra gelişmiş ve ağır silahları olan Rus ordusu karşısında tutunamayan Türkmenler, bu kuşatma sırasında çoğu kadın ve çocuk olmak üzere binlerce kayıp vermişlerdir. Bu tarihten sonra ilerlemesine devam eden Rus ordusu, Aşkabat'a kadar olan bütün Türkmen topraklarını işgal etmiştir. Bundan sonra bölge üzerinde yoğunlaşan Rus baskısı, SSCB dönemine kadar azalmadan devam etmiştir.⁶⁸ 1917 yılında Özbek ve Yamut Türkmenleri arasında başlayan çatışmalar sonucunda Türkmen Cüneyt Han'ın Hive'ye girmesi, Rus müdahalesine yol açmıştır. Rusların Hive'yi işgal etmesini takiben 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Cüneyt Han 1927 yılında tekrar ayaklandıysa da başarılı olamamış ve Türkmenistan'daki SSCB kontrolü

⁶⁸ Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, İstanbul, Nesil Yayınları, 1993, s.51.

kesin bir şekilde sağlanmıştır.⁶⁹ Ancak 1985 sonrasında “*Glastnost*” ve “*Prestroyka*” politikalarının etkisiyle Türkmenistan’da da bazı gelişmeler görülmeye başlamıştır. 27 Ekim 1990’da yapılan seçimlerle, %98’lik bir oy oranıyla göreve gelen Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı), 27 Ekim 1991’de yapılan bir halk oylaması sonucunda Türkmenistan’ın bağımsızlığını ilan etmiştir.

1.3.5.2. Sosyal ve Kültürel Özellikleri

Rusların bölgeyi işgale başladıklarında Rus ve İngiliz kaynaklarına göre Türkmen nüfusu 1.150.000 civarındaydı. Bugün ise 6. 219.000 nüfusu olan Türkmenistan’ın %98’i Türkler oluşturmaktadır. Nüfusun %45’i şehirlerde, % 55’i kırsal alanda yaşamaktadır. Rus hakimiyetine giren Türkmenlerin nüfusundaki en büyük düşüş, 1917 ihtilalinden sonra Rusya’da ortaya çıkan iç savaş ile 1930’larda Rusların uyguladığı mecburi iskan politikası neticesinde yaşanmıştır. Ülkede 2003 sayımı itibariyle % 94,7 oranında Türkmen, % 2 oranında Özbek, % 1,8 oranında Rus ve % 1,5 oranında Azeri, Ermeni, Kazak ve Tatar yaşamaktadır. Halkın % 88’i Sünni Hanefi iken; % 10’u Ortodoks, dinine mensuptur.⁷⁰

Ruslar, SSCB zamanındaki asimilasyon politikalarını Türkmenistan üzerinde de uygulamaya koymuşlardır. Türkmenlerin dış dünyaya açılmalarını engelleyerek ülkenin kültür ve eğitim açısından geri kalmasına yol açmışlardır. Rusça eğitim ülkenin kültürel özelliklerini yok etmeye yardımcı olmuştur. Türkmen Türkçesine yer verilmemiştir. Ancak İsmail Gaspıralı sayesinde açılan “Usul-ü Cedit” okulları sayesinde Türkler dünyaya açılabilmişler ve eğitim ile kültür alanlarında gelişme göstermişlerdir.

⁶⁹ Nadir Devlet, **Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Sınırlarının Tarihi, Coğrafi ve Etnik Sorunlar**, Avrasya Etüdleri, Cilt I, Sayı 4, Kış 1995, s.33.

⁷⁰ TİKA, “Türkmenistan Ülke Raporu”, (Erişim) http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf 10.08.2009

Türklerin Oğuz boyundan olan Türkmenler, bazı eski dil özelliklerini korudukları gibi, Çağatay ve Kıpçak sahası boylarının arasında kaldıklarından onlarla birlikte gelişmişlerdir. Bu nedenle dillerinde Oğuz grubundan farklılaşma görülmektedir. Türkmence, 1928'e kadar Arap alfabesi ile, ardından 1939'a kadar da Latin alfabesiyle kullanılmış, 1939'da Rus politikaları sonucunda Kiril alfabesi kabul edilmiştir. Ancak 1993 yılında alfabe yeniden Latin alfabesi olmuştur. Türkmenistan'ın ana dili Türkmen Türkçesidir. SSCB hakimiyeti altında kalan bütün bölgelerde olduğu gibi, Türkmenistan'da Rusça da yoğun olarak konuşulmaktadır.

Eğitimde de Rus etkisini kırmaya çalışan Türkmenistan, bu konuda önemli çalışmalar yapmaktadır. Zorunlu öğretimin on yıldır. Üniversitelerde zorunlu dersler arasında "Türkmen Dili", "Türkmen Tarihi" ve "Türkmen Edebiyatı" gibi dersler verilmektedir.

1.3.5.3. Jeopolitik Önemi ve Ekonomik Yapısı

27 Ekim 1991 tarihinde de bağımsızlığına kavuşan Türkmenistan, 488.100 km² yüzölçümüne sahiptir. Kuzeyde Kazakistan, doğuda Özbekistan, güneyde İran ve Afganistan ile komşu olan Türkmenistan'ın batısında ise Hazar Denizi bulunmaktadır. Başkenti Aşkabat'tır. Coğrafi konumu ve zengin doğal kaynakları bağlamında bölgedeki jeopolitik dengeler açısından önemli bir yere sahiptir. Ülke, Orta Asya bölgesini Kafkasya ve Türkiye ile birleştiren bir köprü ve Rusya açısından güneye açılan bir koridor olmanın yanı sıra, Rusya, Türkiye, Çin, İran gibi bölgesel güçlerin tam merkezinde ya da başka bir deyişle yakın çevresinde yer almaktadır.

Türkmenistan, çok zengin yeraltı kaynakları bulunan ve büyük ekonomik potansiyel taşıyan bir ülkedir. Ancak sahip olunan enerji kaynaklarının dışarıya ihraç edilmesinde Rusya'ya olan aşırı bir bağımlılık söz konusudur. Türkmenistan'ın üretilebilir petrol yataklarının % 20'sinde üretim yapılmaktadır. Ülke aynı zamanda Rusya'dan sonra ikinci sırada olan

ve eski SSCB'nin görünür rezervlerinin % 6'sına karşılık gelen doğalgaz rezervlerine sahiptir. Bu ülke 1990 yılında SSCB'nin tabii gaz üretiminin % 12'sini karşılamaktadır.

Türkmenistan'da ekonomik açıdan hemen her alanda yenileşme gerçekleştirilmiş, Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası çeşitli çalışma konuları ve alanlarda çok sayıda proje geliştirmiştir. Türkmenistan'ın Asya Kalkınma Bankası'na üyeliği konusunda müzakereleri ise halen sürmektedir. Ekonominin yeniden yapılandırılması çerçevesinde Halk Maslahatı⁷¹ özelleştirme konularında yetkilendirilmiş olsa da, nihai karar verici Devlet Başkanı Niyazov'dur.

Türkmenistan, bugün dünyanın en büyük onuncu pamuk üreticisi durumundadır. Ayrıca Orta Asya'da Özbekistan'dan sonra ikinci önemli pamuk üreticisidir. Dünya sıralamasında ise ilk 10 ülke arasında bulunan bu ülkenin pamuk üretimi, toplam tarım sektörünün %70'ini oluşturmakta ve ürünün %20'si işlenmek üzere diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine ihraç edilmektedir. Ayrıca pamuk ihracından elde edilen gelir, toplam ihracat gelirinin %20'sini oluşturmaktadır. Pamuk üretiminde dünya sıralamasının önlerinde yer alan ülkede, üretilen pamuğun yalnızca %20'si işlenmektedir. Bu sorunu aşmak için tekstil alanında yabancı ortaklı yatırımlara yönelinmektedir. Bu çerçevede özel girişimciliğin oluşması ve yerleşmesi için devletçe bazı kolaylıklar sağlanmış, ayrıca döviz serbestisine yönelik çalışmalar başlamıştır.

Hükümetin tahıl üretiminde uyguladığı “kendi kendine yeterlilik” politikası neticesinde 1993 -1998 yılları arasında tahıl üretimine tahsis edilen toprak yüzölçümü 259 bin hektardan, 650 bin hektara çıkmış ve üretim %150 artış göstermiştir. Yüksek destekleme fiyatları ve iyi hava koşulları, kendi kendine yeterlilik hedeflerinin tutturulamadığı dört yılı müteakip, 1998 ve

⁷¹ Halk Maslahatı, devlet yönetiminde bir tür Meclis görevini üstlenmiştir. Fakat Meclis'in bağlı olduğu Devlet Başkanlığı makamı, her konuda tam yetkili olmaya devam etmektedir.

1999 yıllarında büyük tahıl hasatının elde edilmesi sonucunu vermiştir. Bağımsızlıktan sonra özellikle sanayi alanında benimsenen ithal ikameci anlayış sonucunda Türkmenistan, kısa sürede enerji ve gıda sektöründe bağımsız, kendi kendine yetebilen bir yapıya kavuşmuştur. Ülkede tarım sektöründe yapılan reformlar sonucunda, tarımda kullanılan alanların %30'u özelleştirilmiş, %8'i ailelere 50 yıla kadar varan vadelerle kiralanarak "aile çiftlikleri" haline getirilmiş, % 18' i özel çiftlikler haline getirilmesi için ömür boyu sahiplik ilkesine devredilmiş, %4 ise her yıl sahibi değişen toplu kolektif şirketlere verilmiştir.

Bitki örtüsü bakımından fakir olan Türkmenistan, madenler yönüyle oldukça zengindir. Madencilik ve enerji sektörü, sahip olduğu zengin mineral kaynaklar nedeni ile sınai üretimde önemli bir yer tutmaktadır. Ülkenin işletilebilen başlıca doğal kaynakları; doğalgaz, sodyum sülfat, krom (Karaboğaz Lagunu), sülfür, kurşun ve petroldür. Ayrıca, önemli miktarda sodyum ve potasyum çıkartılarak, kimya sanayinde kullanılmaktadır.

2. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DIŞ TÜRKLER FAKTÖRÜ

2.1. 1990 SONRASI TÜRKİYE’NİN DIŞ TÜRKLER POLİTİKASINI ŞEKİLLENDİREN ETMENLER

2.1.1. Etnik, Tarihsel ve Kültürel Etmenler

Milliyetçilik ve milletleşme süreçleri ile birlikte 19. yüzyılın sonuna doğru, Osmanlı imparatorluğu’nda tarih yazımına önem verilmiş ve bu çalışmalar sonunda “Türkçülük”, “Pantürkizm”, “Turancılık” vb. kavramlar ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde “Türk “dilini konuşan milletlerle entelektüel düzeyde ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. “Türkçülük”, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ortaya çıkmış ve 1. Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde ağır yenilgiler alındıktan sonra bu düşünce etkisini kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun 1919’da fiilen yıkılmasıyla artık Türk milliyetçiliği Anadolu’daki Türk egemenliğini tekrar sağlamak konusunda kendini göstermeye başlamıştır.

Rus etkisinin başat olduğu SSCB, Çarlık Rusyası’ndan devraldığı asimilasyon politikasını Kafkasya ve Orta Asya’da da yoğun bir şekilde uygulamaya devam ederek “Türk Dili” ailesi için de yapılan yapay yazı dilleri yaratmış, başta Türkistan’ı Birlik Cumhuriyetleri adı altında özerk olmayan yönetsel bölümlere ayırarak Türk halklarının ortak dilini yok etmeye çalışmıştır. Böylece Türkler arasında iletişim de ortadan kaldırılmıştır. Kiril alfabesini kullanmak zorunda bırakılan Türkler, Latin alfabesi kullanan Türkiye’deki Türklerle de iletişim kuramıyorlardı. 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası gruplaşmada Türkiye’nin üstlendiği rol ve SSCB’nin

iki kutuplu sistemdeki konumu, Türkiye ve Türk halkları arasında politik, kültürel ve ekonomik ilişkiler kurulmasına olanak tanımıyordu.⁷²

SSCB'nin dağılmasıyla bağımsız olan yeni Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin başlangıçtaki belirleyici unsuru Türk kamuoyunun “soydaş”lara karşı artan ilgisidir. SSCB döneminde Kazakistan ve Azerbaycan’da meydana gelen milliyetçilik temelindeki olaylar, Türk kamuoyunu bu konuya daha duyarlı hale getirmiş, dağılmadan hemen önce 1991 yılında Turgut Özal Moskova’nın yanında Kazakistan ve Azerbaycan’ı da ziyaret etmiştir. Böylece Türkiye, Dış Türkler Politikası ile ilgili ilk sinyallerini vermiştir. Bu dönemde yeni bağımsız cumhuriyetleri ilk tanıyan Türkiye olmuştur. Bu dönemde özellikle ABD ve Batı olmak üzere diğer ülkeler tarafından Türkiye’ye önemli roller biçilmişti. Zira Türkiye kendi soyundan, dilinden ve dininden olan ve ekonomik, siyasi açıdan kendisi kadar deneyimli olmayan “kardeş”lerine örnek teşkil edecek özelliklere sahipti. Bu doğrultuda onların da Türkiye’den beklediği kendileri için hem bir model olması, hem de aynı hedeflere doğru ilerleyen bir birliktelik ortaya çıkarmaktı.

Türkiye’nin dış politikasını şekillendiren etmenlerden biri de kuşkusuz etnik ve kültürel etmenlerdir. Özellikle Türkiye’nin etnik, tarihsel, dilsel ve dinsel olarak bağlı olduğu coğrafyalardan biri olan Orta Asya coğrafyasında Türk dış politikasının bu temel çerçevesinde geliştirilmesi gerekmektedir. Zira uluslararası politikada dengeler zaman içerisinde değişebilmektedir. Bu durum, rekabetin ya da işbirliğinin kalıcı olmasını engellemektedir. Ancak kültür ve tarih statik unsurlardır. Ülkeler arasındaki tarihsel ve kültürel değerler değişen dengelerden etkilenmemektedir. İşte uluslararası ilişkilerdeki bu manevi unsurlar, başarılı politikalarla birleştirildiğinde daha da güçlenerek ülkelerin bölgesel çapta işbirlikleri geliştirmelerini sağlayacak, böylece birlik halinde hareket eden ve aynı kültüre sahip olan devletler, uluslararası politikada lider pozisyonunda olabileceklerdir. Türkiye de

⁷² Efe Çaman, “Kafkasya ve Orta Asya’da Türkiye’nin Yeni Bölgesel Politikası”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s.188-192

SSCB'nin dağılmasının ilk yıllarında bunun bilincinde bir politika geliştirmek istemiştir. Ancak dünyada meydana gelen bu radikal değişime hazırlıksız yakalanmış, bunun yanında yeni Türk Cumhuriyetleri'ne karşı hayalperest ve fazlasıyla duygusal bir politika izlemiştir. Bu nedenle bu ülkelere, onların istemediği bir tarzda yaklaşmış ve kültür ve tarihe dayalı başarılı bir politika uygulayamamıştır. Türkiye, gelişmeleri çoğu zaman gerçek perspektifi içinde değerlendirmeden, son yüzyıl içinde Sovyetler Birliği'nin "Sovyet halklarına" uygulamış olduğu sosyal ve kültür politikalarının, Moskova idaresindeki Türklük üzerinde bıraktığı izleri hiç hesaba katmamıştır. Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri de bu ülke halkları ile tarihten gelen kültürel ortaklıklar şeklinde devamlı olarak ifade etmek suretiyle problemsiz bir ortamda geliştirebileceğini sanmış, ancak bu davranışının olumsuz neticelerini de yavaş yavaş görmeye başlamıştır. Ancak Türkiye, 1990'ların başından itibaren uyguladığı dış Türkler politikası ile zaman zaman olumsuz bir tablo çizse de, bu politikanın temelinde en önemli unsur olarak etnik köken, tarih, kültür, dil ve din gibi manevi unsurların olduğu bir gerçektir.

2.1.2. Jeopolitik ve Güvenlik Etmenleri

Türkiye, "dünya adası" olarak da anılan Asya-Avrupa-Afrika'nın kesişme noktasında, kıtasal özellikler içeren ancak ağırlıklı olarak merkezi bir jeopolitik yapıya sahip olan ülkedir. Merkezi jeopolitiğe sahip olan ülkeler, hem gelişimleri açısından, hem de çevresinden gelebilecek tehditleri doğmadan önleyebilmek açısından avantajlı konuma sahiptir. Bu coğrafya, üzerinde bulunan güçlü ulusa Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Asya'da etkin olma imkanı vermektedir.⁷³

SSCB'nin dağılması ile uluslararası sistemdeki çift kutuplu yapının sona ermesi, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Türkiye'deki Sovyet tehdidini de ortadan kaldırmıştır. Nitekim Türkiye bu tehdidin etkisiyle başta

⁷³ Ümit Özdağ, "Türk Tarihini ve Geleceğinin Jeopolitik Çerçevesi", **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, Cilt1, Der. Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, Ankara, 2003, s.11.

NATO olmak üzere her türlü Batılı oluşumda yer alarak Batı ile yoğun bir bütünleşmeye yönelip komünizm karşıtı bir tavır takınırken; detant döneminde nispeten daha rahat davranarak dış politikasında yeni bir çeşitliliğe gidebilmiştir. Türkiye, NATO için Ukrayna ve Kafkasya'yı gözetleyen bir coğrafya vazifesi görüp, Mezopotamya Vadisi ve Basra Körfezi üzerinde stratejik bir kontrol imkanı da sunmaktadır. Türkiye'nin, Batı ve ABD'nin yanında yer alması, onların Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'daki menfaatlerinin güvencesi olarak görülmesi nedeniyle önemli bölgesel politikaların merkezinde olmuştur. Ayrıca Türkiye olmadan Avrupa'nın bir bütün olarak savunulması ve AB ülkelerinin kendi güvenliklerini sağlaması mümkün değildir. Bunun yanı sıra, Montrö Antlaşması ile fiziki olarak ve uluslararası hukuk çerçevesinde İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nın kontrolünü elinde bulundurmaktadır. Böylece Karadeniz bölgesinin istikrarını sağlamakta ve ayrıca Kafkaslarda Rusya'yı dengelemektedir.

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Türkiye'nin sıcak savaşların baş gösterdiği, istikrarsızlıkların ve etnik çatışmaların her an ortaya çıkabileceği geniş bir bölgenin merkezinde bulunması, kurulmakta olan yeni dünya düzeni içinde jeopolitik önemini bir kez daha arttırmıştır. Demokratik, laik, sosyal hukuk devleti yapısı, serbest pazar ekonomisi, güçlü ve modern silahlı kuvvetleri ile bölgede istikrar sağlayıcı potansiyeli olan bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetleri, denize açılan kapıları olmadığından bir kara ülkesi özelliği taşırlar. Karadeniz ve onu Akdeniz'e bağlayan Türk Boğazları, Karadeniz'e sahildar devletler ile Türk cumhuriyetlerin dünya ülkeleri ile yapacakları entegrasyonda önemli rol oynayacaktır. Bu ülkeler, henüz güçlü bir orduya sahip olmadıkları için, içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditleri kendi imkanları ile uzaklaştırabilecek güce sahip değildirler.⁷⁴ Özellikle bölgenin güvenlik

⁷⁴ Ümit Özdağ, a.g.m., s. 179.

algılamasında öncelikli tehdit unsuru olarak radikal dini faaliyetler öne çıkmaktadır. Bu nedenle İran ile Batı arasında bölgede yaşanacak rekabet ve gerginlik, başta bölgedeki Türk cumhuriyetleri olmak üzere, Türkiye'yi de olumsuz etkileyecektir. Yine, petrol ve doğalgaz gibi oldukça stratejik kaynakların bulunduğu bu coğrafyada yaşanan bölgesel güç mücadelesi, Türkiye'nin kendini soyutlayamayacağı bir durumdur.

Buradan yola çıkarak, Türkiye'nin Orta Asya, Kafkaslar ve buna bağlı olarak dış Türkler politikasında önemli olan güvenlik unsurlarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.⁷⁵

- Güvenlik ve istikrarı tehdit eden terörizm,
- Uyuşturucu ve silah kaçakçılığı,
- Etkisini arttıran dini radikalizm,
- Kitle imha silahlarındaki artışlar ve bunlara sahip olan ülkelerin konumu ve durumlarının belirsizliği,
- Kitlemel göç hareketleri,
- Etnik milliyetçilik,
- Ekonomik sorunlar,
- Enerji kaynakları konusunda bölgesel rekabet
- Bölge ülkelerinin kendi aralarında yaşadığı sınır, etnik, su, vb. nedenlerden kaynaklanan sorunlar
- Kafkasya'daki Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığı

2.1.3. Ekonomik Etmenler

Türkiye, hızlı gelişmesine paralel olarak enerji ihtiyacı giderek artan bir ülkedir. Bu nedenle enerji kaynaklarının çeşitliliğine gereksinim duymaktadır. Bunu sağlamak için ülke sınırları içerisinde çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını dışarıdan karşılamaktadır. Türkiye'nin hidrokarbon kullanımı, son yıllarda artış göstermektedir. Özellikle doğalgaz

⁷⁵ Armağan Kuloğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Yeni Tehdit Algılaması ve Türkiye'nin Durumu", **Stratejik Analiz**, Cilt I, Sayı 12, Nisan 2001, s.73.

kullanımında yaşanan artışın da etkisiyle hidrokarbon kullanımı dünya ortalamasının üzerine çıkmaktadır.⁷⁶

Türkiye’de yerli petrol üretiminin önemli ölçüde olmaması, kullanılan bu kaynağın %90’ının ithal edilmesine sebep olmaktadır. Gelişen ekonomisi için kullandığı ham petrol talebi artan Türkiye’nin petrol tüketim oranı %40, doğalgaz tüketim oranı ise %20’dir. Doğalgazın tamamına yakını ve petrolün %90’ı ithal edilmektedir. Bu da birincil enerji tüketiminde %90 oranında dışa bağımlılığa neden olmaktadır. Özellikle doğalgaz açısından Rusya’ya bağımlılığımız gelecek için bir tehdit unsuru olarak görülebilir.⁷⁷ Bu açıdan bakıldığında Türkiye’nin enerjiyi tedarik ettiği kaynakları çeşitlendirmek, enerji güvenliğini sağlamak, bölgede önde gelen bağlantı yolu olmak gibi amaçları söz konusudur.

SSCB sonrası Türk cumhuriyetleri, SSCB döneminden kalma ekonomik yetersizliklerinden kurtulmak ve dünya ile ekonomik entegrasyon sağlamak amacıyla sahip oldukları enerji kaynaklarına yönelmişlerdir. Türkiye de bu aşamada başta Hazar Havzası olmak üzere, bölgedeki enerji kaynaklarının geliştirilmesinde ve alternatif taşıma hatlarının oluşturulmasında aktif olarak yer almaktadır. Bu amaçla birçok boru hattı projesinin içerisinde yer alarak hem kendisinin, hem de bölge ülkelerinin enerji güvenliğini arttırarak, Rusya’ya olan bağımlılığını azaltmaktadır. Türk cumhuriyetleri, Türkiye’den ortak değerler üzerinde olduğu kadar, ekonomik olarak da bazı beklentiler içine girmişlerdir. Ancak, o dönem Türkiye’nin bu beklentileri karşılayacak ne istikrarlı bir ekonomisi ne de zengin bir bütçesi vardı. Umdukları yardımı göremeyen bu ülkelerle Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmemesi, hatta bazı dönemlerde kopma noktasına gelmesinin altında yatan temel faktör budur. Sahip olduğu enerji kaynakları açısından oldukça önemli olan bu ülkeler, Türkiye’den bulamadıkları desteği

⁷⁶ Çağrı Kürşat Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele**, Ankara, Tutubay Yayınları, 2001, s.359.

⁷⁷ Necdet Özalp, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, **Panorama Dergisi**, Sayı 1, Şubat 2004, s.26.

başka güçlerin gölgesinde aramaya çalışmışlardır. Bu durumda Türkiye’den, bu ülkelerle daha sıkı ticari ilişkiler kurmasını sağlayacak politikalar üretmesi beklenmektedir. Bu nedenle Türkiye, dış Türkler politikasında da enerji ağırlıklı ekonomi politikalarına önemli yer vermektedir. Türkiye, bölgesel politikalarda söz söyleme önceliğinin olması için bu ülkelerle geliştirilecek ekonomi ve enerji politikalarının son derece önemli olduğunun farkındadır.

2.2. TÜRKİYE’NİN BAĞIMSIZ TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE SİYASİ, EKONOMİK VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ

2.2.1. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

1917 yılında Çarlık Rusyası’nın yıkılıp, yerine Bolşevik rejiminin kurulması, Rusya’nın 1. Dünya Savaşı’ndan ayrılmasına neden olmuştur. İtilaf Devletleri’nin yaptığı tüm gizli anlaşmaları dünya kamuoyuna açıklayan Bolşevikler sayesinde, Osmanlı Devleti Doğu cephesindeki savaşını bitirebilmiş ve kuvvetlerini batıya kaydırabilmiştir. Bu nedenle Bolşevik Devrimi Osmanlı açısından ilk ortaya çıkış itibariyle bir tehdit olarak algılanmamış ve ülke içinde Rusların Osmanlı Devleti’nden toprak talep etmeyeceği düşüncesi oluşmuştu. O dönemde Azerbaycan’ın kuruluşuna maddi manevi destek veren Osmanlı Devleti, 28 Mayıs 1918 yılında bu devletin bağımsız olmasıyla karşılıklı kültür, ticaret, güvenlik vb. konuları içeren Batum Antlaşması’nı imzaladı. Bu antlaşma doğrultusunda Azerbaycan tehlike içerisinde olduğu vakit, Osmanlı Devleti askeri gücüyle Azerbaycan’a yardım edecekti. Nitekim hemen ardından Azerbaycan’ın bağımsızlığının elinden alınması faaliyetleri baş gösterince, Nuri Paşa komutasında “Kafkas İslam Ordusu” ülkeye geldi. 15 Eylül 1918’de Bolşevik Kontrolü’ndeki Bakü ele geçirildi.⁷⁸ Enver Paşa, o dönemde Azerbaycan’a verilecek askeri desteğin, 1. Dünya Savaşı’nda mağlup gelmesi halinde

⁷⁸ Musa Gasımov, “Bakü’nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 yılı”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, No.1, İlkbahar 2001, s.19-43.

Osmanlı'ya bu ülkeden ordu tahsis edilmesine hizmet edeceğini düşünmekteydi. Nitekim savaş kaybedilince İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan bir gün sonra bu antlaşmanın 7. maddesine dayanarak Anadolu'yu işgale başlamışlardı. Bu dönemde Azerbaycan'dan maddi manevi destek alınmıştır. Milli Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal'in, bu milli kurtuluş hareketinde batıya karşı Bolşeviklerden yardım alması, savaşın başarıyla sonuçlanmasında etkili olmuştur. İşte böyle bir ortamda Bolşeviklerle yakın ilişki içinde olan Ankara, İngiltere yanlısı politika izleyen Azerbaycan'dan uzak düşmüştü. Bağımsızlığı 23 ay süren Azerbaycan, ülke içerisindeki Bolşeviklerin bir darbe yaparak ülkeyi sınırda hazır bekleyen Rus askerlerine teslim etmesi ile tekrar Rusların hakimiyetine girmiştir.

Türkiye, 1980'li yılların sonundan başlayan Azerbaycan milli bağımsızlık hareketine ve Karabağ Savaşı'na devlet düzeyinde manevi ve siyasi destek vermiştir. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı tanıyan ve diplomatik ilişki kuran ilk ülke Türkiye'dir. Karabağ Savaşı'nda yüzlerce Anadolu Türkü Azerbaycan toprakları için savaşa katılmıştır. Türk medyası savaş sırasında her türlü bilgi desteğinde bulunarak Azerbaycan'ın sorunları ve Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali konusunda dünya kamuoyunu bilgilendirmiştir. Karabağ'da ateşkes ilan edilmesinden sonra Türkiye, uluslararası kurumlarda Karabağ sorununun Azerbaycan lehine çözümlenmesi için elinden gelen çabayı göstermeye devam etmiştir. Türkiye, Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'ın bu işgalden vazgeçip Azerbaycan topraklarını kayıtsız şartsız terk etmediği sürece Ermenistan sınır kapısını açmayacağını uzun yıllardır bildirmektedir.⁷⁹ Ancak geçtiğimiz aylarda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin son yıllarda gelişme göstermesine dayanılarak yapılan sınır kapılarının açılmasına dair görüşmeler, Azerbaycan'ın büyük tepki göstermesine neden olmuştur. Bu tepkiler üzerine Türk halkının da karşı olduğu bu uygulama rafa kaldırılmış ve özellikle Karabağ sorunu olmak üzere Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki

⁷⁹ Mehmet Talipli, "Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri", Çev. Elnur Osmanov, **Türkiye ve Asya Ülkeleri**, s.73-75.

sorunların çözülmesi sonucu sınır kapılarının açılacağı bildirilmiş, böylece tansiyon düşürülmüştür.

Azerbaycan her zaman Türkiye'nin Orta Asya ve Uzakdoğu'ya açılan kapısı olmuştur. Türkiye de Azerbaycan'ın Avrupa'ya entegrasyonu için önemli transit ülke konumundadır. Orta Çağ'da büyük İpek Yolu Azerbaycan'ın üzerinden geçmekteydi. Eskiden olduğu gibi bugün de Azerbaycan ve Türkiye uluslararası ticaret yollarının kesiştiği ülkeler olarak görülmektedir. Diğer faktörleri bir yana bırakırsak, yalnızca bu faktör bile Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin küresel öneminin anlaşılması için yeterli olmaktadır.⁸⁰

Kültür hayatında da işbirlikleri geliştiren iki ülke, karşılıklı öğrenci değişim programları, akademisyenlerin araştırmalar yapması için sağlanan olanaklar, Azeri dilinin öğretilmesine yönelik Türkiye'de açılan kurslar gibi birçok çalışma yapmıştır. Ayrıca günümüzde önemli sayıda Azeri öğrenci Türk okullarında öğrenim görmekte, diplomatlar Türk Dışişleri Bakanlığı'nda eğitim almaktadırlar.

Türkiye ile sosyo-kültürel açıdan birçok ortak yönü bulunan Azerbaycan, yeni bir devlet olmasının getirdiği sorunları aşmak için Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu kapsamda, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin çok yönlü bir şekilde geliştirilmesi için birçok fırsat ortaya çıkmıştır. Bunun yanında iki ülke halkının birbirlerine beslediği samimiyet söz konusu ilişkilerde çeşitli beklentilere yol açmıştır. Ancak, jeopolitik açıdan oldukça önemli olan Azerbaycan; Rusya, Ermenistan ve İran gibi ülkelerle çıkarlarının çatışması nedeniyle iki ülke ilişkilerinin dış faktörler olmaksızın gelişim göstermesini engellemiştir. Özellikle Rusya'nın, Azerbaycan üzerinde Sovyetler Birliği dönemindeki ağırlığını korumak istemesi, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini

⁸⁰ Mehmet Talipli, a.g.m., s.73-75.

etkilenen önemli faktörlerden birisi olmuştur. Türkiye ile yakınlaşmayı Azerbaycan dış politikasında öncelikli hedef haline getiren Ebulfeyz Elçibey yönetimi döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri olumlu bir sürece girmiş, bunu takiben iki ülke arasında birçok anlaşma imzalanmıştır. Haydar Aliyev döneminde ise Türkiye yanlısı politikalardan uzaklaşmış, Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerine balı olarak Türkiye ile olan ilişkilerde gerileme yaşanmıştır. Buna rağmen batılı petrol şirketleri ve yetkilileriyle ilişkilerine devam eden Aliyev, Azerbaycan'ın Batı'ya açılması konusunda Türkiye'nin yardımlarını almıştır. Bu durum Batı'nın müttefiki durumundaki Türkiye'nin de çıkarlarına uymuştur.⁸¹

Türkiye, Azerbaycan'ın diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ve Gürcistan'la da ilişkilerini iyileştirmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Örneğin 1993'ten itibaren Türkiye'nin liderliğinde altı defa toplanan Türk Devletleri Zirvesi'nde, devlet başkanlarının yaptıkları görüşmeler ilişkilerin iyileşmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye, Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan arasında Nisan 2002'de düzenlediği zirve ile yeni alternatifler için öncü olabileceğini göstermiştir. Zirvede, doğu-batı yönünde kurulması öngörülen ulaştırma koridorları (İpek Yolu Projesi); zirveye katılan üç ülkeden geçecek petrol ve doğalgaz boru hatları (Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Şahdeniz Doğalgaz Boru Hattı); iletişim projeleri ve bu projelerin güvenliğine ilişkin konular; 11 Eylül sonrası ortaya çıkan yeni koşullar ışığında terörle savaşım alanında işbirliği; insan ve uyuşturucu kaçakçılığı; ekonomik ilişkiler ele alınmıştır.⁸²

Günümüze kadar, inişli çıkışlı dönemler yaşansa da Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde büyük mesafeler kat edilmiştir. Azerbaycan ve Türkiye arasında ekonomi, ticaret, eğitim, kültür konularında ve bilimsel alanlarda imzalanmış 150'ye yakın anlaşma, protokol ve bazı belgeler bulunmaktadır.

⁸¹Ali Mesimov, "Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri", Ed. İdris Bal, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.385.

⁸² <http://azerbaycan.ihh.org.tr/uluslararası/azerbaycanturkiye.html>, 25.07.2009

Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik ilişkilerine baktığımızda iki ülkenin ticaret hacminin yüksek olduğunu görmekteyiz. Azerbaycan ve Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin genişletilmesi konusu gündeme gelirken, her ülke yetkilileri karşılıklı ticaret hacminin 1 milyar dolara çıkarılmasının gerçekçi bir hedef olduğu ifade edilmektedir. Gerek Azerbaycan, gerekse Türkiye bu hedefin hayata geçirilebilmesi için yeterli potansiyele sahiptir. Özellikle coğrafi yakınlık ve gelişmiş taşımacılık altyapısı, ticari ilişkilerin genişletilmesi için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Öte yandan, Azerbaycanlı işadamlarının Türkiye'ye olan yatırım hacmi büyük çaptadır. Türk işadamlarının da Azerbaycan ekonomisine büyük ilgisi vardır

Türkiye ve Azerbaycan arasında, Hazar petrollerinden faydalanabilmek amacıyla da çeşitli projeler geliştirilmektedir. Azeri, Çırag ve Güneşli petrol yataklarına ilişkin 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan anlaşmaya Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı(TPAO) da %6,75'lik bir payla katılmıştır. Bunun dışında birçok projeye ortak olunmuştur. Son yıllarda Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası petrole ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na endekslenmiştir. Yapımı tamamlanan ve işletmeye açılan 1760 km uzunluğundaki bu hattın 1050 km'lik kısmı Türkiye topraklarından geçmektedir. Bu nedenle bu proje bazıları tarafından "Türk Projesi" olarak da adlandırılmaktadır. Proje, Azerbaycan'ın ham petrol ve doğalgazının Avrupa pazarlarına çıkmasını sağlamaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye'nin stratejik önemini arttıran söz konusu boru hattına paralel olarak yapılan Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı ile, petrolün yanı sıra Azerbaycan doğalgazının da Türkiye üzerinden ihraç edilmesi düşünülmektedir. Bu projeler, sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi nitelikli projeler olarak önemlerini korumaktadır. Zira iki ülke arasındaki işbirliklerinin, bu işbirliklerine başkaları da katılacak şekilde geliştirilmesi, iki ülkenin bölgesel liderliği açısından önemli rol oynamaktadır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin en fazla geliştiği alanlardan biri de askeri işbirliğidir. Azerbaycanlı subayların Türkiye’de eğitim almaları, Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanlığı ve Savunma Bakanlığı’nın Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı’na yaptığı mali yardımlar ve vermiş olduğu krediler iki ülke arasında askeri işbirliğinin göstergesidir. Azerbaycan Barış Gücü askerlerinin Türkiye Barış Gücü komutasında Kosova, Afganistan ve Irak’a gönderilmesi, bu işbirliğini hızlandırmıştır. Üst düzey Türk subaylarının Azerbaycan ordusunda görevli asker ve subayların eğitimi için yaptıkları çalışmalar askeri işbirliğinin üst seviyede olduğunun açık bir göstergesidir.⁸³

2.2.2. Türkiye-Kazakistan İlişkileri

Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biridir. Bu doğrultuda 2 Mart 1992 yılından itibaren iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Türkiye, SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan diğer tüm ülkelerle olduğu gibi Kazakistan’la da ilişkilerini geliştirme çabasına girmiştir. Başta siyasi ve kültürel olmak üzere her konuda karşılıklı İşbirliği yapılması için temaslar kurulmuştur. Türkiye ve Kazakistan arasında artarak devam eden işbirliği, BM, Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam Konferansı Örgütü, Asya Karşılıklı Etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı ve Türk Cumhuriyetleri Devlet başkanları zirvesi gibi oluşumlar dahilinde gelişmeye devam etmektedir. Kazakistan, bağımsızlığını kazanmasından itibaren dış politika stratejisinde çok yönlü olduğu gibi, ikili düzeyde de dünya ülkeleriyle ilişkilerini dinamik olarak geliştirirken, geniş açılı bir prensibe de saygı göstermektedir. Karşılıklı kazanıma dayalı şartların bulunacağı bir ortamda Kazakistan, Batı ve Doğu ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirme çabasıdadır.

⁸³ Mehmet Talipli, a.g.m., s.76.

Avrupa ile Asya'nın kavşağında bulunan Kazakistan'ın coğrafi ve jeopolitik konumu, ekonomik ve askeri menfaatleri, bununla birlikte mevcut potansiyeli, uluslararası ilişkiler sisteminde Kazakistan'ın yerini belirlemektedir. Kazakistan'da verimli bir uluslararası işbirliğinin sağlanmasına yönelik bir sistem oluşturulmuştur.

Türkiye, Kazakistan'ın Orta Asya'daki liderlik rolünü tanımakta ve ülkeyi bölgedeki önemli ortaklarından biri olarak görmektedir. Askeri ilişkiler 1998 yılından beri hızla gelişmektedir. 2001 yılında ise Astana'da Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri'nin askeri ve teknik temsilciliği açılmıştır. 21-23 Mayıs 2003 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in Türkiye ziyareti iki ülke ilişkilerine yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Türkiye'den üst düzey yöneticileri ve iş çevreleri ile yapılan görüşmeler ve imzalanan antlaşmalar Kazakistan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin kat ettiği yolu göstermektedir. Kazakistan ve Türkiye'nin stratejik ortaklığının dinamizmini ve hızını yansıtan uzun vadeli ticari ve ekonomik işbirliğine ilişkin "Hükümetlerarası Sözleşme" imzalanmıştır.

Kazakistan'ın dış politikasında terör, organize suçlar ve silah kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti vb. tehditlerle mücadelede uluslararası işbirliğini genişletmek esastır. Bu bağlamda Recep Tayip Erdoğan'ın 25 Mayıs 2005 tarihinde Kazakistan'a yapmış olduğu resmi ziyareti çerçevesinde Astana'da bu konularda bir dizi ikili anlaşmalar yapılmıştır. Kazakistan ile Türkiye arasındaki işbirliğinde BM, Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam Konferansı Örgütü, Asya Karşılıklı Etkileşim ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı, Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi vb. olmak üzere çok yönlü ve başarılı bir gelişme görülmektedir. İki ülkenin dış politika birimleri arasında devamlı olarak ikili ilişkilerle ilgili çeşitli meseleler konusunda karşılıklı fikir alışverişi yapılmaktadır.

Kültür ve eğitim konularında ise, 1992 yılından bu yana Türkiye'deki eğitim kurumlarında verilen karşılıksız devler bursları, birçok öğrencinin

Türkiye’de eğitim görebilmesini sağlamıştır. Kültürel ve insani yardım konularında işbirliğinin genişletilmesi için tarafların temsilcilerinin kültürel faaliyetlere ve önemli şahısların yıldönümleri dolayısıyla düzenlenen etkinliklerine katılmalarına; sanatçılardan oluşan heyetlerin ziyaretlerde bulunmasına; iki ülkenin kardeş kentleri ve kardeş bölgeleri arasındaki ilişkilerinin geliştirilmesine önem verilmektedir.⁸⁴

Mevcut ilişkiler siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve insani yardımlar alanında oldukça mesafe kaydetmiştir. Ticari ilişkiler, Kazakistan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından başlamıştır. İlk yıllardan itibaren Türk iş adamlarının bu ülkeyle yakından ilgilendiği ve birçok yatırım yaptıkları görülmüştür. Öyle ki Türkiye, Kazakistan’a yatırım yapan ülkeler arasında 4. sırada yer almaktadır. Kazakistan’a yatırım yapan diğer ülkelerin çoğunlukla enerji sektörüne kaymış olmaları Türk iş adamlarının bu ülke açısından önemini arttırmıştır. Kazakistan ile Türkiye arasında olan ticaret hacmi 1992 yılında 30 milyon dolar iken, 2000 yılında 465 milyon dolara ve 2005 yılı itibarıyla de 1 milyar dolar düzeylerine yükselmiştir. Yapılan bu yatırımlar sayesinde Kazakistan, Türk iş çevrelerinin Orta Asya’daki en büyük kalesi durumuna gelmiştir. Bunun dışında Kazakistan’daki Türk yatırımları 10.000’nin üzerinde insana iş olanağı sağlamaktadır. Buradaki yatırımların yaklaşık üçte biri petrol sektörüdedir. TPAO Kazakistan’daki en büyük Türk yatırımcısı durumundadır. “KazakTürkMunay” şirketinin çoğunluk hissesine sahip olan TPAO, günde 5000 varil ham petrol üretmektedir.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaret ve yatırım ilişkisi Kazakistan’ın bağımsızlığının ardından başlamıştır. İlk yıllardan itibaren Türk işadamları Kazakistan ekonomisi ile yakından ilgilenmiş ve hemen her alanda yatırım yapmışlardır. Türkiye Kazakistan’a yatırım yapan ülkeler arasında yaklaşık 1,5 milyar dolar yatırım hacmi ile ABD, Güney Kore ve İngiltere’den sonra dördüncü sırada bulunmakta olup aynı zamanda ülkedeki en çok

⁸⁴ Bektaş Mukhamejanov, “Türkiye ile Kazakistan: Karşılıklı Kazanımlara Dayalı Bir İşbirliği”, Çev. Almagül İsina, **Türkiye ve Asya Ülkeleri**, s.97-107.

sayıda yabancı sermayeli şirkete sahiptir. Kazakistan'da Türk işadamlarınca gerçekleştirilen yatırımlar daha çok ticaret, telekomünikasyon, otel işletmeciliği, tarım ürünleri üretimi, süpermarket işletmeciliği, matbaacılık, petrol ürünleri, gıda, demir-çelik, bakır, tekstil ve hizmet sektöründe de büyük yatırımlar gerçekleştirmek suretiyle Kazakistan ekonomisinin büyüme ve kalkınmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Diğer yabancı sermaye yatırımcıları Kazakistan'ın sahip olduğu petrol rezervlerinin ispatlanması ve istikrarlı bir ekonomik trendin sergilenmesinden sonra ülke ekonomisine yatırım konusuna ilgi duymaya başlamalarına karşın, Türk iş adamlarımızın bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren bu yatırımlara başlamış olmaları, Onların Kazakistan ekonomisinin gelişimine olan emek ve gayretlerini çok daha net ortaya koymaktadır. Türk işadamlarımız, taahhüt işleri ile başta sanayi ve ulaştırma olmak üzere Kazakistan'ın altyapısının yenilenmesinde son derece önemli işleri başarmışlardır. Bugüne kadar 54 Türk müteahhitlik firması 3,2 milyar dolarlık 147 proje üstlenmiştir. Kazakistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 1992 yılında 30 milyon dolar iken 2000 yılında 465 milyon dolara ve 2004 yılının ilk dokuz ayında 519 milyon dolar, 2006 yılında ise 660 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı ağırlıklı olarak sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. Kazakistan ise Türkiye'ye ağırlıklı olarak madencilik sektörü ürünleri ve hububat ihraç etmektedir. Türkiye ve Kazakistan arasındaki dış ticaret hacmi diğer birçok BDT ülkesi ile karşılaştırıldığında nispeten istikrarlı bir artış göstermekle birlikte özellikle son yıllardaki artış büyük ölçüde Türkiye'nin Kazakistan'dan yaptığı ithalattan kaynaklanmaktadır.⁸⁵

2.2.3. Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

16 Aralık 1996 yılında Kırgızistan'ı ilk tanıyan devlet Türkiye olmuştur. Kırgızistan ile Türkiye arasında imzalanan 29 Ocak 1992 tarihli "Diplomatik İlişkilerin Tealisine İlişkin Protokol" gereği, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kırgızistan

⁸⁵ TİKA, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kazakistan_UlkeRaporu.pdf

Büyükelçiliği faaliyete geçmiş, Kırgızistan'ın Türkiye Büyükelçiliği ise, 31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da faaliyetine başlamıştır. Kırgızistan ile Türkiye arasında kurulan büyükelçilik faaliyetleri haricinde diğer bir faaliyet alanı da konsolosluk ilişkileridir. İki ülke arasında konsolosluk ilişkilerini düzenleyen iki anlaşma mevcuttur. Bunlar; 23 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk Temsilcilikleri Teatisi Hakkında Protokol" ile 14 Ekim 1994 tarihinde Ankara'da imzalanan "Konsolosluk İlişkilerine Dair Sözleşme"dir. Bu sözleşmeler doğrultusunda Ankara'da, Kırgızistan Cumhuriyeti Başkonsolosluğu faaliyete geçmiştir. Kırgızistan ile Türkiye arasında, bağımsızlıktan sonra basta Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakan düzeyinde olmak üzere çeşitli düzeylerde karşılıklı ziyaretler yapılmış, çeşitli alanlarda ilişkilerin ve işbirliğinin esaslarını düzenleyen pek çok anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Kırgızistan Cumhuriyeti ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Türkiye'ye resmi ziyaretini diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri devlet başkanları ile birlikte 1991 yılı sonbaharında gerçekleştirmiştir. İki ülke arasında siyasi işbirliğinin çerçevesini oluşturan anlaşma, 23 Aralık 1991'de imzalanan "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"dır.⁸⁶ İşbirliği içerikli diğer bir anlaşma, 4 Mart 1992 tarihinde Türkiye ve Kırgızistan Dışişleri Bakanları arasında imzalanan danışmalara ilişkin protokoldür. Bu protokol çerçevesinde, TİKA tarafından 1993 yılından itibaren, "Yabancı Diplomatlarla Mesleki Eğitim Kursu Verilmesi Projesi" yürütülmektedir. İki ülke arasında Bişkek'te imzalanan 27 Aralık 1993 tarihli yerel yönetimin güçlendirilmesine ilişkin anlaşma çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı tarafından düzenlenen kaymakamlık kurslarına Kırgız kursiyerler de katılmaktadır. Ağustos 1995'te, dönemin Başbakanı Tansu Çiller Orta Asya gezisi kapsamında Kırgızistan'a da resmi ziyarette bulunmuş ve çevre, ortak iş konseyi ve bankacılık alanlarında işbirliğini kapsayan üç anlaşmaya imza atmıştır. Görüşmelerde ayrıca, 3. Türk Dünyası Liderler Zirvesi'nin Bişkek'te gerçekleştirilmesi hazırlıkları üzerinde durulmuştur. 1997'de ise devlet

⁸⁶ Erol Mütercimler, **21. Yüzyıl Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Modeli**, İstanbul, Anahtar Kitapları Yayınevi, 1993, s.390.

başkanları seviyesinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Bişkek'e Temmuz 1997'de Askar Akayev'in resmi davetlisi olarak gitmiş ve ziyarette, ağırlıklı olarak ikili siyasi ve iktisadi-ticari ilişkiler üzerinde durulmuştur. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev'in 24-26 Ekim 1997'deki Ankara'yı ziyareti esnasında ise iki ülke arasındaki ilişkiler, Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla en yüksek seviyeye taşınmıştır.

Kırgızistan'da gerçekleştirilen "Kadife/Lale" devrimi sonrası ülke dış politikasında büyük bir sapma olmayacağını açıklayan Kırgız Dışişleri Bakanı Alikbek Cekşenkulov, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün davetlisi olarak 14-15 Şubat 2006'da Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuş, iki ülke ilişkileri tüm yönleriyle ele alınmış ve iki ülkeyi ilgilendiren bölgesel ve uluslararası gelişmelere ilişkin görüş alışverişinde bulunulmuştur. Bu çerçevede dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile yapılan görüşmede, iki ülke arasında hiçbir siyasi sorunun bulunmadığını teyit ettiklerini belirten Cekşenkulov, büyük potansiyel bulunan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde hemfikir olduklarını ve bunun gelişmesi için her iki tarafın da üzerine düşeni yapacağını söylemiştir. Bu arada Devlet Bakanı Beşir Atalay, Ağustos 2006'da Kırgızistan'a gerçekleştirdiği ziyarette Türk cumhuriyetlerine yönelik politikanın gerçekçi bir bakış açısıyla yeniden yapılandırıldığını söyleyerek, Türkiye-Kırgızistan arasında bundan sonraki süreçte oluşturulacak pragmatist ve ayakları yere basan bir dış politikanın mesajlarını vermiştir.

Kırgızistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev'in, Eylül 2006'da Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarette de toplam dört anlaşmaya imza atılmıştır.⁸⁷ İmzalanan "Dostluk ve İşbirliği Deklarasyonu" ile "Hukuki İşbirliği ve Yardımlaşma Anlaşması" çerçevesinde iki ülke, insan ticaretinin önlenmesi alanında işbirliği yapmaya ve vatandaşlarının seyahatlerini kolaylaştırmaya karar vermişlerdir.

⁸⁷ "Turkey, Kyrgyzstan sign cooperation agreements", The Associated Press, (Erişim) http://www.iht.com/articles/ap/2006/09/05/europe/EU_GEN_Turkey_Kyrgyzstan.php, 5 Eylül 2006.

İki ülke arasında ticari ve iktisadi bağların kurulması sonucunda Türk şirketleri Kırgızistan topraklarında önemli yatırımlar yapmaktadır. Dostane ilişkiler üzerine kurulan Türkiye'yle yoğun işbirliği, ticari-ekonomik iliksilerin canlanmasını ve borçların yeniden düzenlenmesi sorunlarını engelsiz karşılıklı teyitle çözülmesini sağlamıştır. Kırgızistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan "Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol" çerçevesinde başlayan ekonomik ve ticari ilişkiler başlangıç tarihinden bu yana önemli gelişmeler göstermiştir. İkili ticari ilişkiler, 1992–1997 yılları arasında artan bir seyir izlerken, 1998 ve 1999 yıllarında düşüşler yaşanmaya başlanmıştır. Bu düşüşün temel sebebini Uzakdoğu Asya'da başlayan ve daha sonra Rusya Federasyonu'nu derinden etkileyen global ekonomik kriz teşkil etmiştir. 2000 yılından itibaren ihracat artış sürecine girmiş ve 2005 yılında 89 milyon dolara ulaşmıştır. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın verilerine göre, 2004 yılında Kırgızistan'da 13 Türk müteahhitlik firması toplam 349,3 milyon ABD doları değerinde 21 proje tamamlamıştır. Kırgızistan'daki Türk yatırımlarının toplam tutarı ise, 2002 yılı itibariyle yaklaşık 75 milyon ABD doları tutarındadır.

Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen, resmi görüşmelerde bulunmak ve Türk yatırımcılara ait işletmelerin açılışlarını gerçekleştirmek üzere 22–24 Aralık 2005 tarihleri arasında Kırgızistan'a bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret kapsamında, iki ülke arasındaki ticaretin mevcut potansiyeli yansıtmaktan uzak olduğu, iki ülke arasındaki yüksek taşımacılık maliyetlerinin düşürülebilmesi için demiryolu ağının hızla tamamlanması gerektiği, yatırımcılara güven telkin eden tedbirlerin alınmasının Türk firmalarının sayısını artıracığı vurgulanmıştır.⁸⁸ Bu doğrultuda Türkiye, 2006 yılı itibariyle Kırgızistan'da en fazla yatırım yapan 4. ülke olmuştur.

Genel olarak baktığımızda ise son yıllarda iki ülke arasında olumlu gelişmeler devam etmektedir. Haziran 2009'da Kırgızistan-Türkiye

⁸⁸ T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik ve Ticari İlişkileri**, 2007, s.43.

Parlamentolararası Dostluk Grubu bünyesinde Türkiye'ye gelen Kırgız heyeti ile Türkiye, her alanda işbirliklerinin devam edeceği mesajını vermiştir.

2.2.4. Türkiye-Özbekistan İlişkileri

İki ülke arasındaki ilişkiler, Kasım 1990'da İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen'in Taşkent ziyareti ile başlamıştır. Bu tarihten sonra resmi temaslar artarak devam etmiştir. 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Özbekistan, 16 Aralık 1991 tarihinde Türkiye tarafından resmen tanınmıştır. Karşılıklı diplomatik ilişkiler, 1992 yılında Taşkent, 1993 yılına ise Ankara Büyükelçiliklerinin faaliyete başlaması ile resmileşmiştir. İki ülke arasında imzalanan pek çok antlaşma ve protokol mevcuttur.⁸⁹ Bunlar;

- 1992-1993 Ekonomik ve Ticari İşbirliğine İlişkin Antlaşmalar,
- 1992-1995 Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Atlaşmaları,
- 1995 Türkiye-Özbekistan Karma Ekonomik Komisyonunun(KEK) Kurulmasına İlişkin Antlaşma,
- 1996-1997 Türkiye-Özbekistan Arasında Çifte Vergiyi Önleme Antlaşması
- 2001 Türkiye-Özbekistan KEK 1. Dönem Toplantısı'dır.

Bunların dışında sağlık, turizm, ulaşım, eğitim, spor, kültür vb. alanlarda birçok protokoller ve hukuki belgeler imzalanmış, bu konularda işbirliği kararları alınmıştır.

Özbekistan, YTC arasında milliyetçiliğin ve milli duyguların en yoğun olduğu ülkedir. Etnik Rusların ayrılıkçı konumlarının değişmesi ile birlikte Rusya'ya bağımlılığın azalması, milli dil ve kültürün öne çıkması söz konusu olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkiye'ye etnik bağlarla bağlı olduğu için verdiği önemi azaltmak adına "Türk Birliği" çerçevesinde Türkiye ile

⁸⁹ TİKA, "Özbekistan Ülke Raporu", (Erişim)
http://www.tika.gov.tr/dosyalar/ULKERAPORLARI/Ozbekistan_UlkeRaporu.pdf 15.07.2009

ilişkilerini geliştireceğini, İran'ın kendileri için asla model olmayacağını, Türkiye'nin Özbekistan için en uygun siyasi ve ekonomik model olduklarını belirtmiştir.

Türkiye için “ağabeylik” söylemlerinin yaygınlaştığı dönemde Özbekistan içindeki radikal dinci grupların istikrarı bozmasıyla, Türkiye ikili görüşmelerini sadece liderler seviyesinde tutmaya başlamıştır. Bunun dışında, karşılıklı gönderilen öğrencilerin iki ülkede de sorunlar yaşaması, kültür alışverişinin sınırlı bir seviyede tutulması iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilemesine neden olmuştur. Ancak 2003 yılında Recep Tayip Erdoğan'ın ülkeyi ziyareti ile ilişkiler tekrar gelişmeye başlamıştır. Bu görüşmede karşılıklı işbirliğine yönelik bir ortak bildiri yayınlanmış, diplomatik pasaport taşıyanlara vize uygulamasının kaldırılmasına dair bir karar alınmış, TİKA Taşkent Programı Koordinasyon Faaliyetlerine ilişkin rapor, üç yıllığına yenilenmiştir. Bunun yanında eğitim, bilim, sanat, savunma, gümrük vb. alanlarda da birçok sözleşme imzalanmıştır. Türkiye, alınan bu kararların yanında Özbekistan'a ülkesinde yaşanan istikrarsızlıkların ve radikal grupların faaliyetlerinin engellenmesine yönelik destek sözü de vermiş ve bu durum Özbekistan tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Ekonomik ilişkilere gelindiğinde ise; önceki yıllarda 385'e kadar yükselen Türk ortaklı şirketlerin sayısı, 268'e kadar gerilemişse de, 2006 yılı Nisan ayı itibariyle resmi kayıtlarda Türk ortaklı şirketlerin sayısı yeniden 376'ya yükselmiştir. Bu firmaların 102 tanesi tamamen Türk sermayeli kuruluşlardır. 2007 yılında bu sayının 350 civarında ve 1/3'ünün tamamen Türk sermayeli kuruluşlar olduğu tahmin edilmektedir. Bu iş ortaklıkları başta tekstil sektörü olmak üzere, otomotiv, gıda, deri, temizlik malzemeleri ve diğer sektörlerde faaliyet göstermek amacıyla kurulmuştur. Ortak şirketlerin yaptığı imalat yatırımlarının proje tutarının yaklaşık 1 milyar dolar ve ortak yatırımlardaki Türk sermayesinin 600 milyon dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Geçmiş yıl istatistiklerine göre, Türk yatırımlarının ABD, İngiltere, Almanya, Güney Kore ve Çin'den sonra altıncı sırada yer aldığı

görülmektedir. 2007 yılı resmi verilerine ulaşılammakla birlikte, son gelişmelere bağlı olarak, 2006 yılında ABD ve İngiltere'nin ön sıralardaki yerlerini kaybetmiş ve bu altı ülke arasına son zamanlarda Özbekistan'daki yatırımlarını artıran Rusya girmiştir. Özbekistan'da 70 kadar ülke iş ortaklığı kurmuş olup, Rusya Federasyonu, Türkiye, ABD ve Pakistan firma sayıları itibarıyla listenin ilk sıralarında yer almaktadır. Güney Kore, ABD, İngiltere ve Türkiye ise ülkede en çok üretim gerçekleştiren ortak girişimlerin sahibi ülkelerdir

İki ülke arasındaki ticareti ve yatırımcılarımızı etkileyen iki temel sorun vardır. Bunlardan birincisi vize sorunu; ikincisi ise döviz sistemi dolayısıyla oluşan konvertasyon problemidir. İkili ekonomik ilişkilerde karşılaşılan diğer sorunlardan biri, ülkede bankacılık sisteminin gelişmemiş olmasıdır. Bankaya yatırılan ve şirketin hesabında var olan nakit, ücret ödemek için bile büyük miktarlarda talep edildiği zaman, istenilen günde ve istenilen zamanda çekilememekte ve para transferleri uzun sürmektedir. Ziraat Bankası'nın kurduğu ortak banka, istenilen düzeyde çağdaş bankacılık hizmeti sunmadığı gibi, tek başına yatırımcılarımızın ihtiyacını karşılamakta da yeterli olmamaktadır. Özellikle Taşkent dışında iş yapan firmaların, yetersiz bankacılık sisteminden şikayet ettikleri bilinmektedir. Son olarak da, Özbekistan'da mevzuatının sık sık değişmesinin önemli bir sorun olarak belirtilmesi gerekir.⁹⁰ Ancak son yıllarda iki ülke arasındaki ekonomik açıdan sorun olarak ortaya çıkan bu gelişmelerin etkisi bertaraf edilmiş ve izlenen ekonomi politikalarıyla ekonomik ilişkiler iyileştirilmiştir. 2005 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi yüzde 35 oranında artmıştır. Türkiye, Almanya, İtalya, İsviçre ve İngiltere ile birlikte Özbekistan'ın ticari ve ekonomik alanlarda işbirliği yaptığı önemli ülkeler arasındadır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişki özellikle dış ticaret, makine yapımı, tekstil, bilgi teknolojileri, haberleşme, petrol, doğalgaz ve turizm sektöründe hızla bir gelişim göstermektedir. Ülkede mevcut olan yabancı sermayeli şirketlerin %14'ü Türk

⁹⁰ “Özbekistan”,(Erişim) <http://www.kdmconsultancy.com/pdf/ozbekistan-cumhuriyeti.pdf>
15.07.2009

firmaları ile ortak kurulmuş olup, bunları sayısı 374'dür. Bu işletmeler otomotiv sanayi, bankacılık, gıda sanayi ve hafif sanayi gibi ekonominin önemli sektörlerinde faaliyet göstermektedirler.

2.2.5. Türkiye-Türkmenistan İlişkileri

Türkiye, SSCB'nin dağılması ile başlayan sürece hazırlıksız yakalanmasına rağmen bağımsızlığını ilan eden Türk Cumhuriyetlerini tanıma konusunda gecikme göstermemiş, 16 Aralık 1991'de Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke ve 26 Mart 1992'de Türkmenistan'da ilk büyükelçiliği açan ülke olmuştur. Ardından, Türkmenistan'ın diğer ülkeler tarafından da süratle tanınması, uluslararası ve bölgesel kuruluşlara katılması veya mevcut işbirliğinin pekiştirilmesi, üçüncü ülkelerin ve uluslararası kuruluşların destek ve yardımlarının sağlanması gibi konularda öncü olmuştur. Bu kapsamda iki ülke arasında diplomatik personelin eğitiminden ekonomik yatırımlara kadar birçok konuda anlaşmalara imza atılmıştır.⁹¹

Türkiye ve Türkmenistan arasında, Kasım 1990'dan itibaren karşılıklı ziyaretler başlamış ve bu ziyaretlerde birçok alanda anlaşmalar ve protokoller imzalanarak yürürlüğe konmuştur. İki ülke arasında imzalanan ya da her iki ülkenin taraf olduğu onlarca kanun, anlaşma, protokol ve mutabakat zabıtları bulunmaktadır.

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ekonomik, ticari, bilimsel ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Tanşuğ Bleda'nın başkanlığındaki bir Türk heyeti 4-8 Kasım 1990 tarihleri arasında Türkmenistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İki ülke arasında gerçekleştirilen bu ilk ziyaret sırasında 7 Kasım 1990'da Aşgabat'ta "Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır. Bundan sonraki dönemde Türkmenistan ile gerçekleştirilen en üst düzey

⁹¹ Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Ankara, İmge Yayınları, 2003, s. 240.

temas, Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov ve beraberindeki heyetin 2-6 Aralık 1991 tarihleri arasındaki ziyareti ile gerçekleşmiştir. İki ülke resmi heyetleri arasındaki kapsamlı görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1991'de "Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Anlaşma" ve üzerinde anlaşmaya varılan konuları kapsayan bir "Mutabakat Zaptı" Cumhurbaşkanları tarafından imzalanmıştır.⁹²

1993'te Cumhurbaşkanı Özal, ölümünden kısa bir süre önce tüm bölgeyi dolaşmış, bu çerçevede Aşkabat'a da resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ekim 1994'te de, yeni cumhurbaşkanı Demirel'in Türkmenistan'ın bağımsızlığının üçüncü yılı kutlamalarına katılmak için bu ülkeye gitmiştir. Demirel'in gezisi sırasında Türkmen gazını İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak boru hattının temeli de atılmıştır. İki ülke arasında doğalgaz alım satım anlaşması, Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta imzalanmıştır. Anlaşmaya Türkmenistan adına Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı, Türkiye adına da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Ziya Aktaş katılmıştır.⁹³

İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin temeli, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret sırasında 3 Aralık 1991'de imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma"ya dayanmaktadır. Türkmenistan ve Türkiye arasında 2 Mayıs 1992'de Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ve 17 Ağustos 1995'de Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ve Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Türkmenistan'da ekonomik açıdan hemen her alanda yenileşme gerçekleştirilmiş, Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası çeşitli çalışma konuları

⁹² Erol Mütercimler, **21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli**, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1993, s. 354.

⁹³ "Türkiye-Türkmenistan Doğalgaz Alım, Satım Anlaşması İmzalandı", **Hürriyet**, (Erişim) <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/05/21/sondakika.htm>, 21 Mayıs 1999.

ve alanlarda çok sayıda proje geliştirmiştir. Pamuk üretiminde dünya sıralamasının önlerinde yer alan ÷lkede, üretilen pamuğun yalnızca %20'si işlenmektedir. Bu sorunu aşmak için tekstil alanında yabancı ortaklı yatırımlara yönelinmektedir. Bu çerçevede özel girişimciliğin oluşması ve yerleşmesi için devletçe bazı kolaylıklar sağlanmış, ayrıca döviz serbestisine yönelik çalışmalar başlamıştır. Türkmenistan şu anda dünyanın en büyük onuncu pamuk üreticisi durumundadır. Bağımsızlıktan sonra özellikle sanayi alanında benimsenen ithal ikameci anlayış sonucunda Türkmenistan, kısa sürede enerji ve gıda sektöründe bağımsız, kendi kendine yetebilen bir yapıya kavuşmuştur.

Türkmenistan, yatırım ortamının henüz yeterince gelişmemiş olmasına rağmen Türk doğrudan yatırımlarının Orta Asya'da Kazakistan'dan sonra en fazla gittiği ÷lkedir. Türk firmaları, Türkmenistan'a genellikle ortak şirketler kurarak girmekte, fakat ÷lkede özelleştirmenin yeterince yapılmamış olması nedeniyle yerel ortaklar genellikle bir kamu kuruluşu olmaktadır. Türk firmaları, özellikle tekstil alanında büyük projelere imza atmışlar ve kurdukları modern tekstil tesisleri ile Türkmenistan'da tekstil sanayinin temelini oluşturmuşlardır. Orta Asya Cumhuriyetleri içinde Türk girişimcilerinin en etkin olduğu ÷lke Türkmenistan'dır. Türk yatırımcılarının yatırımları Türkmenistan'ın ihracat potansiyelinin artmasına önemli katkıda bulunmuştur. Özellikle tekstil yatırımları sayesinde daha önceleri pamuğun tamamını ihraç eden Türkmenistan, Orta Asya'nın tekstil ve hazır giyim merkezine dönüşmüştür. Bu sektörde üretilen ürünler Rusya gibi geleneksel pazarların yanında ABD, Japonya gibi gelişmiş ÷lke pazarlarına ihraç edilmeye başlanmıştır.⁹⁴

Türk girişimciler Türkmenistan'da Türk Eximbank kredisi ve pamuk ile geri ödeme şeklinde finansman yoluyla büyük projeler üstlenmiştir. Türk Eximbank tarafından Türkmenistan için açılan kredilerin toplamı yaklaşık

⁹⁴ Hasan Selçuk, **Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkanları Sempozyumu**, İstanbul, 2004, s. 120-122.

163,3 milyon dolardır. Türkmenistan, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri arasında Türk Eximbank kredilerinden en fazla yararlanan üçüncü ülkedir.

Türkmenistan'da Türk firmaları tarafından tarım teknolojileri, bankacılık, sağlık sektörü, kâğıt sanayisi ve gıda sektöründe de yatırımlar gerçekleştirilmektedir. Resmi rakamlara göre Türkmenistan'da kayıtlı 400'ün üzerinde Türk sermayeli firma olmasına rağmen, tam anlamıyla faal olan firmaların sayısının 20 olduğu ifade edilmektedir. Türkmenistan'da en ileri teknolojiyi kullanarak verimlilik artışını maksimize eden Türk tekstil firmaları, ülkede lider kurumlar niteliğindedir.⁹⁵

Türkmenistan'ın hem ihracat hem ithalat alanında BDT ülkeleri dışında en önemli ticaret ortağı Türkiye'dir. Türkiye, Türkmenistan'ın ilk 5 ticaret ortağı arasında yer alırken, Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticaret hacmi 2005 yılında 340,3 milyon dolar olurken, bu rakamın 180,4 milyon dolarını ihracat, 159,9 milyon dolarını da ithalat oluşturmaktadır. 2008 yılı sonu itibarıyla de bu rakam 1 milyar doları aşmış bulunmaktadır.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana ülkeye toplam 8 milyar dolar civarında yatırım yapılmıştır. Bunun 4.5 milyar dolarının ise Türk firmaları tarafından geliştirilmiştir. Türk firmaları, bu ülkede özellikle tekstil alanında büyük projelere imza atmıştır. Türk doğrudan yatırımlarının Orta Asya'da Kazakistan'dan sonra en fazla gittiği ülke olan Türkmenistan'da özellikle tekstil sektörünün temelini Türk işadamları atmaktadır. Bu sektörün yani sıra Türk firmaları tarafından tarım teknolojileri, bankacılık, sağlık sektörü, kâğıt sanayi ve gıda sektörüne pek çok yatırım gerçekleştirmektedir.

⁹⁵ Tekstil dışında Türkmenistan'da kâğıt üretimi, gübre, çimento, inşaat ve enerji alanlarında da faaliyet gösteren Çalık Holding'in Başkanı Ahmet Çalık'a Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurad Niyazov tarafından Tekstil Bakan Yardımcısı unvanı verilmiştir.

2.3. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE KAFKASYA’YA YÖNELİK DIŞ TÜRKLER POLİTİKASINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

2.3.1. Türkiye’nin Dış Türkler Politikasındaki Doğru ve Yanlışlarına Genel Bir Bakış

Türkiye Cumhuriyeti laik ve cumhuriyetçi bir anlayışla kurulduğunda ilk iş olarak geçmişin imparatorluk ve din merkezli siyasi oluşumları ortadan kaldırılmıştır. Aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk, İttihatçılar’ın Pan-Türkçü yaklaşımlarını gerçekçi bulmamış ve gereksiz yere diğer devletlerin husumetini Türkiye üzerine çekmemek için ırk merkezli yaklaşımlara karşı çıkmıştır. Soğuk Savaş sona erinceye kadar da din ve ırk merkezli ilişkilere soğuk bakılmıştır. Bu dönemde “soydaş” kavramı altında Türklerin ve kendisini Osmanlı hisseden ulusların Türkiye’ye göçleri devam etmiştir. Balkanlar’dan, Kafkaslar’dan, Orta Asya’dan, Karadeniz’den ve diğer bölgelerden Türk ve Müslümanlar Türkiye’ye yerleşmişlerdir. Buna karşın Türkiye’nin bir Türk dünyası, bir Osmanlı dünyası veya bir Müslüman dünyası oluşturma girişimi olmamıştır.⁹⁶

1990'lara kadar Türk dünyasının bağımsız devletleri Türkiye ve KKTC'dir. Üstelik KKTC'nin ne kadar devlet olabildiği de tartışmalıdır. Müslüman dünyası ise henüz bir dünya değildir. Çok sayıda bağımsız devlet olmasına karşın bunlar fakir ve birbirleriyle işbirliği yapma yeteneğinden yoksundurlar. Hatta birçoğu kendi aralarında (İran-Irak Savaşı, Kuveyt'in işgali vb.) savaşılmaktadır. Bu durumda Türkiye yüzünü Avrupa'ya dönmüştür. 2. Dünya Savaşı ve sonrasında Nazizm, Faşizm ve Sosyalizm tehditleri Türkiye'yi Batıya yaklaştırmıştır. NATO üyeliği ile askeri ittifak düzeyine ulaşan ilişkiler AET'ye başvuru ile çok daha geniş bir düzeye ulaşmıştır. Böylece Türkiye, Batı'da kurulan hemen her türlü teşkilat ve antlaşmada yer almıştır. Ancak 1987'de AB'ye tam üyelik için başvuran

⁹⁶ Sedat Laçiner, “Orta Asya ve Türkiye”, Stratejik Gündem, 18 Mayıs 2005 (Erişim) <http://www.usakgundem.com/yazar/43/orta-asya-ve-turkiye.html> 05.08.2009

Türkiye, 1989'da Avrupa Komisyonu tarafından reddedilmiştir. Tarihsel bir önyargı ve yanlış algılamalarla karşı karşıya olan; uluslararası platformda sorunlar yaşadığı ülkelerin kendisine karşı kayrıldığı Türkiye, yalnızlık duygusundan kurtulamamıştır. Körfez Krizi ile Türkiye'nin bölgesel önemi artmış, Batı tarafından ayrı bir yere koyulmaya başlamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla ise, önceleri bölgede Türkiye'ye gerek kalmadığı düşünülmüştür. Bu durum Türkiye'yi olumsuz etkilese de, dünya kısa zamanda bunun yanlış bir düşünce olduğunu ortaya çıkaracak bir değişime sahne olmuştur. İşte böyle bir dönemde bağımsızlığını kazanan beş yeni Türk Cumhuriyeti, Türkiye'nin yalnızlık hissinin azalmasını sağlamıştır.

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin yeni Türk Cumhuriyetlerine karşı politikasını gerçekçi ve romantik olarak ikiye ayırmak mümkündür.⁹⁷ Türkiye'nin bu ülkelerle gerçekçi bir politikaya dayalı ilişkiler kurmasının önündeki engel Türk toplumunun Kafkasya ve Orta Asya ile ilgili gerçekler konusunda çok fazla bilgi sahibi olmamasıdır. 1991-2001 dönemi sonunda bu durum Türk yetkilileri tarafından da kabul edilmiştir.⁹⁸ Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik hedeflerinin her birinin ne derece gerçekçi olduğunun anlaşılması ileride izlenecek politika açısından da önem arz etmektedir. Bu çerçevede Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarından hemen sonra Türkiye'de ortaya çıkan romantik söylemler, bir alt yapı oluşturulmadan, gerekli bilgi ve donanımlara sahip olunmadan bir anlam taşımamaktadır. Bu nedenle bu ülkelerle sıkı bağlarla bağlı olsa da Türkiye, birleşik İslam veya birleşik Türk dünyasının potansiyellerden tedirgin olan ülkelerin yarattığı engellerle karşı karşıya gelmiştir.

Dağılmayı takip eden yıllarda Türkiye'nin doğusunda birdenbire varolan Türk Cumhuriyetleri ve bu coğrafyanın potansiyeli, uluslararası ilişkilerdeki yeni denge noktasının nerde olacağına dair çeşitli görüşler ortaya

⁹⁷ Meryem Kırımlı, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası", 21. yy'ın Eşiğinde..., s.360.

⁹⁸ Abdulhaluk Mehmet Çay, "Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyonda Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu", Cilt I, Ankara, Tamga Yayıncılık, 2000, s.2.

çıkarmıştır. Bunların en yaygın olanı, Türkiye'nin bu ülkelere demokratik, laik ve liberal bir model olabileceği düşüncesi idi. Zaman içinde Türkiye'nin ve dünyanın Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikasında bir durulma yaşanmıştır. Bu dönemde ilişkiler daha gerçekçi temellere dayalı olarak yeniden gözden geçirilmiştir. Türkiye, bölge politikalarında kendisine verilen bu rolün de etkisiyle, daha önce olmadığı kadar heyecanlı ve yoğun bir döneme girmiştir. 70 yıllık Rus hakimiyeti sırasında bu bölgedeki Türklerle arasındaki engelleri ortadan kaldırmaya yönelik bir girişimde bulunamayan Türkiye, dağılma ile birlikte bu cumhuriyetleri ilk tanıyan ülke olmuştur. Üst düzey liderlerin karşılıklı ziyaretleriyle başlayan ilişkiler, oldukça iyimser bir tablo ortaya çıkarabilecek kadar gelişme göstermiştir.

Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki resmi ilişkilerin açısı daha da genişletilerek, taraflar arasındaki resmi bağlantılar ulaşım, iletişim, eğitim, kültür, turizm, bankacılık, spor ve hatta dini konuları dahi kapsayacak boyutlara erişmiştir. 1992'den sonraki 5-6 yıl içerisinde bu ülkelerle birçok antlaşma yapılarak ilişkilerin resmileştirilmesine çalışılmıştır.⁹⁹ Kültürel alanda hem Kültür Bakanlığı, hem de Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde projeler hazırlanmış ve faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu doğrultuda Türkiye'nin bölge devletleri ile ilişkileri devlet ve özel sektör vasıtasıyla eğitim, kültür, basın ve sanat alanında oluşturulmuştur. Bu faaliyetler Kültür Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Devle Bakanlığı (TİKA), Milli Eğitim Bakanlığı, TRT Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Atatürk Dil Tarih Kültür Yüksek Kurumu, Yüksek Öğrenin Kumu TÜRKSOY, HAGEM, Yayınlar Genel Müdürlüğü gibi kurumlarca yapılmıştır.¹⁰⁰ Özel sektörde çeşitli vakıflar, araştırma merkezleri vb. kuruluşlarda ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. İlişkilerin en gelişmiş olduğu dönemde, Türkiye bu bölgelere yönelik televizyon yayınlarına da başlayarak Türkiye'nin Orta Asya'da etkinliğini

⁹⁹ Celal Sağır, "Kardeşler Buluşuyor", Zaman, 25 Nisan 2001, s.12.

¹⁰⁰ Mehmet Seyfettin Erol, "Türk Cumhuriyetleri İle İlişkiler", **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Ed. Haydar Çakmak, Ankara, Platin Yayınları, 2008, s.818.

arttırmak için atağa kalktığı imajı daha da kuvvetlendirilmiştir. Bu sayede, Türk Cumhuriyetleri'ndeki Türk imajının sağlamlaştırılması ve bölgenin kültürel ve dilsel olarak Türkiye'ye yaklaşması sağlanmıştır. Ancak TRT bünyesinde kurulan "Avrasya" televizyonu, zaman geçtikçe etkisini yitirecek, bölge halkı arasında ilk dönemki kadar önemli olmayacaktır.¹⁰¹ Türkiye, bu çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, özellikle daha tecrübeli olduğu alanlarda bu cumhuriyetlere destek verici bir ilişki içerisine girilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, cumhuriyetlerin acil ihtiyacı olan kadroları yetiştirme konusunda yardımcı olarak, bu ülkelerin gelecekteki yönetimlerinde önemli rol oynayacak diplomatlarına, idarecilere ve hatta çeşitli firma ve kuruluşların yöneticilerine batı tarzı sistemleri öğretmek için birçok eğitim merkezi açmıştır. Yine, bu ülkelerdeki gençlerin eğitim almaları için Türkiye'de önemli adımlar atılmıştır. Birçok öğrencinin Türkiye'ye gelmesi ve üniversitelerde okuması için binlerce kişilik kontenjanlar ayrılmıştır. Orta Asya'da da birçok üniversite ve özel okul açılmış, buralarda eğitimin iyileştirilmesine dair faaliyetlerde bulunulmuştur. "Türk Kırgız Manas Üniversitesi", "Türk Kazak Ahmet Yesevi Üniversitesi" ile kültürel, tarihsel, dilsel alanlarda öğrencilerin geliştirilmesine yönelik eğitimler verilmiştir. Buralardaki öğrencilere yurt, burs vb. imkanlar sağlanmıştır. 1991'den itibaren bölgeden gelen öğrenciler için geniş bir burs programını içeren "Büyük Öğrenci Projesi" başlamıştır. Yine, Türk Cumhuriyetleri ile ortak alfabe kullanmak amacına yönelik olarak çalışmalar yapılmıştır. Örneğin TİKA bünyesinde Ortak Yazı Dili Projesi (OYDP) oluşturulmuş ve konferanslar verilmiştir. Bu proje kapsamında, ortak dil konusunda araştırmalar yapacak bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.¹⁰² Bu komisyonun amacı, 200 milyon insan tarafından konuşulan Türkçeyi bir Birleşmiş Milletler dili haline getirmektir.¹⁰³

Bu dönemde, Türk Cumhuriyetleri'nden çok sayıda diplomat, polis ve güvenlik personelinin Türkiye'de eğitim görmesine olanak sağlanmıştır. Tüm

¹⁰¹ Meryem Kırımlı, a.g.m., s. 363-364.

¹⁰² Fikret Türkmen, "Türk Ortak Yazı Problemleri", *Avrasya Etüdleri*, İlkbahar, 1994, s.81.

¹⁰³ Umut Arık, "Üçüncü Çalışma Yılında TİKA", *Avrasya Dosyası*, Sayı 2, 1995, s.172.

bölge devletlerinin Türkiye'ye öğrenci göndermelerini sağlayan Askeri İşbirliği Antlaşmaları yapılmıştır. Siyasi alanda Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la Askeri Alanda İşbirliği Antlaşmaları ve Savunma Sanayi İşbirliği Antlaşmaları imzalanmış, bu çerçevede Türkiye'de 2000 subay ve astsubay eğitimini tamamlamıştır.¹⁰⁴ Bunun yanında NATO üyeleri arasında Barış İçin Ortaklık (BİO) programı kapsamında Orta Asya ülkeleri, Azerbaycan ve Gürcistan'la yakın askeri ilişkiler kurulmasını öngören Türkiye, güvenlik alanında bu ülkelerle ilişkiler kurmuştur. Ancak askeri alanda geliştirilen bu ilişkilerin, Sovyet döneminden kalma askeri yapının etkisiyle belirli sınırlar çerçevesinde ilerlediğini görmekteyiz. Nitekim Türk Cumhuriyetleri, bölgede oluşacak yeni askeri yapılanmalara Rusya'nın göstereceği tepkiden çekinerek bu faaliyetleri belirli bir seviyede tutmaya özen göstermişlerdir.

1992 yılında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler sırasında çeşitli alanlarda 41 antlaşma yapılmış, Eximbank aracılığıyla toplam 60 milyon dolar kredi açılmasına karar verilmiş, 10 bin öğrencinin burslu eğitim görmesine ilişkin konularda anlaşmaya varılmıştır. Ziyaret sırasında enerji kaynaklarının Türkmenistan ve Kazakistan'dan Türkiye üzerinden Batıya ulaştırılması konusunda projeler geliştirilmesi kararları alınmıştır. Ardından aynı yıl ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak toplanan zirvede, "ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi ve uluslararası alanda ortak hareket edilmesi" kararlaştırılmıştır. "Birinci Türk Zirvesi"¹⁰⁵ adı verilen bu zirve, Türkiye'nin beklentilerine gölge düşüren ilk gelişme olmuştur. Bunun nedeni, bu zirvede somut ve işbirliğine dayalı kararların değil, soyut ve belirsiz ifadelerden oluşan bir deklarasyonun ortaya çıkması ve böylece Türk dünyasına ilişkin umutların geçerliliğini yitirmesidir. Oysa Özal'ın planları

¹⁰⁴ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Der. Baskın Oran, C.II, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.384-485.

¹⁰⁵ Zirve ilk olarak "Türk Zirvesi" adı ile gerçekleşmiştir. Ancak daha sonra "Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi"ne dönüşmüştür. Zirve, bölgesel entegrasyonların hız kazandığı dönemde geniş bir coğrafyayı kapsayan tek platform açısından büyük önem taşımaktaydı. Bkz. Mehmet Seyfettin Erol, "Türk Cumhuriyetleri İle İlişkiler", **Türk Dış Politikası 1919-2008**, s.817.

arasında üyeler arası “Türk Ortak Pazarı” oluşturulması ve “Türkî Ticaret ve Kalkına Bankası”nın kurulması vardı. Fakat Türk Cumhuriyetleri’nin liderleri, kendilerine olan güvenin artması ile sadece Türk kaynaklı oluşumlarda yer almak istememişlerdir. Bu devletlerin amaçları arasında Rusya ve İran’ın da aralarında bulunduğu diğer ülkelerin siyasi ve ekonomik desteğini almak vardı. Türkiye ile ilişkilerinde ise kültürel, siyasi ve eğitsel alanlarda işbirliğinden yanaydılar.

1995 yılından sonra, Türkiye’nin koalisyon hükümetleri ile yönetilmesi ve gelen iktidarlarında kendi ideolojik bakış açılarına uygun olarak dış politikayı şekillendirmeleri, Türkiye’yi Orta Asya coğrafyasında geri plana iterken; büyük devletlerin, Orta Asya merkezli yeni politikalar üretmeleri, Türkiye’nin başlangıçtaki etkisini ortadan kaldırmıştır. 1997 yılında Avrupa Birliği’nin Lüksemburg Zirvesinde Türkiye’ye tam üyelik vizyonu vermemesi, Türk karar vericileri ve düşünürleri, Avrasya seçeneğine doğru yeniden itmiştir. 1999 yılında, Avrupa Birliği’nin Türkiye’yi aday ülke olarak ilan etmesi üzerine, Türk karar vericileri, AB seçeneğine yeniden kayarken; Orta Asya coğrafyasını, AB merkezli politikasını destekleyen bir alan olarak nitelendirmeye başlamıştır.

AK Parti iktidarı döneminin başlarından itibaren ise, Türkiye önceliğini AB ile bütünleşme konusuna vermiştir. Yine de Orta Asya coğrafyası ile enerji ve ticaret konularında ilgilenmeye devam etmiştir. İktidara gelişinden bu yana “Türk Dünyası Birliği” gibi söylemlerde bulunmayan AK Parti hükümeti, bu coğrafyalardaki ilişkileri ekonomik ve enerjiye ilişkin alanlarda geliştirme yoluna gitmiştir.

Başbakan Erdoğan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’ı ziyaret etmiş, bu ziyaretlerde, karşılıklı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine ve daha uzun vadeli hale gelmesine ağırlık verirken, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dil, tarih, kültür ve din birlikteliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca, Kırgızistan ile askeri işbirliğinin geliştirilmesi önerisinde bulunmuştur.

Başbakan Erdoğan Kasım 2007’de gerçekleşen 11. Türk Kurultay’ına katılarak, Türk Dünyası birlikteliğinden bahsetmeye başlamış ve çok taraflı, kurumsallaşmaya dayalı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur. AK Parti’nin bu dönemdeki faaliyetleri, Özal dönemi anlayışıyla paralellik göstermiştir. Cumhurbaşkanı Gül de, Orta Asya ziyareti sırasında, sık sık Türkiye’nin stratejik önemi, bölge ülkeleri ile işbirliğinin dünya siyasetine etkileri gibi söylemler ortaya koymuştur. Buna rağmen Orta Asya ve Kafkasya’ya yönelik net ve sonuç verici bir politika uygulandığını söylemek mümkün değildir. Daha çok ticari ilişkilere yönelik olarak hareket edilen bu dönemde, Başbakan ve Cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaretlerin yeterli olduğu düşünülmüştür.

Türkiye, gelişmeleri çoğu zaman gerçek perspektifi içinde değerlendirmemiş ve son yüzyıl içinde SSCB’nin Türklere uygulamış olduğu sosyal ve kültür politikalarının, onlar üzerinde bıraktığı izleri hiç hesaba katmamıştır. Tarihten gelen kültürel ortaklıkları devamlı olarak ifade ederek, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin problemsiz bir ortamda geliştirileceği yanılgısına düşmüştür. Ancak Türkiye, bu davranışının olumsuz neticelerini de zaman içerisinde görmeye başlamıştır. Milliyet duygusundan başlayıp, adlî ve idari mekanizmaya kadar her bakımdan taban tabana zıt bir dünyadan, Türkiye’nin karşısına çıkan bu yeni Türk Cumhuriyetlerinin ruh dünyalarını bilmek, baskıcı fikirlerle şekillendirilen düşünce ve hayat tarzlarının temeline inip, bunların yön vericilerini tespit etmek, Türkiye’nin en başta yapması gereken işlerdendi. Ancak Türkiye, “tecrübesiz” gördüğü YTC ile ilişkilerinde kendisi de deneyimli bir uluslararası aktörün uygulayacağı politikaları uygulayamamıştır. Siyasetçiler için, Orta Asya, Türkiye’nin dünya siyasetinde etkin rol oynamasını sağlayacak bir coğrafyayı ifade ediyordu. Hatta Türkiye, bölgenin lideri olarak dünya siyasetine yön verirken, bu coğrafyadaki eski Sovyet Cumhuriyetleri de, Türk modelini örnek alacaklardı. Ancak bu heyecan fazla sürmedi. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın beklenmeyen ölümüyle birlikte, Türkiye, Orta Asya konusunda heyecanını kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Türk siyaset adamları, Türkiye’nin Orta

Asya beklentilerinin mevcut anlayış içerisinde hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını görmüşlerdi. Bu nedenle daha temkinli bir anlayışla politika izlemeye başlamışlardır.

Türkiye Türk dünyasına ilişkin çeşitli alanlarda girişimlerde bulunsa da istediği sonucu elde edememiştir. Türk Dünyası Birliği veya Türk Devletler Birliği gibi oluşumlar siyasi ya da ekonomik alanlarda gerçekleştirilememiştir. Aksine Türk Cumhuriyetleri Türkiye'den ziyade kendilerinin bölgesel liderler olacaklarını düşünmüşlerdir. Türkiye'nin model ülke olma söylemi hayata geçirilememiştir. Özellikle ilk yıllarda ABD ve AB Türkiye'yi İran'a karşı dengeleyici bir aktör olarak öne sürmüşlerdir. Türkiye, kendisi dışında karar verilen bu süreçte yalnızca duygusallıkla hareket ederek bu rolü oynamaya çalışmış, ancak Türkiye'den oldukça farklı sosyolojik ve siyasi yapılara sahip olan Türk Cumhuriyetleri'ni etkilemeyi başaramamıştır. Diğer yandan Türkiye, bölge ülkelerinin ticari, mali ve ekonomik alanlardaki beklentilerini karşılayamamıştır. Dış ticaret hacimleri beklenenin altında kalmıştır. Kültürel alanda da dağılmaya hazırlıksız yakalanışın ve bilgisizliğin bir sonucu olarak, Sovyet döneminin etkilerini halen yaşayan Türk Cumhuriyetleri üzerinde çok başarılı bir kültür politikası uygulanamamıştır.

Türk Cumhuriyetleri'nin karar alıcıları, Batılı ülkelerle işbirliği yapabilmek ve organizasyonlarda yer alabilmek için Türkiye'nin Batıya entegre olmuş konumundan yararlanabileceklerine inanmışlardır. Bağımsızlığın başlangıç yıllarında, yeni elde ettikleri egemenliklerinin çeşitli ülkeler ile gerçekleştirdikleri ekonomik ve politik ortaklıklarla pekiştirmek ve özellikle de Rusya'ya tek taraflı bağımlılıklarını bu yolla azaltmak amacındaydılar. Türkiye ile ilişkilerinin temelinde de bu yatmaktaydı. Türkiye onlar için Batıya açılan bir kapı olmasının yanında, onların haklarını uluslararası platformda gözetecek bir işleve sahipti. Bu ülkeler Avrupa Konseyi OECD, IMF, AGIT, AB ve NATO da Türkiye aracılığı ile seslerini duyurma imkanına sahip olmuşlardır. Öte yandan Türkiye, Ekonomik İş Birliği

Örgütü'ne (ECO) bu ülkelerin katılımını sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmuştur.

Türkiye'nin ilişkilerdeki bir diğer amacı da yılda en az bir kez toplanması öngörülen " Türk Cumhuriyetleri Zirvesi"dir. Türk karar alıcıları başlangıçta bu zirvenin uluslarüstü entegrasyonu öngören bir yapılanmayı gerçekleştirmeye hizmet etmesini bekliyordu. Ancak bu noktada Türk Cumhuriyetleri ile algılamalarının farklı olduğunu söylemek gerekir. Türkiye, bu platformu ortak sorunlara karşı birlikte hareket etmek, Sovyet Dönemi'nde yaratılan dilsel ve kültürel farklılıkları azaltmak, ekonomik konularda ve dış politikada birlikte hareket etmek amacını taşıyordu. Türk Cumhuriyetleri ise uluslararası alandaki yalnızlıklarını çeşitli uluslararası platformlarda diplomatik işbirliği ile dengeleyerek dünyaya açılmak amacındaydı. Örneğin; gerçekleştirilen zirvelerde Türkiye'nin gündeme getirdiği petrol boru hattı projeleri, ülkelerarası ortak pazar, ortak Türk para biriminin kabul edilmesi gibi öneriler, Türk Cumhuriyetlerince reddedilmiştir. Bunu arkasındaki temel neden, zirvelere giderek şüpheyle yaklaşmaya başlayan Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri'ni tedirgin etmesiydi. Örneğin, nüfusunun yaklaşık yarısının Rus kökenli olduğu ve Rusya ile uzun bir sınıra sahip olan Kazakistan'ın lideri Nursultan Nazarbayev, etnik ve dinsel anlamda her türlü organizasyonun kuruluşuna ülkesinin karşı olduğunu vurgulama gereği duymuştur. Rus etkisinin ortaya çıkardığı bu süreçte Kıbrıs sorununda Türkiye; Karabağ sorununda da Azerbaycan desteklenmemiştir. Kısacası "Türk Cumhuriyetleri Zirvesi" Türkiye'nin olmasını istediği şekilde gerçekleşmemiştir. Dış politikada da farklı algılamalara sahip olan bu ülkeler Türkiye'nin dış politikadaki gücünü ortaya koyma isteğini olumsuz algılayarak Türkiye'ye karşı sempatilerini kaybetmişlerdir.¹⁰⁶

Türkiye'nin SSCB sonrası Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikasında başarısızlıkların belirlenmesi,

¹⁰⁶ Efe Çaman, "Kafkasya ve Orta Asya'da..." s. 191-194.

geleceğe yönelik olarak atılması gereken adımların ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Bu hususta, M. Erol, başarısızlık nedenlerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır.¹⁰⁷

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sürecinde, Türkiye'nin bu konuya ilişkin olarak gerekli hazırlık, araştırma ve politikaları olmamasından kaynaklı *“ilgi sorunu”*,

Bölgeye yönelik politikalarda kurumlar arası mutabakat ve işleyişin yeterince sağlanamamasından dolayı ortaya çıkan kopukluk, diğer bir ifade ile *“koordinasyon sorunu”*,

Osmanlı ile Milli Mücadele'nin ilk yıllarından sonra bölgeye dönük ilginin kesilmesi ile birlikte ortaya çıkan cehalet, diğer bir ifade ile *“bilgi sorunu”*,

Türkiye'nin kendi bölgesel politikalarından ziyade, ABD ve Batının politikalarını yürüten bir imajının olmasından dolayı Çin, Rusya gibi ülkelerle bölgede girilen gereksiz rekabetlerden kaynaklı *“milli politikasızlık sorunu”*,

Batı ve özellikle ABD'nin, bölge politikalarında kendileriyle hareket eden Türkiye'nin *“model”* rolünü başaramayacağını düşünmeye başlamasıyla, Türkiye'nin yalnızlaşmasından kaynaklanan *“imaj sorunu”*,

Türk dünyası ile ilgilenmekten uzak olan, tarihsel ve kültürel bağları dikkate almadan politikalar yürütenlerden kaynaklanan *“zihniyet ve milli kadrolar sorunu”*,

Özellikle ilk beş yıl içerisinde bölge devletleri ile yaşanan sorunlar ve hayal kırıklıkları neticesinde ortaya çıkan *“deneyimsizlik sorunu”*,

Türkiye'nin bölgede üstlendiği sorumlulukları yerine getirecek ekonomik yapısının ve siyasi iradesinin olmamasından kaynaklı *“parasızlık ve siyasi irade sorunu”*.

Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Orta Asya politikasına yönelik hedeflerinin; Orta Asya ülkelerinin devletleşme sürecine katkıda bulunmak, ekonomik ve siyasi reform süreçlerine destek vermek; bu ülkelerin dünya ile

¹⁰⁷ Mehmet Seyfettin Erol, “11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası’nda Vizyon Arayışları ve ‘Dört Tarz-ı Siyaset’”, *Akademik Bakış*, Cilt I, Sayı 1, Kış 2007, s. 44-45.

bütünleşmelerine yardımcı olmak; ikili ilişkileri her alanda karşılıklı çıkar ve işbirliği temelinde geliştirmek ve enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara serbestçe ve farklı güzergahlardan nakledilmesinin desteklenmesi, olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸

2.3.2. Türkiye'nin Gelecekte Uygulaması Gereken Dış Türkler Politikasına İlişkin Bazı Öneriler

Türkiye'nin Dış Türkler politikasıyla ilgili olarak önümüzdeki dönemde bölgesel başarılar elde etmesi için; siyasi, ekonomik ve kültürel alanda sahip olduğu potansiyel gücünü hayata geçirmesi gerekmektedir. Nitekim Orta Asya ve Dış Türkler ile ilgili olarak son dönemde izlenen politikalar, yapılan akademik ve bilimsel araştırmalar, Türkiye'de bu konuya ilişkin olarak artık eski duygusallığın bir tarafa bırakılmaya başlandığını ve gerçekçi temellere dayalı düşünceler ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin 1990'ların başlarındaki Dış Türkler konusunda cehalet ve ilgisizliği, yeni dönemde giderek yok olmaya başlamıştır. Ancak yapılan çalışmaların hayata geçirilebilmesi için gerekli olan birtakım koşullar vardır. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini liderlik değil; eşitlik ve işbirliği temelinde geliştirmesi gerekmektedir. Yine Türkiye ve bu ülkeler, uluslararası politikanın yükselen yeni güçleri olabilmek için kişisel çıkarlarını bertaraf ederek, bölgesel politikalarını ortak bir kimlik çatısı altında oluşturmak zorundadır.

Türk karar alıcılar, Türkiye'nin dış Türkler politikasını hayata geçirmek için her şeyden önce bir plan oluşturmali ve bu plan dahilinde sistemli bir yol izlemelidir. Bölgenin jeopolitik, sosyo-kültürel, ekonomik ve askeri yapısını derinlemesine incelemeli; ardından bölge ülkelerinin gereksinimlerine, tehdit algılamalarına, iç ve dış politikada yaşadığı sorunlara ve bunların nedenlerine ilişkin ayrıntılı bir çalışma yapmalıdır. Yine bu çalışmada bu ülkelerin bölgesel

¹⁰⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Orta Asya Ülkeleri İlişkileri", (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, 03.08.2009

ve milli politikalarında izledikleri yollar ve uluslararası gelişmelere karşı takındıkları tavırlar da net bir şekilde ortaya konulmalıdır. Kısacası Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da başarılı bir aktör olabilmesi için, bölgenin sunduğu imkanlar, karşınsa çıkabilecek engeller ve bu engelleri aşmak için kullanacağı araçların çerçevesini oluşturacak bir dış Türkler politikasına ihtiyacı vardır. Bu politikada geçmişte yapılan hatalardan ders alınmalı, Batı veya ABD'nin sunduğu bir "model" ya da "ağabey" olarak değil, onlara destek olacak deneyimli bir "kardeş" olarak işbirliklerine gidilmelidir. Bu noktadan hareketle çalışmanın bu kısmında, Türkiye'nin geçmişteki fırsatları değerlendirememesinden çıkarılacak derslere paralel olarak, önümüzdeki dönemde izlemesi gereken politikalara ilişkin birtakım önerilerde bulunulacaktır.

2.3.1. Stratejik

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri, siyasi alanda birliktelik kurarak, bölgede daha güçlü aktörler haline geleceklerdir. Her şeyden önce Orta Asya ve Kafkasya'nın sahip olduğu jeopolitik önem burada yer alacak ülkeleri büyük birer güç haline getirmeye müsaittir. Ancak bölgede mevcudiyet sahibi olmak, bölge ülkeleri hesaba katılmadan, yalnızca büyük güçler ekseninde hareket edilerek sağlanamaz. Bölge ülkelerinin siyasi ve sosyal yapıları, ekonomik gereksinimleri ve kültürel özellikleri dikkate alınması gereken unsurlardır. Türkiye, bu unsurları dikkate almaksızın 1990'ların başında yürütmeye çalıştığı politikalarında başarısız olmuştur. Yine, Türkiye'de sık sık meydana gelen değişiklikler de bu ülkeler üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. İktidara gelen hükümetlerin bir öncekinden farklı politikalar sergileyebilmesi Türkiye'nin onların gözündeki istikrar ve güvenilirliğini zedelemektedir.

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da önemli bir uluslararası aktör olarak öne çıkmasını sağlayacak en önemli adımlardan birisi, kuşkusuz siyasi alanda bölge ülkeleri ile yapılacak işbirlikleridir. Bu işbirliklerinin başlangıç

aşamasını liderler seviyesinde yapılan olağan görüşme ve zirvelere yenilerinin eklenmesi oluşturabilir. Örneğin büyükelçi ve diplomatlar nezdinde toplantı ve konferanslar yapılması, yıllık kongreler düzenlenmesi de işbirliğinin önünü açacaktır. Yine bu zirvelerin daha sıklıkla yapılması, ilişkilerin sıcak kalmasını sağlayacaktır. Bu zirvelerde alınan kararların eskisinden çok daha somut ve kalıcı olması sağlanmalıdır.

Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarından itibaren uluslararası platformda yer alabilmeye yönelik bir takım faaliyetleri olmuştur. Ne yazık ki, Türkiye kendisinden beklendiği gibi bu oluşumların merkezinde değil, dışında kalmıştır. Bunda daha önce de değinildiği gibi, Türkiye'nin birdenbire ortaya çıkan "model" imajının hayal kırıklığı yaratması etkili olmuştur. Bundan sonraki süreçte, Türkiye bu ülkelerin Batı ile entegrasyonunda sorumluluk almalı, ancak bunu akılcı temellere dayalı faaliyetlerle yerine getirmelidir. Zira Türkiye bugün ABD'nin bölgede ayrılıkçı hareketler, terörizm, uyuşturucu gibi konularda birlikte hareket edebileceği en önemli ülkedir. AB ise, özellikle enerji kaynakları açısından oldukça zengin olan bu bölgede Türkiye ile işbirliği yaparak, hem enerji bağımlılığını azaltacak; hem de enerji güzergahlarının Türkiye gibi laik ve demokratik bir ülkeden geçmesi ile enerji güvenliğini sağlayacaktır. Türkiye'nin ABD ve AB ile birlikte uygulayacağı politikalar, bölge ülkelerini yakından ilgilendirmektedir. Türkiye, bölgedeki diğer aktörler arasında Batının ekonomik ve siyasal kuruluşlarına en fazla entegre olmuş devlettir. Böylece sanayileşmiş Batılı devletlerle çeşitli iletişim kanalları oluşturulmuş ve bölge ülkeleri siyasi ve ekonomik gelişmeleri için fırsat bulmuş olacaklardır.¹⁰⁹ Onların bu işbirliği sürecine katılmasını sağlama görevini Türkiye üstlenmelidir. Bu görevi başarıyla yerine getirecek bir Türkiye, onların gözündeki zedelenen imajını yenilemiş olacaktır.

¹⁰⁹ Gamze Güngörmüş Kona, "2009 Yılı İçin Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri ve Stratejileri", (Erişim) http://www.turkkonsevi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=97:2009-yili-cn-tuerkyenn-di-poltka-hedefler-ve-stratejiler&catid=7:uluslararası-ıklar&Itemid=8, 10.08.2009

Türk Cumhuriyetleri'nin yaşadığı bölgesel sorunlarda, Türkiye'nin onlara destek olması da oldukça önemlidir. Türkiye, bölgedeki sınır sorunları, etnik sorunlar, su sorunu, radikal dini akımlardan kaynaklanan sorunların kendi arabuluculuğunda çözülmesi sayesinde bölgede elini kuvvetlendirmiş olacaktır. Yatıştırıcı ve bütünleştirici bir yaklaşımda bulunularak sorunların çözümünde önemli rol oynamak, Türkiye'nin bölgede gerekli olduğu düşüncesini YTC'de yaygın hale getirecektir. Ayrıca ülkeler arasındaki bu sorunların çözümüyle, gelecekte oluşturulacak bölgesel nitelikli veya kimlik temeline dayalı birliktelikler sağlam temeller üzerine kurulmuş olacaktır. Bu nedenle sorunların çözümünde aktif rol oynayan bir Türkiye, bu birlikteliklerin de mimarı olacaktır.

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında meydana gelecek bir bölgesel işbirliğinin katılıma açık, genişlemeci bir temelde oluşması gerekmektedir. Ancak bu genişlemenin ve faaliyet alanlarının sınırları belirli kriterler çerçevesinde çizilmiş olmalıdır. Bu doğrultuda işbirlikleri bütün ülkelerin çıkarlarını gözeterek, sınırlarına saygı duyacak ve onların ihtiyaçlarına karşılık verebilecek şekilde oluşturulmalıdır. Ayrıca bölge ülkelerinin hassasiyetlerini de gözetmek, Türkiye'nin güvenilirliğini arttıracaktır.

Bölgede radikal İslam en büyük sorunlardan birisidir. Bu nedenle Türkiye'nin Orta Asya'daki varlığı kökten dinci faaliyetlerin engellenmesi açısından da önemlidir. İran, bölgede etkin bir konuma sahiptir. 1991'den sonra bölgedeki İslami uyanış dikkate alınırsa, İran'ın bölgedeki etkisi bölge halkı arasında aşırı dinciliğe sebep olabilir. Böylece Türkiye, sunacağı laik devlet modeli, serbest pazar ekonomisi ve çoğulcu demokrasisiyle kökten dinci hareketlerin istismarlarını engelleyebilecektir.¹¹⁰

¹¹⁰ Gamze Güngörmüş Kona, a.g.m.

Son olarak Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'ya ilişkin politikalarında diğer aktörler ile de dengeli ilişkiler geliştirmek zorundadır. Özellikle bölge politikalarında önemli rol oynayan Rusya, Çin ve İran ile bölgesel rekabetten ziyade, bölgesel sorunların çözümü, ekonomik ve siyasi konular ile ilgili işbirlikleri geliştirilerek batı-doğu arasında dengeli bir Avrasya politikası izlemesi, Türkiye'nin stratejik açıdan elini güçlendirecektir. Çok boyutlu bir dış politika, Türkiye'yi uluslararası alanda daha bağımsız bir aktör haline getirerek, bölgenin aranan gücü olmasını sağlayacaktır. Ancak unutulmaması gereken bir husus vardır; Türkiye'nin hayalperest söylemlerden uzaklaşması gerektiği bir gerçektir. Zira bu çeşit söylemler ve hedefler, başta Rusya olmak üzere diğer devletlerin tepkisini çekecektir. “Pan Türkist” veya “Turancı” söylemlerle hareket eden bir Türkiye, günümüz gerçeklerini görmezden gelmiş olmasının yanında, bölgesel aktörler ile gereksiz bir rekabet içerisine girecektir. Bu rekabet de Türkiye'yi Türk Cumhuriyetleri'nin gözünde diğer ülkelerle aynı pozisyona koyacaktır. Türkiye de onların tehdit olarak algıladığı bir ülke haline gelecektir. Bu nedenle yapılması gereken, işbirliklerinin yukarıda da bahsedildiği gibi çok boyutlu olarak kurulmasıdır. Bu sayede YTC ile ilişkilerini olması gerektiği seviyeye getiren Türkiye'nin , “Türk” kimliği altında bir birliktelik oluşturması için gerekli zemin hazırlanmış olacaktır.

2.3.2. Ekonomik

Türk Cumhuriyetleri 1991 sonrası dönemde ciddi ekonomik reform girişimlerinde bulunmuş, planlı ekonomik sistemden piyasa mekanizmasına geçebilmek amacıyla önemli çabalar sarf etmişlerdir. SSCB döneminde birliği oluşturan ülkelerin kendi ekonomilerini geliştirmelerine izin verilmemiştir. Bu nedenle, cumhuriyetlerin bağımsızlık sonrası bir ekonomik reform başarı performansı sergileyemedikleri görülmektedir. Bu noktada “Türkiye Modeli”nin ekonomik boyutu ortaya çıkmaktadır. Serbest piyasa ekonomisine sahip Türkiye, müdahaleci sistem ile şekillenmiş bir ekonomiye sahip olan Türk Cumhuriyetleri'ne bir model olarak sunulmuştur. Ancak Türkiye, ilk başlarda verdiği ekonomik destek sözlerini yerine getirememiştir. Bu da

Türkiye'nin onlar üzerindeki saygınlığını kaybetmesine neden olmuş ve bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Aslında Türkiye o dönemlerde ekonomisinin elverdiğinden daha fazla taahhütte bulunmuştur. Bunu da SSCB sonrası Türkiye'nin yalnızlıktan kurtulmasının verdiği duygusallık ve heyecanla açıklayabiliriz. Ayrıca Türkiye, günümüzde de ekonomik açıdan bölge ülkelerine örnek teşkile edemeyeceği sorunlar yaşamaktadır. Türkiye, onlara karşı henüz sanayileşmesini tamamlayamamış, gelişmekte olan bir tarım ülkesi konumundadır. Bu nedenle onlar için sanayileşmiş ülkelerle kuracakları ekonomik avantajlar daha fazla olacaktır. Bu nedenle Türkiye her şeyden önce kendi ekonomisini istikrarlı hale getirmelidir. Bunun yanında Türk Cumhuriyetlerine Türkiye ile kuracakları ekonomik bir işbirliğinin, diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerini etkilemeyeceği mesajı verilmelidir.

Türk Cumhuriyetlerinin halihazırda ekonomik reformlar açısından atmaları gereken önemli adımlar bulunmakta olup, aynı zamanda ekonomik yapının dönüşümü açısından ciddi ve önemli engellerle de karşı karşıyadırlar.¹¹¹ Rusya'ya petrol ve doğalgazın taşınması konusunda bağımlı olan bu ülkeler, zengin rezervlerini dünyaya ulaştırmakta zorluk çekmektedirler. Ancak son dönemde hayata geçirilen projelerle bu bağımlılık gittikçe azalmaktadır. Yine de kendi toprakları içindeki enerji taşıyıcılarının üretimi giderek azalan Rusya'nın Orta Asya'ya olan ilgisi özellikle bu alana yoğunlaşmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik alanda karşılaştığı bir diğer sorun da sermaye yetersizliğinden kaynaklanan yatırım eksikliğidir.

Türk Cumhuriyetlerinin denize çıkışlarının olmayışı ve hatta cumhuriyetlerin merkezinde yer alan Özbekistan'ın denize sınırı olan bir komşusunun dahi bulunmaması, dış dünya ile olan ulaştırma bağları ve maliyetlerini normal seviyelerin çok üzerine çekmekte ve bölge ülkelerinin uluslararası camia ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilerinde ciddi etkiler

¹¹¹ Gazi Bilgin, "Türk Cumhuriyetlerinde Dönüşüm Süreci ve Dış Ticaretimiz İçin Öneriler", Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Erişim) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa9.doc>, 10.08.2009

yaratmaktadır. Türkiye'nin bu konularda atması gereken adımlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:¹¹²

- Türkiye'nin bölgesel politikalarının geliştirilmesinde sivil toplum kuruluşları, devlet, üniversiteler ve düşünce kuruluşları arasında işbirliği sağlanması,
- Bölgeye yönelik dış ekonomik ilişkilerin dış ticaret, yatırımlar, finansman ve teknik yardım yaklaşımlarını içerecek şekilde kapsamlı bir strateji ile yeniden ele alınması,
- Bölgesel açılımların ve planların mutlaka hükümetler düzeyinde kamu otoriteleri ile ilgili ekonomi birimleri arasında bağlayıcı bir koordinasyon sağlanması önemlidir.

Türkiye'nin bölgeye yönelik yatırımları en çok enerji, deri, tekstil, ticari ve danışmanlık hizmetleri şeklinde olmaktadır. Ancak bu yatırımlar istenilen düzeyde değildir. Bu doğrultuda karşılıklı gereksinimler iyi bir şekilde belirlenip tamamlayıcı yatırımlar yapılmalıdır. Devlet, bölgeye yatırım yapacak özel sektörün takipçisi olmalı, onları desteklemeli ve teşvik edilmelidir.

Ekonomik anlamda Orta Asya ve Kafkasya'yı içine alacak yeni bir entegrasyon oluşturulması, bu entegrasyona katılacak ülkelere yeni maddi olanaklar ve yatırım imkanları sağlayacaktır. Türk Cumhuriyetleri başta petrol ve doğalgaz olmak üzere, demir cevheri, kömür, alüminyum, krom, bakır, altın, gümüş ve uranyum gibi stratejik kaynaklara sahiptir. Türkiye de petrol ve doğalgaz açısından zengin bir pozisyonda olmasa da, diğer madenler açısından oldukça önemli oranda rezervlere sahiptir. Yine, Türkiye'nin ekonomi politikası alanında yeni Türk Cumhuriyetleri'nden daha deneyimli olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle karşılıklı eksikliklerin giderilerek, diğer bölgesel aktörlere olan bağımlılığın azaltılmasını

¹¹² Gazi Bilgin, a.g.m., s.9.

sağlayacak bir entegrasyon, Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerine oldukça önemli imkanlar sağlayacaktır. Bu entegrasyona Rusya, Çin, İran gibi ülkelerin de katılması, ticaret ve yatırımların boyutunu genişleterek yeni açılım alanları yaratacaktır. Ülkelerin karşılıklı gereksinimlerinin giderilebileceği böyle bir entegrasyon, diğer harcamalara kaynak ayrılmasını sağlayacaktır.

Türkiye ile YTC arasındaki olası ekonomik entegrasyonun kısa dönemdeki üretim etkilerini olumsuz yönde etkileyecek en önemli faktörler ulaşım ve haberleşme alanlarındaki yetersiz altyapıdır. Türkiye haberleşme alt yapısı olarak dünya standartlarında önemli bir yere sahipken, YTC için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Haberleşme sisteminin bölgede yetersiz olması ekonomik faaliyetlerde işlemlerin uzamasına neden olacak ve üretim etkilerinin ortaya çıkışını olumsuz yönde etkileyecektir.¹¹³ Bunun dışında ekonomik refah ve gelişmişlik düzeyi açısından da ülkeler arasında farklılıklar mevcuttur. Bu handikapların ortada kaldırılması konusunda Türkiye girişimci bir rol oynamalı ve bölge ülkeleri de ona destek vermelidir. Bu şekilde temelleri atılan bir işbirliği, bölgesel düzeyde pek çok iyileşmeleri de beraberinde getirecektir. Ekonomik açıdan özgürleşen Türk Cumhuriyetleri, iç politikalarında da daha istikrarlı hale gelecek, Türkiye aracılığıyla dünya ile ekonomik entegrasyonunu sağlayacak, Rusya'ya bağımlılığını azaltacaktır. Türkiye ise bölgesel olarak yerini güçlendirmiş olacak, ayrıca kendi ekonomik sorunlarının çözümü için de bu zengin coğrafyadan eskisinden çok daha fazla yararlanma imkanı bulacaktır.

Türkiye'nin bölgeye yönelik bu ekonomik hedeflerini gerçekleştirmesi için öncelikle geniş çaplı bir eylem planı hazırlaması gerekmektedir. Ardından KİT'ler ve özel sektör kuruluşları arasında koordinasyon sağlanması; büyük çaplı projeler için gerektiğinde Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası vb. kurumlardan finansman temininde bulunulması; girişimcilere her türlü

¹¹³ Bayram Güngör, **Türkiye İle Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Entegrasyonu Üzerine Bir Deneme**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Doktora Tezi, Trabzon, 1999, s.180.

desteğin sağlanması; tanıtıcı fuar ve sergilerin yapılması; ECO ve KEİ'ye yeni bir dinamizm kazandırılması; dönemsel işbirliği planları ve raporları hazırlanması gibi faaliyetler, ekonomik işbirliğinde başarı elde edilmesi için gerekli olan hususlardır.¹¹⁴

2.3.3. Kültürel

SSCB döneminde birlik bünyesindeki tüm milletler, tek bir “Sovyet insanı” oluşturma politikaları gereği gerçek kimliklerine yabancılaştırılmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, dil, din, etnik yapı gibi bir milletin kimliğinin temel belirleyicisi olan unsurlar yok edilmeye ve aynı kökenden gelen milletler farklılaştırılmaya çalışılmıştır. Bu milletlerin ne dil, ne din ne de milliyet çatısı altında birleşmelerine izin verilmiştir. Türk Cumhuriyetleri de bu politikanın uygulandığı ülkelerdir. Onların hem kendi aralarında, hem de Türkiye ile birlikte hareket etmelerini, var olan kültürel bağlarını güçlendirmelerini engelleyen Ruslar, bu milletleri Kazak, Azeri, Türkmen, Kırgız ve Özbek olarak nitelendirmişlerdir. Bu da onların birbirine karşı yabancılaşmasını sağlamıştır. Bağımsızlık sonrası ise, Türk Cumhuriyetleri'nin varlığının temeli olan kültürel ve etnik özelliklerin bilincine varılmaya başlanmıştır. Türkiye ise o dönemde Türk Cumhuriyetleri ile ilgili yeterli ve kaliteli bilgi sahibi olmadığından bu alanda da hazırlıksız yakalanmıştır. Ancak kültürel faaliyetlere hız kazandırarak bu eksikliği gidermeye başlamıştır. Türkiye'nin kültürel alandaki politikasında başarılı olduğunu söylemek mümkün olsa da var olan çalışmaların geliştirilmesi ve bunlara yenilerinin eklenmesi gerekmektedir.

Bölgeye yönelik kültür politikasında Türkiye'nin öncelikle yapması gereken belirli bir program oluşturmaktır. Bu programda Türk Cumhuriyetleri'nin dil, din, kültür özellikleri, tarihleri ve milli düşünceleri

¹¹⁴ Mehmet Seyfettin Erol, “Müzakere Sürecinde Türkiye'nin Avrasya Politikası ve AB ile İşbirliği Olanakları”, **Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları**, Der. Mehmet Seyfettin Erol, Ertan Efeğil, Ankara, Alp Yayınları, 2007 s.86-87.

hakkında ayrıntılı olarak yapılmış akademik ve bilimsel çalışmalara yer verilmeli; bu çerçevede bölgede SSCB döneminden kalma izleri silmek için faaliyete geçilmelidir. Örneğin Türk Cumhuriyetleri arasında ortak dile aşinalık yaratacak çalışmalar yapılmalıdır. Bu doğrultuda Türk dilinin söz birliği tespit edilmelidir. Bölgedeki Türk yazı dili asıl haline getirilerek ortak bir dil bilinci yaratmak gerekmektedir. Bunun için TİKA'nın faaliyetleri derinleştirilmelidir. Türk dili alanında uzmanların Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'de kongreler düzenlemesi ve bu kongrelerin sık aralıklarla yapılması da yararlı olabilecek diğer bir öneridir. Bölge ülkelerinde Türk dili dersleri daha yoğun hale getirilmeli ve gerekirse Türkiye'den eğitmenler bölgeye gönderilmelidir.

Kültürel olarak atılması gereken bir diğer adım, tarih çalışmalarına yöneliktir. Yazılı kaynaklar, aralıksız olarak devam eden Türk tarihinin 4500 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Bu derin tarih, yalnızca Türkiye'nin eğitim müfredatındaki gibi Anadolu Türkleri tarihi olarak değil, dünya Türkleri tarihi şeklinde öğrenilmelidir. Anadolu'dan gelen Oğuzlarla, Asya'da kalan Kırgız, Kazak, Özbek, Uygur, Kuman-Kıpçak gibi Türk boylarının ayrı ayrı uluslar olarak değerlendirilmemesi gerekir. Dolayısıyla Türk tarihi incelenirken, devlet ya da boy değil, millet tarihi esas tutulmalıdır. Türkiye, milli eğitim müfredatına Türkiye dışında yaşayan Türklerin de tarihlerini eklemelidir. Türk Cumhuriyetleri'nde de Türkiye tarihi hakkında verilecek daha kapsamlı bir eğitim, ortak bir tarih bilinci yaratılmasına hizmet edecektir. Nitekim birbirlerinin tarihteki başarılarını, başarısızlıklarını ve hassasiyetlerini bilen ülkelerden oluşan bir birliktelik çok daha sağlam temellere dayalı olacaktır. Bu noktadan hareketle, ortak tarih kitapları yazılması; tarih kongre ve sempozyumları düzenlenmesi; hatta Türk tarihine ilişkin belgeseller, fotoğraf sergileri, filmler vb. görsel içerikli ortak yapımlar oluşturulması da ortak tarih bilincine katkıda bulunabilecek diğer faaliyetlerdir.

Eğitim alanında ortak bir yapı oluşturmak amacıyla var olan üniversitelerin yanına yeni üniversiteler, enstitüler kurulması, ülkeler arasındaki diyalogun daha bilimsel çerçevede gerçekleşmesine zemin hazırlayacaktır. Zira eğitim, bir ülkenin geleceğini belirleyen önemli unsurlardandır. Ortak dil, tarih ve kültür konusunda oluşturulacak bir eğitim sisteminin yanı sıra; dünyada meydana gelen değişimleri yakalayabilecek, Batı tarzı modern ve bilimsel eğitim kurumlarının oluşturulması konusunda Türkiye öncü rol oynamalıdır. Milli Eğitim Bakanlıkları bu konuda koordineli çalışmalı, “Büyük Öğrenci Projesi” kapsamında ayrılan kontenjanların ve bursların arttırılması için kaynaklar ayrılmalıdır.

Türk Cumhuriyetleri’nin gözünde Türkiye’nin laik yapısı tercih sebebidir. Ancak dinin birleştiricilik rolü de yadsınamaz bir gerçektir. Zira din, Türk Cumhuriyetleri için inançsal bir öge olmaktan çok kültürel kimliğin bir parçasıdır. İşte bu nedenle Türkiye, bölge ile olan dini bağlarının birleştiriciliğini laik ve demokratik sınırlar içerisinde göz önüne almalıdır. Türkiye, din hizmetlerinin ve eğitiminin devlet eliyle yapıldığı laik bir ülkedir. Radikal dini grupların faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı Orta Asya’ya bu anlamda örnek teşkil edebilir. Bunun için öncelikle bölgedeki bu akımların faaliyetlerin engellenmesine yönelik çalışmalara destek vermeli, Türk Cumhuriyetleri ile birlikte mücadele etmelidir. Batı dünyasında büyük bir ön yargıyla anılan İslam dininin laik temeller içerisinde bir inanç ve kimlik unsuru olarak varlığını sürdürmesi için gerekli bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerine de önem verilmesi gerekmektedir.

Sanat konusunda Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri’nin yapacağı işbirlikleri de önemlidir. Yalnızca tarihsel sanat değil, modern sanata yönelik de faaliyetler yapılmalıdır. Bu hususta, düzenlenecek sergiler ve festivaller; sanatçıların eğitimi ve ülkelere ziyaretleri; düzenli aralıklarla gerçekleştirilecek ve sanatçıları ortak bir platformda birleştirecek konferans ve kongreler yararlı olacaktır. Yine, arkeoloji ve sanat tarihi ile ilgili enstitüler kurularak, öğrenciler yetiştirilmesi de diğer bir öneridir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI AKTÖRLERİN ORTA ASYA VE KAFKASYA'YA YÖNELİK POLİTİKALARI VE TÜRKİYE

3.1. RUSYA

3.1.1. Rusya'nın Bölgesel Politikaları

SSCB'nin beklenmedik bir hızla çözülmesi, uluslararası kamuoyu tarafından olduğu kadar Sovyet Cumhuriyetleri ve özellikle Orta Asya'da bir şaşkınlık yaratmıştır. Asında Orta Asya'ya hakim olma ya da etkinlik kurma iddiasındaki bir güç yalnızca kendi potansiyeline değil, bölge ülkelerinin ekonomik, siyasal ya da güvenlik algılamaları ve politikalarına göre de hareket etmelidir. Ancak Türk Cumhuriyetleri bunun istisnası olarak değerlendirilebilir. Nitekim SSCB'nin son yıllarında hiçbir Orta Asya Cumhuriyeti, Baltık ve Kafkasya Cumhuriyetleri gibi, SSCB'den tam bağımsızlık talep eden güçlü siyasi akımlara sahip değillerdi.¹¹⁵ Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık sürecinin aslında bağımsızlık fikirleri olmaksızın ortaya çıkmasında bazı nedenler mevcuttur. Bu duruma Rus dış politikasının temel parametrelerindeki Orta Asya'yı yakından ilgilendiren konular açısından bakmak yerinde olacaktır. Bunların arasında en dikkat çekici olanlar, Rusya'nın eski SSCB alanında istikrarın güvencesi olduğu, Rusya'nın öncelikli dış politika amacının BDT olduğu ve Rusya'nın yakın çevrelerde yaşayan Rusların halklarını savunması gerektiğidir. Rusya'nın güvenlik ve dış politika doktrini, aslında egemen hiçbir devlet tarafından olumlu karşılanmayacak müdahale sinyalleri vermesine rağmen, Türk Cumhuriyetleri içinde bulundukları durumun etkisiyle bu yaklaşıma tepkisiz

¹¹⁵ William E. Odom ve Robert Dujarric, *Commonwealth or Empire, Russia, Central Asia or Caucasus*, Hudson Institute, Indianapolis, Indiana, Eylül 1997, s.8.

kalmışlardır.¹¹⁶ Tarih boyunca Çarlık Rusyası dönemindeki “Ruslaştırma”; SSCB dönemindeki “Sovyetleştirme” ve “Sovyet İnsanı” oluşturma politikalarının kazandırdığı deneyimler, bu ülkelerin etnik açıdan olmasa da, kültürel ve tarihsel olarak kendilerini Rusların bir parçası olarak hissetmesine yol açmıştır.

Rusya açısından Orta Asya’nın ve Türk Cumhuriyetleri’nin stratejik önemini etnik, güvenlik ve ekonomik boyutlarıyla ele alabiliriz.¹¹⁷

Etnik açıdan; Rus hakimiyetinin asimilasyon politikasının yarattığı tahribat sonucu etnik yapı bozulmuştur. Bağımsızlık sonrası Türk Cumhuriyetleri ulus devlet inşasına başlamıştır. Ancak dağılmadan önceki Rus politikaları nedeniyle, SSCB’nin dağılmasıyla önemli etnik ve sınır sorunları ortaya çıkmıştır. Rusya’da yaşayan Türklerin nüfusa oranı yaklaşık %9’dur. Rusya’nın bölge ile yakından ilgisinin nedenlerinden biri buralardaki Rus nüfusedir. Türk Cumhuriyetleri’nde birçok Rus yaşamaktadır. Ancak bunların çoğu, bu ülkelerde yerel dillerin kullanım zorunluluğu getirilmesinden dolayı son yıllarda Rusya’ya göç etmeye başlamışlardır. İşte bölgedeki Slav nüfus, Rusya’nın Orta Asya’ya en önemli müdahale araçlarından birini oluşturmaktadır. Bu sorun öncelikli olarak Kazakistan’da yaşanmaktadır. 17 milyonluk nüfusun yaklaşık %35’ini Ruslar oluşturmaktadır. Burada yeni azınlıklar olarak ortaya çıkan Slav nüfus, Moskova’dan destek beklemektedir. Kazak hükümetinin bu konudaki politikaları ise buradaki Rus siyasi elitlerinin Kazaklarla yer değiştirmesi, nüfus politikaları ve Kazak dili ve kültürünün popüler hale gelmesi yönündedir. Ekonomik açıdan sorunlu olan Rusya, buradaki Slavların ülkesine dönmesi halinde zor durumda kalacak, ayrıca bir siyasi boyut olarak da bölgeye müdahale araçlarından birini kaybedecektir. Bu nedenle Rusya’nın bu konudaki yaklaşımı, Slavlara tanınacak

¹¹⁶ Gökçen Oğan, “Türkistan Cumhuriyetlerinin Perspektifinden Rusya”, **Stratejik Analiz**, Sayı 84, Nisan 2007, s.42.

¹¹⁷ Cihangir Gürkan Şen, Rusya Orta Asya’ya Geri mi Dönüyor?, **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, Haziran 2000, s. 4-13.

özgürlüklerle onların bölgede kalmasının sağlanması ve kendisinin de bölgeyi kontrol edebilme imkanının devam etmesidir.

Güvenlik boyutu ile ilgili olarak, yakın çevresindeki etnik sorunların Moskova'nın güvelik kaygılarını arttırdığını söylemek mümkündür. Rusya, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini olumlu bir mecrada sürdürse de, Orta Asya jeopolitiğinde kendi kontrolü dışında meydana gelecek bir değişime sıcak bakmamaktadır. SSCB'nin dağılması ile Çin'in, 11 Eylül sonrasında ise ABD'nin bölgeye yakın ilgisi, Rusya için tehdit oluşturmaktadır. Uyuşturucu trafiği konusunda bölgede birlikte hareket etme yoluna giden ABD ve Rusya, buna rağmen tam bir işbirliği içinde olmaktan ziyade, bu konudaki kendi düzenlemelerini hayata geçirmek için üstü kapalı bir rekabet halindedirler. Rusya içindeki Atlantikçilerin uluslararası entegrasyon ve işbirliğini, Avrasyacıların ise 1993 yılında formüle edilen yakın çevre politikasını savunduğu bir ortamda, " Rus Dış Politika Konsepti" ile iki görüşü de içerecek şekilde "Batı ile ekonomik, siyasi işbirliği; Rus azınlıkların korunması; BDT'nin entegrasyonu ve Asya Dış Politika Konsepti" unsurlarını içeren bir politika ortaya çıkmıştır. Bölge üzerinde denetimi kısmen zayıflayan Rusya, bunu BDT ve Şangay İşbirliği Örgütü ile telafi etme yoluna gitmiştir. Özellikle Putin dönemiyle beraber, bunda başarılı olduğu da görülmektedir.

Ekonomik açıdan; Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya'ya bağımsızlık sonrasında ekonomik olarak bağımlı olmaları, Rusya'nın bölgeye olan politikalarını şekillendiren bir diğer unsurdur. Bağımsızlık sonrası piyasa ekonomisini yerleştirmek ve ulus devlet inşa sürecini başlatmak için harekete geçen Türk Cumhuriyetleri, ekonomik dezavantajlarla bu sürece girmişti. Rusya da bu olumsuzlukların farkında olduğundan, bölgeye yönelik ekonomik politikalarla onların kendine bağımlılığını sürdürme yoluna gitmiştir. Rus hakimiyeti döneminde ekonomik hayat, Sovyet piyasasına hizmet edecek şekilde oluşturulmuştu. Bugün ise bunu kırmak kolay olmamakla beraber özellikle son dönemde ülkelerin ekonomik açıdan dünyaya açılma fırsatını yakaladığını söylemek mümkündür. Enerji kaynaklarının ihraç edilmesi

sırasında kontrolü elinde bulunduran Rusya, bu konuda da bölgeyle ilgilenen büyük güçlerle rekabet halindedir. Orta Asya'nın ABD ve Türkiye'nin nüfuz alanına girmesinden endişeli olan Rusya, petrol konusunda da kontrolü elinde bulundurmak istemektedir. Bu nedenle Rusya, Orta Asya'daki petrol, gaz ve diğer altyapı çalışmalarında var olmak ve bu sistemi kendi kontrolü altında şekillendirmek ihtiyacı duymaktadır.

Putin döneminde dış politikada yeni bir sürece giren Rusya; yakın çevre, Rus azınlıklar, BDT, kültürel miras ve bölgenin jandarmalığı konularında yeni açılımlar yapmaya başlamıştır. Putin'le birlikte Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıkları yeni bir ivme kazanmıştır. Putin, uluslararası işbirliği konusunda yeni açılımlar yapmasının yanı sıra, Rusya'nın çıkarlarını yüksek sesle dile getirmesi açısından da çok yönlü ve cesur bir politika izlemiştir. 1993 doktrininin yerini alan 2001 yılındaki yeni askeri doktrin, askeri yapıyı siyasi, ekonomik ve stratejik perspektiften ele almaktadır. Bu anlardaki politikanın bir bütün halinde uygulanması, Rus dış politikasını oluşturan unsurlara çok boyutlu bir yön vermektedir. Rusya yakın çevre politikasıyla Orta Asya'ya verdiği önemi de vurgulamıştır. Bu doğrultuda Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştiren Rusya, yukarıda bahsedildiği Şangay İşbirliği Örgütü, BDT, enerji ve ekonomi konularında yapılan anlaşmalarla işbirliği politikalarına devam etmektedir.

ABD'yi bölgede tek başına dengeleyemeyeceğini gören Rusya, Çin ile daha sıkı işbirliğine yönelmiştir. ŞİÖ'nün yapısını güçlendirerek ortak askeri tatbikat da dahil olmak üzere bir dizi faaliyet gerçekleştirmiştir.¹¹⁸ Renkli devrimlerin karşısında Özbekistan'ın saf değiştirmesiyle ŞİÖ yani bir etkinlik kazanmış ve Rusya bu birlik içinde önemli aktörlerden ve Kerimov'un destekçilerinden biri olmuştur. Böylece Rusya, Özbekistan'ın en yakın müttefiki durumuna gelmiştir. 2006 yılında Putin'in Taşkent ziyareti ile geniş kapsamlı bir ortaklık anlaşması da imzalanmıştır. Bu açıdan bakıldığında

¹¹⁸ Ahat Andican, a.g.m., s.29.

bölgede büyük devlet olmak yerine etkin devlet olmayı prensip haline getiren Rusya, ABD hegemonyasından çekinen ülkeleri kendine yakılaştırmayı başarmıştır. Hedeflediği bu etkinliği hayata geçirmek için Rusya, diğer yandan enerji konusunda Türk Cumhuriyetleri'nde yeni enerji yatırımları yapmaktadır. Rusya-Azerbaycan-İran demiryolu da bu ilişkinin bir parçası olmuştur.¹¹⁹

3.1.2. Türkiye-Rusya İlişkileri

Türkiye'nin Orta Asya politikaları açısından Rusya önemli bir yere sahiptir. Türkiye, bölgeye yönelik politikalarında ilk yıllarda Rusya'yı kaybetmek pahasına YTC ile ilişkiler kursa da, o dönemde ilgisini bu yöne çevirmemiş olmasından dolayı Rusya bu ilişkilerin gelişmesine tepki vermemiştir. Ancak 1993 yılında Rusya "Yakın Çevre" politikası dahilinde bölgede kendisinden başka bir gücün mevcudiyetine izin vermeyeceğini açıklamıştır. Bu tarihten sonra Rusya'nın Orta Asya politikası, Türkiye dahil hiçbir ülkenin kendi kontrolü dışında bölgede var olmasına izin vermeme şeklinde gelişmiştir. O dönem ABD ve Batı tarafından desteklenen Türkiye, bölgede model olma yolunda pek de sağlam sayılmayacak adımlarla ilerlerken, Rusya, bölge ülkeleri ile ilişkilerini daha mantıklı bir çerçeveye oturtmuştur. YTC ile ekonomik ve kültürel bağları olduğu fikrini bu ülkelere empoze etmeye çalışan Rusya, Türkiye'nin bölge politikalarındaki hayallerini gerçekleştirmekten uzak olduğunun bölge devletleri ve Batılı devletlerce anlaşılmaya başlanmasıyla bölgede ikinci bir "Büyük Oyun" yaratacak kadar varlık kazanmıştır. Rusya, YTC'nin bağımsızlık sonrası yaşadıkları ekonomik krizi aşmaları ve sahip oldukları enerji kaynaklarını düzelen ekonomileri sayesinde dünya pazarlarına ulaştırmalarını sağlamak amacıyla bu oyunu başlatmıştır. Bu anlamda Rusya'nın Orta Asya'da yeni çizdiği jeopolitik Türkiye'yi de yakından etkilemiştir. Türkiye, enerji kaynaklarının çıkarılması

¹¹⁹ Müjdat Güler, a.g.e., s.287.

için oluşturulacak konsorsiyumlarda yer alma ve siyasi mücadeleden pay kapma çabaları doğrultusunda Rusya ile işbirliği yapma yoluna gitmiştir. Zira Rusya, Türkiye'nin AB'den sonra ikinci büyük ticari ortağıdır. Bu nedenle Türkiye'nin bölgede Rusya'yı saf dışı bırakarak onun yerini alması olanaklı görünmemektedir. Buna rağmen bölge ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda iki ülke gizi bir rekabet halindedir. Aynı zamanda Rusya Türkiye'yi bölgede ABD'nin ortağı olarak görmektedir. Bu da ilişkilerin olumlu bir şekilde gelişme göstermesine rağmen, iki ülke arasında bölgede bir gerginliği beraberinde getirmektedir. Özellikle son dönemlerde Türkiye'nin Orta Asya'da Rusya'yı bölgesel enerji güzergahlarının dışında bırakan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Nabucco Projesi'nin hayata geçirilmesi politikaların içinde olması, Rusya tarafından istenmeyen bir durumdur. Buna rağmen ikili ilişkilerde Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri konusunda büyük sorunlar yaşanmamaktadır. Zira Türkiye, Rusya'ya bölgede tehdit oluşturacak kadar aktif bir politika izleyememektedir.

3.2. ABD

3.2.1. ABD'nin Bölgesel Politikaları

ABD'nin Soğuk Savaş yıllarındaki stratejisi büyük oranda Sovyet denetimindeki Doğu Avrupa ülkelerini ve SB'nin bu bölgedeki komşularını etkilemeye yönelik bir politikaya dayanıyordu. Mackinder'in Kara Hakimiyet teorisini benimseyen George Kenan, 1947'de ABD Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı bir raporda ABD'nin tüm gücünü Avrupa ve Asya'da güç dengesini kurmaya yönelik olarak tesis etmesi gerektiğini belirtiyordu.¹²⁰ Benzer şekilde Mart 1948'de ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin hazırladığı bir raporda SSCB'nin tüm Avrasya'ya siyasi veya askeri yoldan hakim olduğu ve Mackinder'in merkezi bölge olarak adlandırdığı toprakların egemenliğinde

¹²⁰ John Lewis Gaddis, **Strategies of Containment**, Oxford, Oxford University Press, 1982, s.57.

olduğu bir ortamda yapılması gerekenin bu bölgeyi çevreleyen bölgelerin ABD tarafından denetlenmesi olduğu belirtilmekteydi. İşte çevreleme politikası, bu tarihten başlayarak uluslararası komünizme karşı bir strateji olarak ortaya çıktı. 1950 yılında ABD Başkanı Truman'ın onayladığı karar ile Çevreleme resmi bir dış politika haline getirildi. Eisenhower döneminde Dışişleri Bakanı John Foster Dulles tarafından geliştirilen “Yeni Bakış” stratejisinde ise; uluslararası komünizmin ve özellikle SSCB'nin çevrelenebilmesi için yeni paktlar kurulması ve bölge devletlerinin SSCB etkisine girmesinin önlenmesi ön görülmektedir.

ABD'nin Orta Asya'ya ilgisi, 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle başlamıştır. ABD bu gelişme ile Orta Asya ve Azerbaycan halklarını SSCB'ye karşı ayaklanmaya teşvik etmeydi. İslam'ın komünizme karşı bir kalkan olabileceği görüşüne dayanan ve Zbigniew Brezezinski tarafından geliştirilen “Yeşil Kuşak” teorisi ile SSCB'yi çevreleme ve SSCB bünyesindeki hakları ona karşı harekete geçirme planı başarılı olamamıştır.

SSCB'nin dağılmasını takip eden ilk yıllarda Orta Asya, ABD'nin dış politika önceliğine değildi. 1990'ların sonlarına kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Ortadoğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova olayları, Rusya'nın geleceği ve NATO'nun yeniden yapılanması gibi gelişmelerle meşgul olan Washington, Orta Asya'yı ikinci plana atmaktaydı. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte öncelikle bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması, İran'ın yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler üzerinde etkili olmaması ve enerji antlaşmalarının dışında kalmasının sağlanması temelinde şekillenen ABD'nin Orta Asya politikası, Rusya'nın dış politikasının Atlantikçi çizgiden Avrasyacı çizgiye döndüğü 1993 yılına kadar önemli bir meydan okuma ile karşılaşmamıştır.¹²¹ Ancak bölgede Çin ve Rusya'nın rekabeti, Türkiye'nin beklenen etkinliği gösterememesi, enerji açısından ABD'nin çıkarları,

¹²¹ Kamer Kasım, “ABD'nin Orta Asya Politikasında İkilem”, 17.09.2007, (Erişim) <http://www.usakgundem.com/yazar/782/abd'nin-orta-asya-politikasindaki-ikilem.html>, 20.06.2009

1990'ların sonlarında ABD'nin bölgeyle ilgilenmesine yol açmıştır.¹²² Clinton yönetimi, 1994-1995 döneminde Trans-Kafkasya bölgesindeki enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın tekelini kırmak için yoğun çaba göstermeye başlamıştır. ABD, Rusya'nın BDT ülkeleri üzerindeki denetimini zayıflatabilmek için Moskova'nın enerji kaynaklarına dayalı manevralarını engellemeye çalışmıştır.

Aslında ABD içerisinde Orta Asya ve Kafkaslara yönelik olarak farklı görüşler söz konusuydu. 1994 yılında Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olan Strabe Talbott, Rusya'nın "anlaşılabilir güvenlik sorunları"na saygı gösterilmesi gerektiğini; ABD'nin önceliğinde yer almayan bu sorunlu bölgelerde uluslararası güvenlik ve istikrarı korumak bu konuda istekli olan Rusya'nın bu görevi yerine getirebileceğini belirtmekteydi.¹²³ Karşıt görüşü savunan ve 1996'da Dışişleri Bakanlığına getirilen Madelina Albright ise; tam tersi bir politika öngörmekteydi. Ona göre, SSCB'nin bıraktığı boşluğu jeopolitik olarak doldurması gereken güç ABD idi. Bu nedenle Rusya'nın bölgedeki emellerinin engellenmesi gerekiyordu.¹²⁴ Temmuz 1993 tarihli "İpek Yolu Stratejisi", ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalarının ana hatlarını açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan geçen tarihi İpek Yolu üzerinde demokrasi, ekonomi, siyasi ve güvenlik açısından yeni politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Serbest ekonomi, enerji, uluslararası yardım konuları da bu kapsamın içine girmektedir.

Bağımsızlıklarından bu yana, Orta Asya ülkeleri ekonomilerini dünyaya açmak ve liberalleştirmek amacıyla farklı geçiş stratejilerini benimsemişlerdir. Bu farklılıklara rağmen ABD, bu ülkelerin çabalarını her zaman

¹²² İlhan Uzgel, "ABD'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Yorumlar, Belgeler**, Der. Baskın Oran, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.278.

¹²³ Ariel Chen, "US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building A New Silk Road", Herigate Foundation, http://www.herigate.org/Research/RussiaandEuroasia/BG1_132.cfm, June 24, 1997

¹²⁴ Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", Ekim 2003, Sayı 19, (Erişim) <http://www.stradigma.com>, 10.07.2009

desteklemiştir. ABD'nin Orta Asya'daki siyasi hedefleri; istikrar, demokratikleşme, serbest pazar, ticaret, nükleer silahların kontrolü ve insan hakları olarak sıralanabilir. Türk Cumhuriyetleri'nin dünya ile entegrasyonuna yardımcı olmak ve böylece güvenlik vb. konularda bölgeden sorumlu olmak, Batı karşıtı radikal rejimlerin yükselmesine izin vermemek, ABD'nin bölgedeki öncelikleri arasındadır. Orta Asya'da meydana gelen renkli devrimler, SSCB sonrası bölge politikalarını siyasi, ekonomik ve askeri olarak değiştirmiştir. Bu değişim, ABD'nin ilgisini çekmiş, özellikle Kırgızistan'daki renkli devrim, Doğu Avrupa'da başlayan zincirin son halkası olmuştur. ABD kendisine dönük hükümetlerin işbaşına gelmesiyle bölgede etkinliğini arttırmıştır. Orta Asya'da askeri üslerin sorun yaratmaya başlamasıyla kendi stratejik üstünlüğü zarar gören ABD, Kırgızistan ile başarılı görüşmeler yaparak, burada askeri üs kullanma hakkını elde etmiştir. Ancak ŞİÖ içinde bu duruma karşı tepkiler ortaya çıkmıştır. Orta Asya bağlamında Washington için hayati sorun en azından bölgede ABD'nin etkin ve kararlı bir güce sahip olup olmaması değil; bölgedeki nüfuzunu ne yönde kullanacağıdır.

George W. Bush ile birlikte ABD, “küresel ölçekte barış ve güvenliğin yegâne garantörü” olarak görülmeye başlamıştır. ABD'nin 11 Eylül sonrası uyguladığı küresel hegemonya politikaları, dünya üzerinde birçok bölgede varlık göstermesine neden olmuştur. Orta Asya da bunların başında gelmektedir. Afganistan ve Irak müdahaleleri, İran ve Suriye'ye yönelik tehditler, Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika girişimleri kapsamında birçok proje geliştirilmiştir. Bölgede Çin “stratejik rakip” ilan edilirken; Rusya zayıflayan bir güç olarak görülse de Washington için bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.¹²⁵ Ayrıca ABD'nin YTC ile NATO'nun BİÖ programları çerçevesinde askeri, siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde hedefleri mevcuttu. Bölge ülkeleri ise 11 Eylül'den hemen önce Mayıs 2001'de Çin ve Rusya ile Orta Asya “Acil Müdahale Gücü”nün oluşturulması konusunda bir antlaşma imzalamışlardı. Böylece ŞİÖ'ye giden yolda ilk adım atılmıştır.

¹²⁵ Şaltuk Amanov, a.g.e., s.478.

ABD'nin Orta Asya politikalarının kilit ülkesi olan Özbekistan'ın ŞİÖ'ye katılmasıyla Bush, dış politikasını tekrar gözden geçirmek zorunda kalmıştır. ŞİÖ'yü bölgedeki varlığı için bir tehdit olarak gören ABD için Çin ve Rusya'nın dengelenmesi önemli idi.

11 Eylül'den sonra ABD Dış Politikası köklü bir değişim geçirmiştir. Küresel düzeyde terörizme karşı savaş başlatmıştır. Washington'un resmi açıklamalarında Orta Asya ülkeleri “cephe ülkeleri” olarak değerlendirildi.¹²⁶ Ocak 2002'de Özbekistan Savunma Bakanlığı ile CENTROM arasında ortak askeri tatbikat yapılmasını öngören bir antlaşma yapılmıştır. Tacikistan ise ABD ve müttefiklerine kendi hava sahasını açmış, Kırgızistan ise Rusya ve Çin'in hassasiyetini de gözeterek ülkesinde teröre karşı faaliyet gösterecek birliklerin konuşlanmasına izin vermiştir. 5 Aralık 2001 tarihinde ABD ve Kırgızistan arasında Manas havaalanının ABD ve koalisyon güçleri tarafından kullanılmasına ilişkin bir antlaşma imzalanmıştır. Kazakistan ise Rusya ile mevcut işbirliği nedeniyle bölgede ABD varlığından tedirgin olmuştur. Türkmenistan genel olarak ABD'ye tepkilidir. Ülkesinde sadece insani yardım amacıyla hava sahasını açmayı kabul etmiştir. Ancak yabancı askerlerin konuşlanmasına izin vermemiştir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak; enerji güvenliği ve ekonomi ağırlıklı bir dış politika izleyen ABD, Rusya ve Çin ile olan rekabetin artmaya başladığı bir ortamda 11 Eylül 2001 terör saldırılarına hedef olmuştur. 11 Eylül sonrası oluşan ortamda terörle mücadele konsepti içerisinde bölge ülkelerinin ve Rusya'nın desteğini alan ABD, Afganistan harekâtı ile birlikte bölgeye askeri anlamda da yerleşmiş ve üslere sahip olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerin ABD'ye desteklerinin nedeni terör tehdidinin yanı sıra Rusya'nın etkisinden çıkmak ve bağımsızlıklarını pekiştirmek düşüncesidir. Bu ülkelerin Rusya'ya

¹²⁶ “Contributons of Central Asian Nations to the Campaign Against Terrorism: Hearing Before the Subcommittee on Central Asia and South Caucasus of the Committee on Foreign Relations”, **United States Senate One Hundred Seventh Congress**, First Session, 13 Aralık 2001, s. 2-4

yönelmelerinin nedeni güvenlik endişeleri olmuştur. ABD'nin askeri varlığının hem bu güvenlik endişelerini azaltacağını hem de bu sayede Batılı sermaye ve yatırımın geleceğini düşünen Orta Asya Cumhuriyetleri ABD ile işbirliğine gitmiştir. 11 Eylül terör saldırıları sonrası ABD'ye verilen destek ve ABD'nin askeri üsler elde etmesinin arkasında Rusya'dan uzaklaşma çabası da vardır. Fakat Orta Asya ülkelerindeki rejimler hızlı bir dönüşümden ve varlıklarının tehdit altına gireceğinden endişe etmişler ve Rusya'ya yönelmişlerdir. ABD bu ülkelere yönelik olarak kapsamlı bir strateji üretememiştir. Rejimlerin nasıl dönüşeceği ve mevcut muhalif gruplarla ilişkiler konusu açık değildir. ABD gibi bir süper gücün, yumuşak güç unsurlarını daha etkin kullanıp, 11 Eylül'ün hemen ertesinde elde ettiği kazanımları genişletip bölgeye hakim olması beklenirken, bu gerçekleşmemiştir. Orta Asya ülkelerinin ekonomik istikrar ve güvenlik için hala Batı ile birlikte hareket etmeye ihtiyaçları vardır. ABD yeni açılımlar ortaya koyarak Orta Asya'daki konumunu sağlamlaştırma konusunda geç kalmış değildir. Özbekistan dışındaki ülkelerde yeni projelerle kısa sürede sonuç alabilir. Özbekistan-ABD ilişkilerinin ise bir süre daha problemli olacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, başta Rusya, Çin, İran ve Türkiye olmak üzere, küresel ve bölgesel güçler ABD'nin Orta Asya politikasının şekillenmesine rol almaktadırlar. Her ne kadar günümüzde ABD tek süper güç olsa da, kedisine bölgede ciddi rakipler çıkmaktadır. Bu bağlamda Rusya, Çin ve İran işbirliği ihtimalinden söz edilebilir. Bu durumda ABD'nin dengeleri koruyabilmesi, bölgenin ticaretinden pay alabilmesi ve hatta bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını koruyabilmesi sorun haline dönüşebilecektir. Bu açıdan bakıldığında, ABD'nin Rusya'nın yayılmacılığına göz yumması, Kafkasları ve Orta Asya'yı Rusya'nın tabii etki sahası olarak kabul etmesi, sorgulanması gereken konulardır.¹²⁷

¹²⁷ İdris Bal, "ABD'nin Dış Politikasına Yön Veren İç ve Dış Dinamikler", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 12, 2001, s.64-65.

3.2.2. Türkiye-ABD İlişkileri

Türkiye'nin Orta Asya politikaları bağlamında ABD ile ilişkilerine baktığımızda, bölgede stratejik bir işbirliğini yürüttüğünü görmekteyiz. 1990'ların başında SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye-ABD ortaklığının stratejik öneminin azaldığına dair bazı spekülasyonlar çıksa da, zaman bunun tam tersini göstermiştir. Artan ilişkiler, Avrupa, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu'da geniş çaplı işbirliklerini sağlamlaştırmıştır. Türkiye ile ABD, 2. Dünya Savaşı sonrasındaki "statükoyu koruma" ve Soğuk Savaş yıllarında ise NATO ve Bağdat Paktı gibi oluşumlarla SSCB'nin dengelenmesi konusunda hareket etmişlerdir. Türkiye'nin amacı bölge ülkeleri ile tarihi, kültürel, etnik bağlarının da yardımıyla bölgede ekonomik ve stratejik olarak yer alabilmektir. ABD'ye göre Türkiye bölgede oldukça önemli bir yere sahiptir. Nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan, demokratik ve laik rejimi ile radikal İslam'ın etkin olduğu ülkelerden farklıydı. Serbest ekonomisi ile de YTC'ye örnek teşkil edebilecek bir yapıya sahipti. Böylece bölgede ABD ile birlikte hareket eden Türkiye, Rusya ve Çin'in bölge politikalarının dengelenmesi için stratejik bir ortak olacaktı. Türkiye açısından ise bölgede ABD ile hareket etmek, YTC'ye verilen ekonomik destek sözlerinin yerine getirebilmesi, bölge politikalarının sorumluluklarının Batı ve ABD ile paylaşması gibi kazanımlar sağlayacaktı. Rusya, Çin, İran gibi bölgede nüfuz sahibi olmak isteyen güçlere karşı ABD ile hareket etmek Türkiye'ye bölgede rahat hareket edebilmesi açısından fayda sağlayacaktır. Soğuk Savaş sonrasında ABD ve Türkiye'nin çıkarlarının birleştiği nokta ise; eski Sovyet coğrafyasında demokratik, laik, Batıcı rejimlerin yerleşmesinin sağlanmasıdır. Türkiye'nin son dönem hayata geçirilen özellikle enerji konusundaki projelere ev sahipliği yapması, Doğu-Batı arasında Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının aktarımını sağlayan bir enerji koridoru olarak gündeme gelmesini sağlamıştır. Bu durum ABD ve Batı'nın enerji güvenliği için önem arz etmektedir. Yine, Türkiye'den bölgeye

giden firmaların özel sektör konusundaki deneyimleri ABD'nin ekonomik faaliyetleri açısından yol gösterici olmaktadır.¹²⁸

3.3. ÇİN

3.3.1. Çin'in Bölgesel Politikaları

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, tüm dünya üzerinde büyük etki yaratsa da, bu değişimden en çok etkilenen ülkeler arasında Çin önemli bir yere sahiptir. Avrasya coğrafyası zengin enerji havzaları; yeraltı, yerüstü kaynakları ve geniş pazarlarıyla Çin için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Öte yandan bölge, Çin'in tehdit ve güvenlik algılamalarında önemli yere sahiptir.¹²⁹ SSCB döneminde ulusal güvenlik politikalarını güneye yönelik olarak uygulayan Çin, SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya'ya yönelik yeni politikalar geliştirmeye başlamıştır. Zira o döneme kadar kuzeyinde dünyanın en önemli iki büyük gücünden biri olan SSCB bulunan Çin, Orta Asya'ya nüfuz etme şansını elde edememişti. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla oluşan “kara delik”, Çin'i de yakından ilgilendirmiş ve Çin için Orta Asya'ya yönelik politikalarını gözden geçirme zamanı gelmişti.

11 Eylül sonrasında ABD, terörle mücadele amacıyla başlattığı savaşta Orta Asya'ya yerleşmeye başlamıştır. ABD'nin Orta Asya'da artan varlığı ve etkisi Çin'in Orta Asya stratejisi bakımından tehdit oluşturmaktadır.¹³⁰ SSCB'nin dağılmasıyla Rus nüfuzun azaldığı coğrafyada öne çıkmaya başlayan Çin, 11 Eylül sonrası ABD'nin bölgeye müdahalesi ile en önemli güç olma özelliğini kaybetmiştir. Bu durum Çin'i Orta Asya ve Rusya'ya yönelik stratejilerini gözden geçirmeye zorlamıştır

¹²⁸ Şaltuk Amanov, a.ge., s.343-350.

¹²⁹ Barış Adıbelli, **Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s.103-104.

¹³⁰ Stephen Blank, “Çin'in Orta Asya'daki Yenilgileri”, **Stratejik Analiz**, Cilt 3, Sayı 29, Eylül 2002, s.87.

Çin yöneticilerine göre, Çin Halk Cumhuriyeti'nin güvenlik tehdidi olarak kabul ettiği temel dış politika sorunlarının ardında daima ABD vardır. Çin, ABD'nin yeni dünya düzenine paralel olarak kendi liderliğinde Japonya, Singapur, Avustralya ve Hindistan'ı da içeren "Asya NATO'su" oluşturma yönündeki arayışlarını kendine karşı geliştirilen bir süreç olarak algılamaktadır. Yine Çin'e göre Büyük Ortadoğu Projesi'nin de temelinde bu amaç yatmaktadır. Ahat Andican'a göre Çin'in Orta Asya politikasını belirleyen dört temel unsur vardır¹³¹:

- 1.Orta Asya ülkeleri ile olan sınırlarını huzurlu ve güvenli hale getirmek,
- 2.Doğu Türkistan'daki bağımsızlık yanlısı hareketleri kontrol altına almak,
- 3.Ekonomik etkinliğini tüm bölgeye yayarak bölgede vazgeçilmez bir aktör olmak,
- 4.Orta Asya'yı Çin için bir enerji kaynağı haline getirmek ve bütün Asya'yı kapsayan bir enerji kuşağı oluşturmak

Bu politikalar, Çin'in Orta Asya'ya yönelik yaklaşımlarının somut bir şeklini belirtmektedir. Gerçekten de Orta Asya coğrafyasının sağladığı imkanlar sayesinde Çin, ekonomisine büyük bir pazar bulmuş; giderek artan enerji ihtiyacı için fazlasıyla yeterli kaynakların bulunduğu bir coğrafyaya açılma fırsatı yakalamıştır. Ayrıca sınırlarında ayrılıkçı hareketlerin güçlenme ve Doğu Türkistan'ın bağımsızlık hareketlerinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni örnek alma ihtimali de Çin'in Orta Asya politikasını temkinli bir şekilde oluşturması gerekliliğini ifade etmektedir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Çin ile ortak sınırlara sahip olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, SSCB'den kalan sorunlu bölgelerin mirasını devralmıştı.¹³² Çin, komşularının çoğu ile sınır sorunları yaşamaktaydı. Hindistan, Güneydoğu Asya ülkeleri, Japonya ile de sınırlar konusunda anlaşmazlıklar söz konusuydu. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri,

¹³¹ Ahat Andican, "Çin Satrancında Orta Asya", *Avrasya Dosyası*, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s.7.

¹³² Ahat Andican, a.g.m, s.11.

benzer sorunlar yaşanacağı kaygısını taşımaktaydı. Ancak Çin yönetimi, Orta Asya coğrafyasında politik ve ekonomik çıkarları olmasından dolayı, söz konusu anlaşmazlıkların çözülmesi gerektiğinin farkındaydı. Şangay İşbirliği Örgütü bünyesinde Kazakistan ve Kırgızistan ile olan sınır sorunlarını çözümleyen Çin, geçişlerin kontrol altında tutulabildiği bir sınır güvenliği sağlamıştır. Çin, bir taraftan kendisi için çok önemli olan bu bölgede stratejik güvenliğini sağlamış, diğer taraftan da Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni yayılmacı emeller taşımadığı konusunda ikna etmiş ve onların güvenini kazanmıştır.¹³³ SSCB döneminden kalma sınır ihtilaflarının çözümü konusunda Orta Asya ülkelerinin toprak tavizinde bulunması, çekindikleri büyük bir güç olan Çin'le iyi ilişkiler kurmanın bedeli olarak yorumlanabilir.¹³⁴

Orta Asya ile Çin anakarası arasında bir geçiş bölgesi olan Doğu Türkistan, Sovyet sonrası oluşan yeni stratejik ortamda jeopolitik konumu en çok değişen bölgelerden birisi olmuştur. Doğu Türkistan, otonom statü verilerek Çin'in bir bölgesi haline dönüştürülmüştür.¹³⁵ Bölge, Orta Asya Cumhuriyetleri ile derin tarihi, etnik ve kültürel bağlara sahiptir. Orta Asya'da kökten dinci faaliyetlerin, uyuşturucu ve silah ticaretinin Doğu Türkistan'da yaratacağı etkiler, Çin'i doğrudan ilgilendirmektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan Uygurlar, Çin için önem arz etmektedir. Büyük çoğunluğu Kazakistan'da yaşayan Uygurlar, SSCB döneminde Çin'e karşı eğitilmişlerdir. 1980'lerin sonlarından itibaren SSCB'de oluşmaya başlayan demokratik ortam, Orta Asya'da yaşayan Uygurları Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketleri teşvik etmeye yönlendirmiştir. 1990'lardan sonra bölgede oluşan kökten dinci akımların Orta Asya'da meydana getireceği istikrarsızlıkların Doğu Türkistan'a da yansıtacağı endişesi, Çin'in bölgeye özel bir ilgi duymasına neden olmuştur. Bu nedenle Çin, Uygurlara karşı baskıcı politikasını arttırmıştır. Bu dönemde Orta Asya'ya göç eden Uygurlar, organize olarak Çin'e karşı faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu organizasyonların

¹³³ Ahat Andican, a.g.m., s.11.

¹³⁴ Selçuk Çolakoğlu, "Çin'in Orta Asya Politikası(1991-2007)", **Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası**, Der. Turgut Demirtepe, Ankara, USAK Yayınları, 2008, s.163.

¹³⁵ Ahat Andican, a.g.m., s.12.

alışmalarını tehdit olarak gören Çin, Doğu Türkistan'da katı tedbirler almış, Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı yönünde faaliyet gösteren bütün grupları terörist ilan ederek, bu konudaki tavrını uluslararası alanda ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Orta Asya'da Doğu Türkistan'ın bağımsız olması yönünde yapılan faaliyetleri engellemek istemektedir. Bu konuda Türk Cumhuriyetleri'ni uyaran Çin, faaliyetlerin devam etmesi halinde siyasi ve ekonomik ilişkilerin bozulacağını belirtmektedir. Uygur Türkleri ile tarihsel, etnik ve kültürel bağları olan Türk Cumhuriyetleri ise; stratejik, askeri ve ekonomik açıdan dünyanın en önemli glerinden biri olan Çin'in aleyhinde hareket edememektedir. Çin'in Doğu Türkistan konusunda ABD yönünden endişeleri söz konusudur. Zira bölgede kalıcı olacak bir ABD, Çin'in ekonomik büyümesinin ve istikrarının engellenmesi gerektiğinde Doğu Türkistan kartını oynayıp gerek bu coğrafyadaki, gerekse komşu ülkelerdeki bağımsızlık yanlılarını destekleyecek, böylece Çin'i bir iç savaşa sürükleyebilecektir.

Ekonomik boyut, Çin'in Orta Asya politikasını etkileyen bir diğer unsurdur. Bağımsızlıklarından itibaren Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde birçok ticaret merkezi açan Çin, ucuz ve Ruslara göre kaliteli mallarını bu ülkelere ihraç etmiştir. Kazakistan ve Kırgızistan'ın ithalatının büyük kısmını Çin malları oluşturmaktadır. Çin, bölgeye büyük çapta yatırımlar yapmakta ve Kazakistan'daki petrol alanları için boru hatları inşa etmektedir. Petrol alımı karşılığında silah ticareti de yapan Çin, güçlü etkide silahların Orta Asya'daki Uygurların eline geçmesinden çekindiği için, bu konuda temkinli davranarak bölgeye ancak küçük çaplı silahlar ihraç etmektedir. Çin ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında ekonomik anlamda temel sorun, Orta Asya'daki Çinli göçmenlerin bulundukları ülkelerdeki işsizlik oranını arttırmalarıdır. Bu lkeler, Çin'den bu konuda önlemler almasını istemişlerdir.

Hızla artan Çin nüfusu, Çin'in enerjide dışa bağımlılığının giderek artması sonucunu doğurmuştur. Bu noktada SSCB sonrası Orta Asya, Çin'in enerji ihtiyacını karşılaması için büyük bir fırsat alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Orta Asya ile Rusya'nın müdahalesi olmadan ilişkiler yürütme fırsatı yakalayan Çin, enerji konusunda bölgede büyük atılımlar yapmaya başlamıştır. Çin, ilk kez 1993 yılında petrol ithal etmeye başlamış, kısa süre içinde de ithalatını hızla arttırmıştır. 2002'de petrol ihtiyacının %70'ini kendi kaynaklarından karşılayan Çin'in giderek büyüyen nüfusu, bu oranı aşağılara çekmektedir. "21. Yüzyıl Enerji Stratejisi" adı altında bir politika geliştirmiş ve bu doğrultuda enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve enerji yollarının güvenliğinin sağlanmasına yönelik kararlar almıştır. Çin'in en büyük enerji ithalatçısı Kazakistan'dır. 2004 yılında Kazakistan'la bir anlaşmaya varılmış, buna göre Çin'in Kazakistan'da kendi ürettiği petrolü, tren yoluyla ülkesine taşınması mümkün olmuştur. Yine, 2005'te Çin Milli Petrol Şirketi'nin Kazakistan enerji firmalarından birini satın alması da Çin'in enerji konusunda Orta Asya'daki faaliyetleri açısından anlamlıdır. Çin, dış politikasında tarafsız bir siyaset izleyen Türkmenistan'la ilişkiler açısından çok yol kat edememiş olsa da, enerji konusunda iki ülke arasında birtakım anlaşmalar mevcuttur.¹³⁶ Kazakistan ve Türkmenistan hidrokarbon kaynaklarının geliştirilmesine yönelik projelerde yer almaktadır. Bunun yanında Azerbaycan petrol alanlarını işletmek üzere bazı oluşumlarda yer alan Çin, Orta Asya'ya yönelik olarak izlediği siyasetin enerji boyutunda başarılı bir yol izlemiştir. Ancak Çin'in enerji güvenliği açısından ABD büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bölgedeki enerji güvenliği konusuna kendini ABD tehdidi altında hisseden Çin, enerji açısından daha da dışa bağımlı hale gelmektedir. ABD'nin bölgedeki enerji nakil hatlarını kontrol altına alma ihtimali Çin'in Orta Asya merkezli alternatif arayışlarına zarar verebileceği gibi uzun vadede Orta Asya kaynaklarını ülkesine taşımaya yönelik emellerini gerçekleştirme imkanı da ortadan kalkacaktır.¹³⁷

Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikalarının, Şangay İşbirliği Örgütü sayesinde çok daha kolay bir şekilde hayata geçirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Orta Asya ülkeleri arasındaki sorunlara müdahale etme hakkını

¹³⁶ Ahat Andican, a.g.m., s.21-23.

¹³⁷ Müjdat Güler, a.g.e., s.280.

kendinde gören Rusya, Çin için bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu da bölge güvenliğini ve istikrarını tehlikeye sokmuştur. Bir çözüm mekanizması olarak Şangay Beşlisi Çin'in işini kolaylaştırmıştır. Bu mekanizma aracılığıyla üye ülkeler arasındaki sorunlar diyalog yoluyla çözümlenecek, böylece Rusya'nın müdahale bahanesi de ortadan kalkacaktı. Diğer yandan Rusya, bu mekanizma ile Çin tarafından gözlem altında tutulacaktı.¹³⁸

Şangay Beşlisi'nin Haziran 2001'de Şangay'da yapılan zirvesinde Özbekistan üyeliğe kabul edilmiş ve birliğin adı "Şangay İşbirliği Örgütü" olmuştur. Başlangıçta hedefi sınır sorunlarını çözmek olan bu örgüt, özellikle bu zirveden sonra güvenlik, ulaşım, terör, ayrılıkçı hareketler vb. konularda kararlar almaya başlamıştır. Günümüze kadar yapılan zirvelerde üye devletler arasında ekonomik, güvenlik, enerji vb. konularda kararlar alınmaya devam etmiştir.

Çin'in Orta Asya'daki tüm bu aktif politikalarına rağmen, birtakım handikapları mevcuttur. Öncelikle Çin için önem arz eden Kazakistan'ın petrol yatakları ve diğer doğal kaynakları Rusya'ya yakın olan kuzey kısmındadır. Buradaki halkın çoğunluğu Rus'tur. Kazaklar burada birçok bölge dışı ülke ve çok uluslu şirket ile enerji ve ekonomi alanında sıkı ilişkiler geliştirmiştir. Bu nedenle Kazakistan'ın Çin etkisine girmesi ve bunları Çin'den elde edebilmesi çok zordur. Yine, Özbekistan ve Türkmenistan ile de coğrafi olarak uzak olan Çin, bölgede başat güç olarak isteyen Özbekistan tarafından hoş karşılanmayacaktır. Türkmenistan'ın da İran, Türkiye ve Azerbaycan ile önceden kurulmuş ticari ilişkileri vardır. Bu nedenle Çin etkisine girmekten uzaktır.¹³⁹ Çin açısından hissedilen bu olumsuzlukların yanında, özellikle son günlerde uluslararası ilişkileri meşgul eden Çin'in Uygur Türklerine yaptığı katliam da Çin'in Orta Asya'daki mevcudiyetini olumsuz etkileyecek gibi görünmektedir. Zira Uygur Türkleri ile derin tarihi,

¹³⁸ Barış Adıbelli, a.g.m., s.105.

¹³⁹ Bülent Uğrasız, "Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikaları", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt IV, Sayı 3, 2002, (Erişim) <http://www.sbe.deu.edu.tr/adergi/2002sayi3PDF/ugrasiz.pdf>, 15.07.2009

kültürel ve etnik bağları olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Çin'e yönelik politikalarını gözden geçirmek zorunda kalabilir.

3.3.2. Türkiye-Çin İlişkileri

Türkiye açısından Çin'in bölge politikalarına baktığımızda, Türkiye'nin liderliğinin Çin tarafından istenmediğini görmekteyiz. Çünkü Çin, enerji güvenliği ve Doğu Türkistan sorunu konularının aleyhine gelişmesini engellemek istemektedir. Ancak bölgede aktif politika izleyen bir Türkiye, Çin için bir tehdit oluşturacaktır. Türkiye'nin bölge ile tarihi geçmişi, NATO üyeliği, ileride AB üyesi olma ihtimali, Çin'in pastadaki payının azalacağını düşünmesine yol açmaktadır. Yine, Türkiye'nin bölgede ABD ile işbirliği yapma olanağı da Çin açısından istenmeyen bir durumdur. Çin'in Türkiye'yi ŞİÖ içinde istememesi de bunun bir sonucudur. Diğer yandan Çin için büyük önem arz eden Doğu Türkistan'da yaşayan Müslüman Uygur Türklerini etkileyecek bir Türkiye, Çin'in toprak bütünlüğü açısından da bir tehdit unsuru olacaktır.

Çin'in bölgede yükselişinin, Avrasya'da dengeleri değiştirebilme ihtimali yüksektir. Zira Çin, gittikçe büyüyen bir ekonomiye ve önemli askeri güce sahiptir. Çin'in bu avantajlarını kullanarak bölgede var olması, zaten birbirleriyle çeşitli konularda sorunlar yaşayan bölge ülkeleri arasında kutuplaşmaya neden olabilecektir. Türkiye bölgenin bütünlüğünü ve barış içinde yaşamasını teşvik ederken, Orta Asya ve Kafkasya'dan alacakları paya göre gruplaşmalar oluşturan büyük güçler, Türkiye'nin politikaları açısından oldukça olumsuz bir tablo yaratacaktır. Orta Asya ve Kafkasya'yı Batıya açılmak için bir kapı olarak gören Çin, Rusya ile ilişkilerini geliştirerek bölgede Türkiye ve ABD varlığını engellemek istemektedir. İşte ŞİÖ de bu amaca hizmet etmektedir.

Çin, Orta Asya politikasının yanı sıra uyguladığı Ermenistan politikasıyla da Orta Asya-Kafkasya-Türkiye-Avrupa hattının kendi liderliğinde doğudan batıya doğru bir hat olarak uzanmasını, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki coğrafi bağların zayıflamasını, “Pantürkizm” olarak gördüğü Türkiye’nin bölgesel politikasını Türkiye sınırları içinde tutmayı ve enerji kaynağı olarak gördüğü Orta Asya üzerindeki Türkiye politikalarını engellemeyi hedeflemektedir.¹⁴⁰

Türkiye özellikle son dönemde Çin ile iktisadi, ticari ve buna bağlı olarak siyasi ilişkilerini geliştirmiş olsa da, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Haziran 2009’da yaptığı Çin ziyaretinin hemen ardından Doğu Türkistan’a yönelik uygulanan katliama varan politika düşündürücüdür. Zira T.C. Cumhurbaşkanı’nın Çin’in önemli ticaret merkezlerine yaptığı ziyarete Çin tarafından önem verilip karşılıklı işbirliğine dair kararlar alınırken; Doğu Türkistan’a yapılan ziyaretin Çin politikalarına bir etkisi olmamıştır. Türkiye’nin her ne kadar Doğu Türkistan ile tarihi, dini ve kültürel bağları olsa da, Çin yaşananların kendi iç meselesi olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle Orta Asya’da varlık gösterecek bir Türkiye, Çin’in Doğu Türkistan politikalarını da olumsuz etkileyecektir.

3.4. İRAN

3.4.1. İran’ın Bölgesel Politikaları

SSCB’nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri İran için birçok açıdan büyük fırsatlar sunarken, güvenlik gibi hayati bir sorunu da İran’ın gündemine taşımıştır. Nitekim, fırsatlar ve tehditler ikileminde Rusya endeksli bir Orta Asya politikası geliştiren İran, bugün 11 Eylül sonrası ABD’nin bölgeye yerleşmesi ve Rus dış politikasında ibrenin ABD’ye doğru kaymasıyla birlikte yeni bir tehdit algılamasının

¹⁴⁰ Ragıp Kutay Karaca, **Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.180.

içerisine irmiştir. Bu bağlamda yeni bir dış politika konsepti geliştirmeye çalışan İran için, Orta Asya devletleri ile olan ilişkileri geliştirmek daha da bir önem kazanmıştır. Esas itibarıyla İran'ın bölgeye ilgisini “güvenlik, siyasi ve ekonomik menfaatler” olarak üç genel başlık altında toplayabilir ve bu bağlamda bölgedeki stratejik çıkarlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bölge ülkeleri ile ilişkiler kurarak, ABD'nin çevreleme politikasından ve uluslararası siyasal yalnızlıktan kurtulmak;
- Komşuların istikrarı açısından da önem arz eden kendi sınırlarının güvenliğini sağlamak, İran Devrimi'nin ABD ve İsrail karşıtı politikalarını Batı ve Güneye yönelik olarak kullanmak;
- Özellikle Türkmenistan, Kazakistan ve Ermenistan ile ticari ve ekonomik ilişkilere dayanan olumlu siyasi açılımlar geliştirmek;
- Rusya ve Türkiye ile ilişkilerini seviyeli bir şekle geliştirerek devam ettirmek;
- Pakistan, Suudi Arabistan ve Özbekistan'ın varlıklarını ve etkilerini dengeleyici politikalar izlemek;
- Yeni enerji boru hatlarının açılması suretiyle enerji sevkiyatını sağlamak ve enerji temelli sanayi sektörlerini geliştirmek;
- Ekonomik etkisini ve gelişimini engelleyici ABD politikalarını aşmak;
- İran'ın uluslararası işbirliğini arttırmak için AB, Çin ve Japonya ile ilişkilerini güçlendirmek.¹⁴¹

İran en baştan itibaren bu hedeflerini gerçekleştirmek için siyasa İslam'a bağlılığına rağmen, Orta Asya'ya karşı ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemiştir. Dolayısıyla Humeyni'nin ölümünden ve Orta Asya'nın bağımsızlığından itibaren “devrimin ihraç edilmesi”nden bahsetmemiştir. Bunun bir neticesi olarak İran'ın bölgedeki radikal İslamcı faaliyetleri desteklediğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Yine İran, beklenilenin aksine bölgede her bir devletle

¹⁴¹ C. Fairbanks, S. Frederick Starr, C. R. Nelson, K. Weisbrode, **Strategic Assessment of Central Eurasia**, Central Asia-Caucasus (SAIS), Publications, Washington D.C., 2001, s.73-74.

tek tek ilişki kurmuş ve bu devletlerle ilişkilerinde ortak tarihi, kültürel ve dini değerleri ön plana çıkarmaya çalışmıştır.¹⁴²

Dolayısıyla İran açısından iki taraflı iyi ilişkiler bölgede öne çıkmış; hassas da olsa ikinci derecedeki meselelerin ilişkilerde sürtüşmeye yol açmasına müsaade edilmemiştir. Bölgesel bir aktör olarak Orta Asya'daki etkisini genişletme çabası içinde olan İran, bunu sahip olduğu birtakım avantajlar sayesinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bunlara örnek olarak; İslam, petrol ihracı ile elde ettiği döviz, Farsça konuşan Tacikistan ile etnik, kültürel ve dilsel yakınlık, Türkmenistan ile paylaştığı uzun sınır ve bölge ülkeleriyle Türkiye, Ortadoğu ve Avrupa arasındaki coğrafi konumunu verebiliriz.¹⁴³ İran ayrıca bölgedeki etkisini arttırmak için çeşitli işbirliği örgütleri kurma çabasına girmiş ve çok taraflı ticaret konusunda öncü bir rol üstlenmeyi hedeflemiştir. İran, Rusya, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'dan oluşan "Hazar Denizi Ekonomik İşbirliği Örgütü" bunlardan biridir.

Diğer yandan İran'ın bünyesinde yer alan ve özellikle Azerilerden ve Türkmenlerden oluşan Türk unsurları, bu ülkenin Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerine bir sorun haline getirilmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan İran'ın özellikle de İran'ı birkaç bölgeye bölme amaçlı planların sayıca arttığı ve "Irak sonrası İran" denildiği bir ortamda İran, yakın çevresine kaşı daha derin bir endişeye sevk edilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan Türk Cumhuriyetleri ABD'nin tepkisini çekmemek için, ABD ile ilişkileri gergin olan İran konusunda temkinli bir yaklaşım sergilemektedir. İran ise, ABD'nin Afganistan operasyonu ile kendisini ABD tarafından daha da çevrelenmiş hissetmektedir. ABD'nin Afganistan dışında Kafkaslarda Azerbaycan ve Gürcistan'a yerleşmesi, Orta Asya'da üsler edinmesi ve bu devletlerin ABD ile askeri işbirliklerini arttırmaları İran'ı

¹⁴² Mehmet Dikkaya, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun: Türkiye, Rusya ve İran", Avrasya Dosyası, Cilt 5, Sayı 3, Sonbahar, 1999, s.200.

¹⁴³ Igor P. Lipovsky, "Yeni Bir Siyasal Kimlik Arayışında Orta Asya", Avrasya Dosyası, Cilt 3, s.120.

endişelendirmektedir.¹⁴⁴ İran'ın bu ülkelerle olan tarihi bağlarına rağmen, İran nüfusunun ezici çoğunluğunun Şii olmasına karşılık Orta Asya'nın çoğunluğunun Sünni olması; İran'ın teokratik yapısının Orta Asya'nın eski komünist liderleri için kabul edilemeyecek tarzda olması; daha da önemlisi Orta Asya devletlerinin yardım ve kredi başvurusunda bulunduğu Batı ve özellikle ABD'ye karşı bir politikaya sahip olması, bölgede İran'ı elini zorlaştıran diğer faktörlerdir. Öte yandan, Kırgızistan dışında tüm cumhuriyetlerde eski komünist devlet adamlarının yetkili makamlarda bulunması, Türk Cumhuriyetleri'nin İran'ın ekonomik sistemini cazip bulmaması, SSCB döneminde İran'ın kültürel etkisine kapalı bir yapıya sahip olmaları, bu ülkelerdeki Rus etnik nüfusu da İran için bölge politikalarında engel teşkil etmektedir.

İran, Orta Asya için uzun vadeli ve istikrarlı bir politika oluşturmaktan uzak olsa da, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini her dönemde olumlu bir mecrada tutmayı başaramıştır. 1992'nin ikinci yarısıyla, 1993 boyunca İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Cumhurbaşkanı Rafsancani ve çeşitli bakanlarla uzmanlar eski SSCB'nin Müslüman devletlerine ziyaretler gerçekleştirdiler. Bu görüşmelerde kültürel, bilimsel, ticari alanlarda kararlar aldılar. İran, içeride İslamcı politikasını ilerletirken Orta Asya kültürünün ve sanatının "Farsi geçmişi" vurgulayan çeşitli sergiler düzenledi. Ayrıca bölgeye, özellikle de Azerbaycan'a kendi Türkçe konuşan insanları arasından atanan ve bazen de sıradan turist görünümünde olan çok sayıda vaiz ve dini ajan gönderdi. Ayrıca bu konuda kitap ve dergiler de bastırdı. Petrol gelirinin %10'unu Orta Asya ve Azerbaycan'daki her türlü harcama için ayıran İran'ın ekonomik açıdan asıl hedefinin emelinde ise Türkmenistan vardı. Türkmenistan'ın İran'la olan uzun sınırı Ekim 1991'de serbest ticarete açılmıştır. İran, Türkmenistan'da petrol ve doğalgaz arama uzmanlığını devreye sokarak Orta Asya'nın geri kalanına oranla daha az gelişmiş bir endüstriye sahip olan Türkmenistan ile yakınlaşmıştır. İran'ın Özbekistan'la

¹⁴⁴ Mehmet Seyfettin Erol, a.g.m., s.199-201.

ilişkileri Türkmenistan'a göre daha düşük seviyede seyretmiştir. Kendisini Orta Asya'da bölgesel, stratejik ve ideolojik çıkarları olan büyük bir güç olarak gören Özbekistan, çıkarlarının İran'la çatıştığını düşünmektedir.¹⁴⁵

İran'ın güvenlik politikalarında jeopolitik, son yıllarda dini ve milliyetçi amaçların yerini almış, etnik ve diğer bölücü endişeler, öncelikli konuma gelmiş ve daha ihtiyatlı bir dış politika izlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bölgesel istikrarın korunması ve komşuları ile özellikle ekonomik temele dayanan ilişkiler İran dış politikasındaki temel öncelikler olmuştur. Dolayısıyla İran Orta Asya'da izlediği politikalarla kendine sessiz ve tehlikesiz bir görünüm yaratmaya çalışmış ve bölgenin çeşitli sorunlarını uzaktan seyretmekten yana bir tavır sergiler görünmüştür. Yine, Orta Asya'ya dini bir model ihraç etmekten çok uluslararası sistemden yalıtılmışlığını gidermek üzere bölge ülkeleri ile ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirmek arzusunda olduğunu sık sık dile getirmiştir. İran bölgesel politikalarda başarılı ve somut uygulamalarda bulunsa da İran'ın Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkisi sınırlıdır. İran'da özellikle Azerilerden ve Türkmenlerden oluşan Türk unsurları bu ülkenin Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik tutumlarında sorunlar meydana getirmektedir. Karşılıklı güvensizlik ortamı, Türk Cumhuriyetleri ile İran arasındaki siyasi ilişkilerin ihtiyatlı olmasının sebebidir. İran'ın BD ile gergin ilişkilerinin olması, bu ülkelerin İran'a karşı politikalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer yandan İran'ın ABD ve Batı tarafından dışlanması, güvenlik endişeleri, teknoloji ve finansman yetersizlikleri Tahran'ı öncelikle Moskova ile işbirliğine yöneltmiştir. 11 Eylül'e kadar bölgede Hindistan ve Çin'le işbirliği halinde hareket eden İran, "Rusya-Çin-Hindistan-İran" ekseninin oluşmasını sağlamıştır. 11 Eylül sonrasında ise Asya kıtasının uluslararası ilişkiler içindeki ağırlığının artması ile birlikte her ülkenin bölgesel çıkarları farklılaşmış, bu nedenle aralarında çelişkiler oluşmaya

¹⁴⁵ Kemal Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Ankara, İmge Yayınları, 1.Baskı, 2003, s. 333-338.

başlamıştır. Özellikle son dönemde İran, Rusya ekseninden çıkarak, bölgede Çin'e dayalı bir politika izleme yoluna gitmektedir.¹⁴⁶

3.4.2. Türkiye-İran İlişkileri

Türkiye'nin bölge politikaları bağlamında İran ile ilişkilerine baktığımızda, ABD ve Batı tarafından bölgedeki Türkiye algılanmasının İran'a tehdit oluşturduğunu söylemek mümkündür. Zira Türkiye, demokratik ve laik bir devlettir. Ancak İran, İslami temellere dayalı bir oluşum içindedir. İran'ın rejimini ihraç çabalarını engellemek isteyen ve bölgede çıkarları olan aktörler, Türkiye'nin YTC ile etnik ve tarihsel bağları aracılığıyla ilişki kurarak, onlara örnek olmasını istemişlerdir. Bu durum da İran'ın Türkiye'yi Batının bir temsilcisi gibi görmesine yol açmıştır. Türkiye, YTC ile kurulacak ilişkilerde ve dolayısıyla bölgede rol oynayabilme konusunda kültürel olarak İran'dan daha fazla avantaja sahiptir. Ancak bu özellikler daha önce de belirtildiği gibi Türkiye tarafından büyük bir duygusallıkla ele alınırken, İran'ın bölge ülkelerine ekonomik temellere dayalı ilişkilerle yaklaşması, bölgedeki İran varlığı için olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilir.

İran-Türkiye ilişkilerinin Orta Asya boyutunu etkileyen önemli bir faktör Karabağ Meselesi'dir. Nitekim İran, görünürde Azerbaycan'ın yanında yer alırken, aslında Ermenistan'a yardım etmiştir. Bunun nedeni, İran'ın kendi ülkesindeki Azerilerin varlığını bir tehdit olarak görmesidir. Yine, Azerbaycan'ın Karabağ Meselesi ile uğraşması İran'ın bölge politikaları açısından elini kolaylaştıran bir etkindir. Ancak Türkiye Karabağ Meselesi'nde her zaman Azerbaycan'ın yanında olmuştur. Türkiye'nin bu konuda İran'dan beklediği İran'ın bu konuya daha duyarlı olup, bölgede çıkabilecek bir karışıklığın bütün bölge ülkelerini etkileyebileceğinin bilincinde olmasıdır.

¹⁴⁶ Mehmet Seyfettin Erol, "İran'ın Orta Asya Politikası: Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu ya da Ava Giden Avlanır", **Stratejik Analiz**, Sayı 28, Ağustos 2002, s.66-74.

Enerji konusunda Orta Asya ve Kafkaslarda özellikle son dönemde çok önemli projelerin hayata geçirilmesinde kilit ülke olarak rol oynayan Türkiye, açık bir şekilde ifade edilmese de İran'ın bölge politikalarını olumsuz etkileyebilecektir. Zira İran, önemli enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen, bu rezervler Kazakistan veya Azerbaycan'ın sahip olduğu rezervler kadar önemli miktarda değildir. Türkiye'nin bölgede önemli bir enerji güzergahı olarak ortaya çıkmasına karşın İran, kendisinin en kolay ve güvenli petrol ihraç güzergahına sahip olduğunu düşünüyor. Bu anlamda İran'ın Türkiye ile enerji konusunda rekabet halinde olduğunu söylemek mümkündür.

3.5. AVRUPA BİRLİĞİ

3.5.1. AB'nin Bölgesel Politikaları

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri'ni ihmal eden AB'nin enerji ihtiyacı özellikle 2001 yılından itibaren giderek artmaktadır. AB, enerji güvenliğini sağlamak ve Orta Asya'nın jeopolitik konumundan yararlanmak için bölgeye önem vermeye bu dönemde önem vermeye başlamıştır. Yine, bu dönemde uluslararası alanda yaşanan sorunlar, bölge güvenliğini de tehlikeye atmaktaydı. ABD'nin Afganistan müdahalesinin büyük devletlerin ilgisini Orta Asya'ya çevirdiği bir ortamda, enerji açısından büyük oranda dışa bağımlı olan AB'nin de bölgeye yönelik stratejiler geliştirmesi kaçınılmazdı. Rusya ve Çin'e komşu olan Orta Asya, yeni genişleme dalgalarıyla AB'ye de komşu hale gelmiştir. Bu gelişmeden sonra AB, bölgeye ilişkin politikasını radikal biçimde değiştirmek zorunda kalmıştır. Zira o döneme kadar bu güçlerin tekeline girmesi söz konusu olan Orta Asya, artık AB ve ABD'nin de etkisine açık bir alan olarak ortaya çıkmaktaydı. Birlik, karşılıklı ilişkilerde siyasi konulara, ekonomik çıkarlara ve güvenli sorunlarına öncelik vermekteydi. O döneme kadar teknik yardım şeklinde ilerleyen ilişkiler, siyasi ve stratejik bir boyut kazanmış oldu. Artık Türk Cumhuriyetleri, ülkesel büyüklüğüne ve geldiği ekonomik aşamaya bağlı

olarak değil, siyasi ve ekonomik reformların uygulanmasına ilişkin gösterdikleri çabaya bağlı olarak teknik yardımlardan faydalanabilecektir. Demokratik kurumların geliştirilmesi, insan haklarına saygı gösterilmesi, iyi yönetim anlayışına sahip olması, fakirliğin azaltılması gibi konulara öncelik veren birlik, devlet kurumları ile birlikte sivil toplum örgütlerini de kendisine muhatap almaktadır. Birlik öncelikle 2002 yılında Avrupa Güvenlik Stratejisi'ni kabul etmiştir. Yeni Güvenlik Stratejisi'nde AB, Soğuk Savaş sonrası yeni güvenlik gereksinimlerine uygun olarak terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, Keşmir, Kore sorunu gibi bölgesel sorunlar, başarısız devletler, kötü yönetim, yolsuzluk, gücün kötüye kullanılması, zayıf devlet kurumlarının varlığı ve organize suçlar gibi konuları yeni güvenlik tehditleri olarak algıladığını açıklamıştır. Nitekim bölge, Afganistan, Pakistan, İran gibi istikrarsızlık ve çatışma alanlarının hemen yanı başındadır. Hazar Denizi, Karadeniz ve Afganistan'ı da içine alacak önemli bir alanın tam merkezinde bulunmasından dolayı, bu alanı kontrolü AB'ye jeopolitik bir avantaj sağlayacaktır. Bu nedenle Avrupa Güvenlik Stratejisi'ne uygun olarak AB, Orta Asya ile yakın işbirliği içerisinde bulunmayı planlamaktadır. Orta Asya'daki istikrarın, güvenliğin ve iyi yönetişimin sağlanmasının kendi ulusal güvenliği için gerekli olduğunu düşünen birlik yetkilileri, bu dönemde birliğin doğusunda kalan ülkelerin demokratik, katılımcı bir anlayışla yönetilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Enerji arzı güvenliği konusunda 2004 yılında Bakü Girişimi'ni başlatan AB, bölge doğal kaynaklarının işletilmesi, yeni doğal kaynakların işletilmesi için çalışmaların ortaklaşa yürütülmesi, mevcut enerji alt yapısının yenilenmesi konularında bölgesel işbirliğine yönelirken, Orta Asya-Karadeniz-AB enerji koridorunu hayata geçirmeyi arzulamaktadır. Ayrıca birlik, Bakü Girişimi aracılığıyla birbirine bağımlı Orta Asya enerji pazarını oluşturmayı planlamaktadır. AB, enerji alanında çok büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Kazakistan ile ilişkilere ayrı bir önem vermektedir. Bu

bağlamda Kazakistan ile 2006 yılında bir Karşılıklı Anlaşım Belgesi imzalamış, bu belgede iki taraf şu konularda ortak çıkarlarının olduğunu vurgulamıştır¹⁴⁷:

- Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler ile bu ülkelerin komşularını da kapsayacak şekilde bir bölgesel enerji pazarının kurulması,
- Yerel enerji alt yapıları için mali desteğin sağlanması
- Enerji politikalarının geliştirilmesi
- Bölge enerji pazarları ile birlik arasında bütünleşmenin sağlanması

Bu çıkarların hayata geçirilmesi için iki taraf; enerji politikalarının geliştirilmesi konusunda karşılıklı bilgi alış veriş, muhtemel enerji projeleri hakkında düzenli istişarelerde bulunma, yeni enerji taşımacılık altyapısının geliştirilmesini kolaylaştırma ve mevcut altyapının iyileştirilmesine dair taahhütlerde bulunmuştur.

Yeni güvenlik anlayışına uygun olarak AB, 2005 yılında Kalkınma İşbirliği Aracı isimli belgeyi kabul etmiştir. Özellikle bu belgenin yardımıyla birlik, üye devletlerin ve kendisiyle işbirliği içerisinde bulunan ülkelerin yoksulluğa çözüm üretmelerini, sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamalarını ve kalkınmakta olan ülkelerin dünya ekonomisi ile bütünleşmelerine yardımcı olmalarını beklemektedir. Dünya politikasında yaşanan gelişmelere ve yeni anlayışa uygun olarak hazırlanan Güvenlik Stratejisi ve kalkınma programlarına uygun olarak AB, 2006 yılında Orta Asya'ya ilişkin yeni stratejisini belirlemiştir. Stratejinin hedefinin "Yeni Büyük Oyun"a başlamak olmadığını belirten Birlik, demokratik, barış içinde yaşayan ve ekonomik kalkınma yolunda ilerleyen Orta Asya bölgesinin önemine işaret ettikten sonra birtakım girişimleri başlatacağını açıklamıştır. Buna göre; bölge ülkeleri ile siyasi diyalog; Avrupa eğitim girişimi; düzenli insan hakları ve

¹⁴⁷ "Memorandum of Understanding the Field or Energy Between theEuropean Union and the Republic of Kazakhstan", (Erişim) http://ec.europa.ed/dgs/energy_transport/interntional/regional/caucasus_central_asia/memorandum/do c/mou_Kazakhistzn_en.pdf, 20.06.2009

enerji diyalogu düzenlenecektir. Bu düzenlemeler doğrultusunda, insan hakları, bağımsız yargı, hukuki reformlar, eğitim alanında işbirliği, Bakü Girişimi'nin desteklenmesine yönelik olarak projeler geliştirme taahhüdünde bulunmuştur.

Birliğin bölgesel stratejilerine genel olarak baktığımızda, AB'nin stratejilerini giderek geliştirildiği görülmektedir. 2002-2006 yıllarını kapsayan somut hedefler, Orta Asya ülkelerinin istikrarı ve güvenlikleri, yoksulluğun azaltılması gibi girişimlerdir. Burada Avrupa, güvenlik sorunlarının çözümü, siyasal, sosyal ve ticari konularda karşılıklı olarak somut adımlar atmaya önermiştir. Bu bağlamda Orta Asya ülkelerinin terör örgütlerinin güvenli bölgesi olması engellenmeye çalışılmış, bu amaçla terörizm, insan ve küçük silahların ticareti ile mücadele öngörülmüyordu. Ayrıca bölgede demokrasi, insan hakları güçlendirilirken, fakirlik azaltılacaktı. Yine, açık serbest pazar oluşturulması, mali ve kurumsal reformlar ile enerji alanında işbirliği ön görülmüştür. Bu hedefler bağlamında, enerji politikalarının yeniden oluşturulması, gaz taşımacılık sektörü, çevre sorunları, sınırların kontrolü, Tacikistan ve Kırgızistan'a gıda yardımı gibi konularda atılımlar yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı dönemde birlik, bölgesel projelere teknik ve mali yardım sağlamıştır. 2007-2010 dönemini kapsayan AB'nin bölgesel hedefleri; Orta Asya'da bölgesel işbirliği ve iyi ilişkileri geliştirmek; yoksulluğun azaltılması ve yaşam standardının azaltılması; iyi yönetim ve ekonomik reform süreçlerinin desteklenmesi şeklindedir. Son olarak 2007-2013 dönemini kapsayan hedefler önceki unsurları içermesinin yanı sıra; bölgenin siyasi ve ekonomik dönüşümünü sağlamak ve demokrasi, hukuk üstünlüğü, iyi yönetim gibi konularda gelişme kaydetmek üzerine kurulmuştur.¹⁴⁸

Mevcut şartlarda AB'nin Orta Asya devletlerini daha demokratik ve daha katılımcı rejimlere dönüştürme amacını hayata geçirmesi oldukça zor görünmektedir. Özellikle 2005 yılında Özbekistan'ın Andican şehrinde

¹⁴⁸ "Central Asia: Regional Strategy Paper2007-2013",
http://ec.europa.eu/external_relations/ceeca/c_asia (Erişim) 01.08.2009

yaşanan ve insan hakları ihlalleriyle son verilmeye çalışılan olaylar, AB'nin bu ülkeye karşı birtakım yaptırımlarda bulunmasına neden olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde kabile sistemi önemli rol oynadığı için, bu durum AB normlarına aykırılık teşkil etmektedir. Radikal İslam, terörizm, yolsuzluk gibi konuları bölge politikasına taşıyan, demokrasiyi kendi varlıklarına bir tehdit olarak gören bu kabile sistemi, çok eskilerden bu yana süregelen bir durum olduğu için, AB için bunu kırmak kolay olmayacaktır. Bölgedeki otoriter ve baskıcı yönetimlere karşı olduğunu belirten AB, Orta Asya ülkelerini daha çok etik yönden eleştirmektedir.

3.5.2. Türkiye-AB İlişkileri

Türkiye-AB ilişkilerinin Orta Asya boyutunda öne plana çıkan husus, Türkiye'nin stratejik olarak bölge politikalarında AB'ye kolaylıklar sağlayacak olmasıdır. Bölge ülkelerinin sahip olduğu olanaklara Türkiye aracılığıyla ulaşabilecektir. Ancak bunun yanında AB'ye üye olan bir Türkiye; Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu'daki sorun alanlarına AB'yi doğrudan müdahil edebilecektir. Türkiye açısından baktığımızda ise, AB ile bölgede hareket etmesi halinde YTC açısından Avrupa ve Batı'nın bir temsilcisi gibi görünebilecektir. Bu da bölge ülkelerini Rusya ve Çin'e daha çok yaklaştıracaktır.

AB, Hazar bölgesinin ve bölge ülkelerinin gerek ekonomik, ticari ve mali; gerekse sosyal, siyasal, kültürel yapılanmalarının serbest piyasa koşullarına ve demokratik ilkelere göre yeniden düzenlenmesini öngören teknik ve toplumsal projeler geliştirip uygulamaktadır. Türkiye ise bölgede var olan doğal kaynakların hangi güzergahlar ile Avrupa pazarlarına taşınacağına ilişkin tartışmalara konu olmaktadır. Bu anlamda Türkiye, Avrupa'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltacak bir geçiş yoludur. Yeni projeler, AB için olduğu kadar, Türkiye için de önem arz etmektedir. Zira Türkiye'nin doğalgaz alımındaki en büyük pay Rusya'ya aittir. Bu bağımlılığın azalması, Türkiye'nin elini güçlendirecek bir gelişme olacaktır. Bu nedenle

bölgedeki projelerde AB ile yar alma politikası, karşılıklı işbirliklerini geliştirecektir. Yine, bölge ülkeleri de bu işbirliğinden olumlu etkileneceklerdir. Sovyet sonrası ekonomik, siyasal ve sosyal dönüşümlerini tamamlayabileceklerdir.¹⁴⁹

3.6. PAKİSTAN

3.6.1. Pakistan'ın Bölgesel Politikaları

11 Eylül ile birlikte dünya gündeminde yer alan ve bölgesel anlamda öne çıkan ülkelerden birisi de kuşkusuz Pakistan'dır. Pakistan bölgede Afganistan operasyonundan en fazla etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Pakistan, öncelikle bu krizden asgari bir zararla çıkmayı hedeflemiş, ardından da ABD ile işbirliğinden maksimum fayda elde etme yoluna gitmiştir.

Bölgede Taliban sonrası kurulan bir Afganistan'ın sürekliliği ve istikrarı Pakistan'a endeksli olduğu için ABD Pakistan'la olan ilişkilerini Soğuk Savaş dönemindeki seviyeye getirmek için çalışmıştır.

11 Eylül sonrası Pakistan-ABD ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, bölgede Pakistan'ın jeopolitik açıdan öneminin tekrar artması, Müşerref'in bölgesel denklemde ABD'ye daha yakın duruşu, hiç kuşkusuz ABD Pakistan ilişkilerinde yeni bir dönem açmıştır. Pakistan'ın sahip olduğu nükleer silah kapasitesi, ülkede artan radikal İslamcı hareketler ve terörizm, Keşmir Sorunu, Hindistan'la gergin ilişkiler, Ota Asya Hazar Havzası enerji kaynaklarının Afganistan üzerinden Pakistan'a ve buradan da Karaçi limanı ile dış dünyaya sevki ve bu enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde Hindistan'a ulaştırılması gibi durumlar Pakistan'da istikrarı sağlamaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Zeynep Yücel, “Avrupa Birliği'nin Enerji Stratejisi ve Türkiye'nin Rolü”, **Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları**, Der. Mehmet Seyfettin Erol, Ertan Efegil, Ankara, Alp Yayınevi, 2007, s.106.

¹⁵⁰ Mehmet Seyfettin Erol, “11 Eylül Sonrası...”, s. 204.

Pakistan, Asya devletleri arasında nükleer silahlara sahip bir ülke olarak Orta Asya'da lider bir ülke rolü üstlenmeyi arzulamaktadır. Pakistan için Orta Asya devletleri politik yönden olduğu gibi ekonomik yönden de büyük önem taşımaktadır. Pakistan Orta Asya'nın etkisinin artması durumunda Güney Asya'daki politik gücünün artacağını, İran ve Türkiye'ye karşı bölgede rekabet gücü elde edeceğini ve Hindistan karşısında avantajlı duruma geçeceğini düşünmektedir.

Pakistan, Orta Asya ülkeleriyle ekonomik ve politik alanlarda entegrasyon sağlamak istemektedir. Bu amaçla, Afganistan üzerinden Orta Asya'yı Pakistan'a bağlayan karayolunun yapımı projesine öncelik vermektedir. Fakat, mali yetersizlikler ve ülke içindeki istikrarsızlık, Hindistan'la yaşanan anlaşmazlıklar ve Afganistan faktörü Pakistan'ın bölgede aktif politika yürütmesine büyük bir engel teşkil etmektedir.¹⁵¹ Söz konusu durumlar Pakistan'ın uluslararası alanda itibarının düşmesine neden olmaktadır. Bu şartlar altında Pakistan, bölgedeki politikasına ideolojik ve güç faktörünü katarak hem kendisi, hem de tüm Orta Asya için olumsuz şartlar yaratmaktadır. Pakistan'ın Orta Asya'ya yönelik dış politikasında Afganistan'daki siyasi durumla birlikte ABD'nin İran ambargosu önemli bir unsur oluşturmaktadır. Bununla birlikte Pakistan'daki bazı çevreler Taliban hareketini jeopolitik açıdan önemli bir enstrüman olarak kullanmaya devam etmektedir. Afganistan'daki istikrarsızlık Pakistan ile Orta Asya devletleri arasında doğrudan ilişki kurulmasına önemli bir engel oluşturmaktadır. Ülkedeki istikrarsızlık ve gittikçe güçlenen İslam kökten dinci grupları Orta Asya ve Pakistan ilişkilerinin tamamen kesilmesine neden olabilmektedir. Pakistan'ın Afganistan probleminin çözümünde önemli rol oynayabileceği tartışmasızdır. Eğer Pakistan bu görevini yerine getirirse, uluslararası alanda büyük bir itibar kazanarak hem iç istikrarını sağlamış, hem de Orta Asya bölgesel işbirliklerini arttırmış olacaktır.

¹⁵¹ Tehmina Mahmood, "Pakistan ve Orta Asya", **Avrasya Etüdleri**, TİKA Yayınları, Sayı 4, Kış, 1996-1997, s.79.

3.6.2. Türkiye-Pakistan İlişkileri

Türkiye-Pakistan arasındaki ilişkiler derin tarihsel ve kültürel bağlara dayalı bir birliktelik temelinde cereyan etmektedir. Çok nadir de ilişkilerde görülen bazı aksaklıklara rağmen, iki ülkenin kardeşlik bağları ile geliştirdiği politikaların önemi tartışmasızdır. Orta Asya politikaları bağlamında ilişkilere baktığımızda ise, Türkiye'nin son yıllarda Hindistan ile olan bölgesel işbirliği girişimleri, Pakistan tarafından endişeyle karşılanmaktadır. Ancak Türkiye, Hindistan ile olan ilişkilerinde artık Pakistan etkisini bertaraf etmeye başlamıştır.

11 Eylül sonrası ABD için büyük önem arz eden Pakistan, ABD'nin bölgesel politikalarının etkin bir aktörüdür. Bu nedenle ülkesinde radikal İslam ve terörizm kaynaklı istikrarsızlıklar yaşayan Pakistan, Orta Asya'da ABD ile işbirliği halinde olduğu takdirde, bu sorunlarını çözmek için büyük bir imkan bulmuş olacaktır. Pakistan'ın kardeşlik bağlarıyla ilişkiler kurduğu Türkiye'nin bölgede ABD ile birlikte hareket etmesi de, işbirliği imkanını arttırmaktadır.

3.7. HİNDİSTAN

3.7.1. Hindistan'ın Bölgesel Politikaları

Hindistan'ın bölgeye yönelik politikasında iç içe geçmiş üç temel faktör ön plana çıkmaktadır;¹⁵² Tarihi bağlar, coğrafya ve etnik yapı. Bu üç faktör, Hindistan'ın Orta Asya ilişkilerindeki derin kültürel, ekonomik, stratejik bağları ve siyasi kökenleri oluşturulmaktadır. Hindistan tarihinin önemli bir kısmını Orta Asya tarihi oluşturmaktadır ki, binlerce yıl iki bölgeyi ve halkları birbirine bağlayan "İpek Yolu" ticareti halen Hindistan'da kullanımına devam edilen "Saka Takvimi", etnik bir köken olarak "Aryanlar", bu tarihi kökenin birkaç

¹⁵² Mehmet Seyfettin Erol, "Hindistan'ın 'Yeni Orta Asya Politikası' ve Tacikistan", **Stratejik Analiz**, Sayı 46, Şubat 2004, s.74.

örneğidir.¹⁵³ Hindistan, eski SSCB döneminde de Orta Asya devletleriyle bu yönde şekillenmiş güçlü bağlara sahip olu o dönem içerisinde binlerce Hindistanlı, Taşkent ve eski SSCB'nin diğer şehirlerinde eğitim almıştır.

Orta Asya'nın Hindistan açısından önemi, sadece medenileşme ve tarihi açılardan değil, aynı zamanda jeopolitik ve ekonomik yönden de ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede Orta Asya, Hindistan'ın milli güvenlik politikasının temel direği olarak ortaya çıkmakta ve bölgeye yönelik Orta ve uzun vadedeki dış politika amaçlarının gerçekleştirilmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁴

Asya'nın güç dengelerini etkileyen ve günümüzde gittikçe önem kazanan aktörlerden biri olan Hindistan, bölgesel statüsünü yükselterek Avrasya bölgesinde SSCB'nin dağılmasından sonra, ortaya çıkan boşluğu doldurmak için büyük çaba harcayan güç merkezlerinden birisidir. Bu noktada, bölgede yoğun bir mücadele içerisine giren Hindistan, özellikle Pakistan ve Çin ile rekabet içerisinde. Bu bağlamda, yeri geldiğinde Pakistan ile olan Keşmir Sorunu'nu da kullanarak, dış politikasında gerginlik diplomasisine de başvurmaktan çekinmemektedir. Hindistan, Pakistan ve Orta Asya'ya yönelik siyasetinde ve bölgesel bir güç olarak etkinliğini ortaya koyma noktasında dış politikasında Afganistan'a özel bir yer ayırmaktadır. Bu bağlamda Pakistan açısından "Stratejik Derinlik" olarak algılanan Afganistan'daki gruplarla olan bağlantısı ve onlara verdiği destek de oldukça önemlidir. Afganistan, pek çok açıdan olduğu gibi, Hindistan'ın Orta Asya politikaları açısından da bölge politikasında vazgeçilmez bir aktör konumundadır.¹⁵⁵

Hindistan bölgesel ve küresel güçlerin tamamı ile "sınırlı yakınlık" kurmak suretiyle, öncelikle bölgesinde bir süper güç olmak istemektedir. Bu

¹⁵³ Yashwant Sinha, "India's Strategic Interests in Central Asia", INDOLink,; <http://www.indolink.com/analysis/a111203-230912.php> erişim tarihi: 6 Haziran 2004

¹⁵⁴ Mehmet Seyfettin Erol, "Hindistan'ın Yeni..", s.75.

¹⁵⁵ Mehmet Seyfettin Erol, "11 Eylül Sonrası...", s.202.

amaçla Tacikistan geliştirilen ilişkiler, Hindistan'ın Afganistan'da kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Hindistan'ın bu politikalarının amaçları; bölgede öne çıkmak, güvenlik boyutu açısından faaliyetlerde bulunmak, Orta Asya ülkeleriyle stratejik ortaklıklar kurmak, Tacikistan üzerinden bölgeye açılmak, enerji güvenliği konusunda bölgede söz sahibi olmak, Tacikistan'la ilişkiler sayesinde Afganistan'daki Taciklerin desteğini alarak Afganistan üzerindeki konumunu korumak olarak sıralanabilir.

Sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde Hindistan; ABD, Çin ve Rusya ile ilişkilerinde çok yönlü bir işbirliği stratejisi takip etmektedir. ABD ile başlatılan “stratejik diyalog” çerçevesinde savunma, uzay, nükleer enerji gibi önemli konularında işbirliği sürdürülmektedir. Çin ile sınır sorunlarının çözümü konusunda somut kazanımlar elde edilmiştir. Pakistan ile ilişkiler normalleştirilerek Keşmir Sorunu konusunda mesafe kat edilmiştir. Rusya ile süre gelen siyasi ve askeri işbirliği artırılarak devam ettirilmiştir. Bağlantısızlık Hareketi'nin temel ilkelerinden uzaklaşmadan ulusal çıkarlar doğrultusunda bir dış politika çizgisi yeni dönemde de temel dış politika doktrini olarak yerini korumuştur. Hindistan gelecekte bağımsız bir siyasi kutup oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Ekonomi merkezli, pragmatik ve bağımsız dış politikası Hindistan'ı bölgesel bir güç olmaktan öte dünya gücü haline dönüştürmüştür. Bu çerçevede BM Güvenlik Konseyi daimi üyesiği Hindistan dış politikasının stratejik hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Dünya adasının kalbi olarak değerlendirilen Orta Asya, stratejik konumu yanında sahip olduğu zengin enerji kaynakları nedeniyle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tüm küresel ve bölgesel güçlerin etkinlik kurmaya çalıştığı bir bölgedir. Soğuk Savaş sonrası bölgede yaşanan güç mücadelesi ‘Yeni Büyük Oyun’ olarak adlandırılmaktadır. Son dönemde hız kazanan askeri üs kurma yarışı ve renkli devrimler yoluyla rejim değiştirme girişimleri bölgedeki rekabete farklı bir boyut kazandırmıştır. Hem bölgede etkinlik kurmaya çalışan küresel ve bölgesel güçlerle, hem de bölge ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda Hindistan'ın Orta Asya'daki güç mücadelesinde münhasır bir konumunun olduğu ortaya çıkmaktadır. Bölgenin geleceğine ilişkin

düşünülen olasılıklar ve yapılan tahminler her koşulda Hindistan'ın Orta Asya'daki 'Büyük Oyun'un içinde önemli bir aktör olarak yer alacağını göstermektedir. Orta Asya'da etkinlik kurmak için birbirleriyle kıyasıya rekabet eden ABD, Rusya ve Çin, bölgeye ilişkin politikalarında Hindistan'ı yanlarına çekmeye çalışmaktadırlar. Öte yandan BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliği talebiyle ortaya çıkan, bağımsız büyük güç olma ideali bulunan Hindistan kendi bölgesel ve küresel hedefleri açısından Orta Asya'ya ilgisini artırmıştır. Orta Asya'daki Çin yayılması Hindistan tarafından dikkatli bir şekilde takip edilmektedir. Bu yayılma karşısında Orta Asya'da devam eden ancak fazla etkili olmayan Rusya-Hindistan ortaklığı yanında ABD-Hindistan ortaklığı mantıklı bir olasılık olarak ortaya çıkmaktadır. Kuzey-Güney enerji koridoru kurulması, Orta Asya ekonomisinin Güney Asya ile birleştirilmesini öngören ABD'nin Büyük Orta Asya Ortaklığı İnisiyatifi ile Hindistan'ın bölgeye ilişkin hedefleri büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak bu stratejinin hayata geçirilmesinde Afganistan'da istikrarın sağlanması ve Pakistan'ın Taliban'a olan desteğini kesmesi büyük önem taşımaktadır. Bu iki nokta Hindistan'ın güvenliği açısından da çok önemlidir. Bu başarısızlığı takdirde Hindistan, Orta Asya'daki kontrolünü güçlendirme adına Rusya ve İran ile olan işbirliğini devam ettirme yoluna gidecektir. Tüm seçenekler önümüzdeki dönemde Hindistan dış politikasında Orta Asya ile ilişkilerin artırılmasını öngören 'Yeni İpek Yolu' inisiyatifinin öncelik kazanacağını göstermektedir.¹⁵⁶

3.7.2. Türkiye-Hindistan İlişkileri

Türkiye-Hindistan ilişkilerinin Orta Asya boyutunda değerlendirilmesi açısından, iki ülke içi de birbirlerinin önemli stratejik özellikleri olduğunu söylemek mümkündür. Avrasya'nın merkezinde yer alan Türkiye, dış politikasında çok boyutluluğa önem vermektedir. Bu çerçevede Orta Asya ülkelerine yakın, Hint Okyanusu'na ulaşım yolları üzerinde bulunan, ekonomisi hızla büyüyen, uzay ve bilişim teknolojilerinde önemli bir güç

¹⁵⁶ Fırat Purtaş, "Avrasya'daki 'Yeni Büyük Oyun' Bağlamında Hindistan'ın Orta Asya Politikası", OAKA, Ankara, USAK Yayınları, Cilt I, Sayı 2, 2006, 79-81.

haline gelmiş olan Hindistan, Türkiye'nin Asya'daki ortaklarından biri olarak değerlendirilebilir.¹⁵⁷

Soğuk Savaş sonrası Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız birer aktör olarak uluslararası politikadaki yerini alması Türkiye'nin bölge politikalarında büyük bir değişime sebep olmuştur. Özellikle son dönemlerde Türkiye'nin dış politika tercihleri arasında bölgede geliştirilecek işbirliklerinin önemi büyüktür. Hindistan işbirliği halinde hareket edilmesi gereken ülkelerdendir. Asya'nın gittikçe büyüyen bu çok önemli ülkesi, ABD'nin Rusya ve Çin'in bölgedeki gücünü dengelemesi açısından bir araç olarak değerlendirilebilir. ABD'nin Hindistan'a Asya'da biçtiği role paralel olarak oluşturulacak bir Hindistan politikası, yakın gelecekte Türkiye'yi Asya'da daha da öne çıkaracak bir etken olacaktır.

Orta Asya ve Batı Asya'nın hemen yanında bulunan ve bu konumuyla stratejik öneme sahip olan Türkiye, buralarda istikrar, güvenlik ve barışın korunmasında rol oynayabilecektir. Hindistan, hem ülke içinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerin, hem de sınır sorunlarının potansiyel tehdidi altındadır. Yine, Pakistan'la yaşadığı Keşmir sorunu da Hindistan açısından bir diğer tehdit unsurudur. Türkiye'nin Keşmir konusunda bölgede uygulayacağı bir arabuluculuk politikası, Asya'nın yükselen bir gücü olarak ortaya çıkmasına hizmet edecektir. Uluslararası terörizm konusunda deneyime sahip ve çok yönlü, güçlü bir aktör olan Hindistan ile işbirliği halinde bulunan Türkiye, bölgede barışın korunmasında Hindistan için önemli bir ortaktır. Yine, ekonomi alanında da bölgede müteahhitlik, ortak girişim, enerji ve diğer alanlarda projeler geliştiren iki ülke, potansiyel güçlerini kullanarak bu ilişkilerini ilerletme imkanına sahiptirler.

¹⁵⁷ “Türkiye-Hindistan Siyasi İlişkileri”, (Erişim) http://www.mfa.gov.tr/turkiye-hindistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa , 15.07.2009

SONUÇ

Gorbaçov'dan önce özellikle ekonomik işbirliği alanında gelişen Türk-Sovyet ilişkileri, 1984'te imzalanan doğalgaz antlaşması ile ilerleme kaydetmiş ve ilişkilerdeki bu gelişme Türkiye'nin SSCB'nin içişlerine müdahale etmeme yönünde bir politika oluşturmaya neden olmuştur. Gorbaçov'un Glasnost ve Perestroyka politikaları, kapalı Sovyet sistemini dünyaya açmaya başlamıştır. Ancak Türkiye bu yeni dönemde bile Sovyet Cumhuriyetleri ile doğrudan ilişki kurmaya yönelmemiştir. Bunun nedenlerinden biri de Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sırasında 1921 yılında SSCB ile imzaladığı Karşılıklı Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile Sovyetler Türkiye'de komünizmi yaymayacak, Türkiye de Turancı akımları desteklemeyecekti. Bu nedenle "Dış Türkler" konusu 1990'lara kadar geri planda kalmıştır.

1990'ların başından itibaren Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamasıyla uluslararası sistemin de yapısı değişmiştir. Bu gelişme, dünyada özellikle ideolojik açıdan bir yumuşama yaratmış ve böylece iki kutuplu yapı ortadan kalkmıştır. Özellikle milliyetçilik duygularının yeniden güçlenmesi, sınır anlaşmazlıkları, azınlıklar sorunu, sosyal ve ekonomik sorunlar, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasının ardından yeni devletlerin devletleşme sürecini tamamlayamamalarına ilişkin sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar genellikle Türkiye'yi kuşatan coğrafyada cereyan etmiştir. Yine, dağılma ile birlikte, SSCB'yi dengelemek amacıyla kurulan NATO'nun gerekliliği de sorgulanır hale gelmiştir. Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla, NATO ilgisini uluslararası alandaki diğer çatışma bölgelerine yöneltmeye başlamıştır.

Türkiye açısından baktığımızda, SSCB'nin dağılması ile birlikte Türkiye'nin ilgisinin bölgeye yöneldiğini görmekteyiz. Bu doğrultuda, 1991-1993 yılları arasında Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur.

1991 yılının başlarında Turgut Özal döneminde başlayan politik, ekonomik ve kültürel bağlar kurma müzakereleri, Süleyman Demirel döneminde de devam etmiştir. Demirel'in ifadesiyle kendine özgü kültürel, coğrafi ve tarihsel konumuyla Avrasya'nın tam merkezinde yer alan Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası sorumlulukları artmıştır. Bu sorumluluklar, yeni bağımsızlıklarını kazanmış bölge devletlerinin dünyaya açılmasında oynanacak rolleri içermekteydi. Dolayısıyla artık Moskova merkezli politikasını terk eden Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine destek ve yardım sözü vererek çok sayıda ikili antlaşma imzalamıştır. Türkiye, bu doğrultuda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) çerçevesinde işbirliği ve verim esasına göre hareket ederek bölgenin istikrarına, dünya barışı ve dengesine katkıda bulunmayı ve bu devletlerin dış dünyayla ilişki kurmalarını sağlamayı hedeflemiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin bölgesel politikadaki rolü tartışılır hale gelmiştir. Zira o döneme kadar adeta bir "kapalı kutu" olan ve iki kutuplu dünyanın bir kutbunu teşkil eden Sovyetler Birliği, ABD ve Batı tarafından dengelenmeye çalışılmaktaydı. Bu amaçla Türkiye bölgede SSCB'nin çevrelenmesi politikalarının bir ayağını oluşturuyordu. Ancak Türkiye'nin bölgedeki önemine dair dağılma sonrası Türkiye'nin artık bu önemini kaybettiği görüşleri ortaya çıkmıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası süreç, bunun tam tersi bir mecraya sürüklenmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin özellikle etnik, kültürel, tarihi, coğrafi vb. nedenlerle bölgede önemli rol oynamasının Türkiye'yi uluslararası güç mücadelesinin yeni aktörü haline getireceğine dair görüşler ise daha gerçekçi görünmüştür. Bu dönemde "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemi ortaya çıkmış, Türk dünyası rüyası dile getirilmeye başlamıştır. Yine, Batının gözünde birden çok popüler hale gelen "Türkiye Modeli", Türk Cumhuriyetlerine ideal bir model olarak sunulmuştur. Bunun nedeni, Orta Asya'daki Müslüman Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile derin tarihsel ve kültürel bağları vesilesiyle, bu ülkelerin radikal İslam'ın yaygın olarak yaşandığı Orta Asya'da yeni birer tehdit unsuru olarak ortaya çıkmasının engellenmesi düşüncesi idi.

Ancak bu yıllarda Türkiye'nin Çeçen sorununda Çeçenlere destek vermesine karşın, PKK terör örgütünü destekleyen Rusya, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri üzerindeki liderlik rolünü engellemiştir. Zira o dönem PKK sorunuyla maddi manevi büyük bir bunalım yaşayan Türkiye, Orta Asya'daki "Türkiye Modeli" imajından uzaklaşıp kendi meselelerine yönelmiştir. İşte bu gelişmelerle Türkiye, kendisine biçilen "Türkiye Modeli" rolünün gerçekçi temellere dayanmadığını anlamıştır. Sonuç olarak, dağılmaya ekonomik ve siyasi açıdan hazırlıksız yakalanmış olan Türkiye, başlangıçta öngörülenin aksine, Türk Cumhuriyetleri üzerinde bir nüfuz alanı oluşturma politikalarında başarısız olmuştur.

"Türkiye Modeli" söyleminin popülaritesini yitirmesine rağmen Türkiye politikalarında Orta Asya önemli rol oynamıştır. Turgut Özal, İslam Kalkınma Örgütü ve İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na katılma konusunda bölge ülkelerini teşvik etmiş, 1992 yılında Ankara Antlaşması imzalanmış ve Türkçe Konuşan Devletler Zirvesi'nin her yıl yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca bölge ülkelerinin BM, Avrupa Konseyi gibi bölgesel ve uluslararası örgütlere katılımını teşvik etmiştir. Yine, Dış Türkler politikası kapsamında 1992 yılında TİKA kurulmuştur. TİKA bünyesinde birçok ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler yürütülmektedir. 1993 yılında ise Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi Antlaşması imzalanarak TÜRKSOY kurulmuştur. 1994 yılının Ocak ayında NATO Barış İçin Ortaklık Eğitim Merkezi kurulmuş, bölge ülkelerinden gelen askerlerin burada eğitim alması sağlanmıştır.

Bu çalışmalarına rağmen Türkiye'nin istediği sonucu elde ettiğini söylemek zordur. Zira Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri arasında liderlik misyonunu sürdürebilmesi için gerekli şartları gerçekleştirmesinin önünde iç ve dış kaynaklı engeller mevcuttu. Türkiye, her ne kadar kendini "Büyük Ağabey" rolüne kaptırmış olsa da, bu düşünce duygusallıktan öteye gidememiştir. Zira "Türk Dünyası Birliği" hedefi siyasi ve ekonomik engellerle karşılaşmıştı. Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'nin "Büyük Ağabey" rolü oynamak istemesinden rahatsızlık duymuştur.

Nitekim Türkiye, onları dışa açılmamış, geri kalmış ve tecrübesiz birer ülke olarak görürken; bu ülkelerin devlet adamlarının da siyasette başarılı olamayacak kadar deneyimsiz olduklarını düşünmüştür. Yine, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının temelinde lider rolü oynama amacı olduğu için, bu durum bölge ülkeleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Aslında Türkiye bu ülkelerin kendilerine özgü bir siyasi ve ekonomik kişilik geliştirme çabalarını görmemiştir. Nitekim onların sosyal ve siyasi yapıları Türkiye'den farklı bir görünüm arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin bu ülkeler için tam anlamıyla uygun bir model olabildiğini söylemek güçtür. Yine, Türkiye de o dönemlerde aslında YTC ile benzer sorunlar yaşamaktaydı. Ekonomik ve siyasi anlamda ülke içinde yaşanan istikrarsızlıklar, başa gelen hükümetlerin siyasi görüşleri arasındaki farklılıklar gibi etmenler, Türkiye'nin iç politikada da huzurlu bir dönem yaşamasını engellemekteydi. Ancak YTC'nin asıl istediği, kendilerine Batı tarafından model olarak gösterilen ancak buna rağmen kendisi de benzer sorunlarla mücadele eden bir ülkenin yol göstericiliğinde hareket etmekten ziyade; tarih, kültür, dil ve din çatısı altında birlik halinde hareket ederek uluslararası sistemle bütünleşmek idi. Bu nedenle o dönemde Türkiye'nin yaklaşımından hoşnut olduklarını söylemek zordur. Türkiye, hiç beklemediği bir anda kendisine Orta Asya ve Kafkaslar'a büyük roller biçilen bir ülke haline gelmesinin de verdiği etkiyle ilk dönemlerde oldukça duygusal davranmıştır. TİKA eski başkanı Önder Kabasakal'ın da ifade ettiği gibi Türkiye, *“Orta Asya devletlerinin kendi coğrafyaları, stratejileri ve sosyolojik yapıları sebebiyle kendilerine has önceliklerinin olabileceğini düşünmemiştir.”*

Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarına iktisadi ve ekonomik açıdan bakıldığında ise; YTC siyasal rejim ve ekonomik sistem için gerekli deneyim ve birikime sahip değillerdi. Türkiye ise tecrübelerini bu ülkelere aktararak, bölgede ekonomik ve ticari anlamda aktif bir rol oynama politikası izlemiştir. Ancak ekonomik ilişkilerde istenilen düzeye gelindiğini söylemek zordur. YTC ve Türkiye'nin kurumlar arası iletişimi de zayıftı. Yine, Türkiye'nin bütün devletlere ekonomik yardım sözü vermesi ve bu sözünü tutamaması da bölgedeki aygınlığını yitirmesine neden olmuştur.

Aslında Türkiye'nin ekonomik anlamda verdiği sözlerin arkasında yatan neden ekonomisine çok güvenmesi değildir. Asıl neden, Türkiye'nin siyasi alanda bölgeye yönelik duygusallığının verdiği bir kendine güvenle, ekonomik alanda da duygusal hareket etmesidir.

Gerçekçi temellere dayanmayan bu güven neticesinde Türkiye, hazırlıksız yakalandığı bu süreçte gerekli kurumsallaşmayı ve enformasyonu sağlayamamış, sistemli, koordineli ve gerçekçi bir dış Türkler politikasını hayata geçirememiştir.

Bundan sonraki dönemde Türkiye'nin yapması gereken, bölgeye ve bölge devletlerine yönelik bir bilgi birikimi oluşturmak ve bu bilgilerin belirli bir program ve sistem dahilinde hayata geçirilmesini sağlamaktır. Örneğin bölge ülkeleri ile olan kültürel ve tarihsel bağların eğitim, dil, sanat vb. alanlarda geliştirilecek politikalarla güçlendirilmesi önemli bir adım olacaktır. Ayrıca ekonomik potansiyellerin bölgesel işbirliği çerçevesinde, diğer aktörlere bağımlılığı azaltacak şekilde oluşturulması da Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin uluslararası platformda elini güçlendirecektir. Yine, bölgedeki diğer aktif ve güçlü aktörlerin de dahil olacağı işbirlikleri, hem Türkiye'nin uluslararası alanda saygınlığını arttırarak bölgedeki mevcudiyetini güçlendirecek, hem de bağımsızlık sonrası dünya ile bütünleşmek isteyen Türk Cumhuriyetlerine yeni ufuklar açacaktır.

Sonuç olarak Türkiye'nin bölgede 1990 yılından bu yana izlediği politikalarını gözden geçirmesi, bu doğrultuda geçmişteki başarısızlıklardan çıkaracağı dersle, gelecek için yeni oluşumların temellerini atması gerekmektedir. Bunun için de var olan kurumların faaliyetlerinin derinleştirilmesi ve bu kurumlara yenilerinin eklenmesi Türkiye'nin yararına olacaktır. Nitekim, özellikle son yıllarda bölge ile ilgili olarak yapılan çalışmalar ve izlenen siyaset, Türkiye'nin bölgedeki geleceği ile ilgili olarak olumlu sinyaller vermektedir.

Bu siyasetin geliştirilerek sistemli ve planlı bir şekilde ortaya konulması sonucunda Türkiye, geçmişte karşısına çıkan ancak değerlendiremediği fırsatları yeni dönemde tekrar yakalamış olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AÇA, Mehmet; DURGUT Hüseyin; **Küreselleşen Dünya ve Türk Kimliği**, 1. Basım, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004
- ADIBELLİ, Barış; **Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun**, 1. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2008
- AVŞAR, Zeki; **Yeni Bir Yüzyıla Doğru Türkiye-Türk Cumhuriyeti İlişkileri**, Ankara, TBMM Kültür Sanat Yay., 1997
- AYMAN, Gülden; Ülke Arıboğan; Beril Dedeoğlu; **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 1996
- BAL, İdris; **Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics: The Rise and Fall of the "Turkish Model"**, England, Asghate, 2000
- BEHAR, Büşra Ersanlı; **Türk Cumhuriyetleri'nin Kültür Profili Araştırması**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995
- BEHAR, Büşra Ersanlı; **Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**, ed. Günay Göksu Özdoğan ve diğerleri, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994
- BRZEZINSKI, Zbigniew; **Büyük Satranç Tahtası**, Çev. Ertugrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998
- BRZEZINSKI, Zbigniew; **Kontrollden Çıkış Dünya**, Çev. Haluk Menemencioğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994
- COHEN, Saul; **Geography and Politics in a World Divided**, New York, Oxford University Press, 1973
- DAVUTOĞLU, Ahmet; **Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001
- DAWISHA, K.; PARROTT, B.; **Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus**, Cambridge, 1997
- ERDEM, Mustafa; **Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005

- ERGİN, Hikmet; **Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkiler**, İstanbul, Harp Akademileri Yay., 2002
- GÜLER, Müjdat; **Orta Asya ve Kafkasya'ya Türk Bakışı**, İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2007
- HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay; **Rusya'nın Dış Politikası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2007
- KARPAT, Kemal; **Türkiye ve Orta Asya**; Ankara, İmge Yayınevi, 2003
- ÖKE, Mim Kemal; **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Ankara, Düzgün Yayıncılık, 1999
- ROY, Oliver; **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000
- SARAY, Mehmet; **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996
- SHENDEL, William Van; ZÜRCHER, Eric J.; **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek**, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004
- UÇAR, Fuat; **Dış Türkler**, Ankara, Fark Yayınları, 2007
- YAPICI, Utku; **Küresel Süreçte Türk Dış Politikası'nın Yeni Açılımları; Orta Asya ve Kafkasya**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004
- YILMAZ, İbrahim; **Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve Bölgeye Yönelik İşbirliği Girişimleri**,

MAKALELER

- AKINER, Şirin; ROY, Oliver; "The New Central Asia: Geopolitics and the Birth of Nations", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Cambridge, Vol. 27, Is.2, 2002, s.407-409
- ANDİCAN, Ahat; "Çin Satrancında Orta Asya", **Avrasya Dosyası**, Cilt 12, Sayı 1, Kış 2006, s.7-36.

ATUN, Ali Fikret; "Avrasya Jeopolitiğinde Meydana Gelen Değişim ve Türk Dünyası", **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, Der. Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, 1. Cilt, 2003, s.173-184.

BAHARÇİÇEK, Abdülkadir; "Soğuk Savaş'ın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, Der. İdris Bal, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.31-50.

BAL, İdris, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetlerinin Önemi", **21. Yüzyılın Eşiğinde**, s.327-344.

BAL, İdris; "Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset ve Türkçülük (Pantürkizm)'ün Varsayımlar Üzerine Yorumlar", **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, Der. Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, 1. Cilt, 2003, s.49-66.

BAL, İdris; "ABD'nin Orta Asya Politikası'na Yön Veren İç ve Dış Dinamikler", **Stratejik Analiz**, Sayı 12, Nisan 2001, s.59-65.

BAYCAUN, Suale; "SSCB Sonrası Orta Asya'da Entegrasyon Arayışları: Olumlu ve Olumsuz Faktörler", **Stratejik Analiz**, Sayı 25, Mayıs 2002, s.63-70.

BLANK, Stephen; "Çin'in Orta Asya'daki Yenilgileri", **Stratejik Analiz**, Sayı 29, Eylül 2002, s.87-88.

CAFERSOY, Nazım; "Azerbaycan'da Bağımsızlığın Diğer Adı: Ebülfez Elçibey", **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı5, Eylül 2000, s.5-23.

CHESLEY, Ian; "Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey and Iran", **Far Eastern Economic Rewiew**, Hong Kong, 2009, s.66-69.

ÇAMAN, Efe; "Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası", **Avrasya Dosyası**, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s.185-214.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk; "Çin'in Orta Asya Politikası (1991-2007)", **Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası**, Der. Turgut Demirtepe, USAK Yay., Ankara, 2008, s.147-178.

DELİCE, Güven; "Orta Asya Ülkeleri ve Bölgesel İşbirliği Girişimleri", **Avrasya Etüderi**, Yıl 12, Sayı 27-28, TİKA Yayınları, 2005, s.97-137.

DEVLET, Nadir; "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Güvenliklerini Etkileyebilecek Faktörler", **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, Der. Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, 1. Cilt, 2003, s. 253-270.

DOKUZLAR, Bircan; YILMAZ, Hasan; PALA, Cenk; "Çin'in Orta Asya Enerji Politikası", **Avrasya Dosyası**, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s.297-322.

EFEĞİL, Ertan; "Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç?", **21. Yüzyılın Eşiğinde.....**, s.305-326.

EFEĞİL, Ertan; "Türkiye'nin Orta Asya Politikası'nın Rasyonallitesi Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s.271-296.

EKREM, Erkin; Çin'in Türkistan Politikası: Şangay Beşlisi'nden Şangay İşbirliği Örgütü'ne", **Stratejik Analiz**, Sayı 16, Ağustos 2001, s.68-73.

EROL, Mehmet Seyfettin; "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası'nda Vizyon Arayışları ve Dört Tarz-ı Siyaset", **Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s.33-56.

EROL, Mehmet Seyfettin; "11 Eylül Sonrası Orta Asya Jeopolitiği'nde Gelişmeler ve Orta Asya Türklüğü Üzerine Yansımaları", **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, Der. Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, 1. Cilt, 2003, s.185-216.

EROL, Mehmet Seyfettin;"İran'ın Orta Asya Politikası: Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu ya da Ava Giden Avlanır", **Stratejik Analiz**, Sayı 28, Ağustos 2002, s.66-74.

EROL, Mehmet Seyfettin; "Hindistan'ın 'Yeni Orta Asya Politikası' ve Tacikistan", **Stratejik Analiz**, Sayı 46, Şubat 2004, s.74-78.

EROL, Mehmet Seyfettin; "Yeni Ankara Dünyayı Şaşırtıyor!", **Yarınlar İçin Düşünce**, Yıl 3, Sayı 26, Aralık 2007, s.8-15.

EROL, Mehmet Seyfettin; "BOP, BAP Olurken Türkiye Ne Yapmalı?", **Yarınlar İçin Düşünce**, Yıl 4, Sayı 37, Kasım 2008, s.78-81.

EROL, Mehmet Seyfettin; Müzakere Sürecinde Türkiye'nin Avrasya Politikası ve AB ile İşbirliği Olanakları", **Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları**, Der. Mehmet Seyfettin Erol, Ertan Efeğil, Ankara, Alp Yayınları, 2007, s.61-92.

EROL, Mehmet Seyfettin; "Türk Cumhuriyetleri İle İlişkiler", **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Ed. Haydar Çakmak, 1. Baskı, Ankara, Platin Yayınları, 2008, s.814-820.

GORENBURG, Dmitry; "Regional Seperatism in Russia: Ethnic Mobilization or Power Grab?", **Europe-Asia Studies**, Abingdon, 1999, s.245-275

GUBAYDULİNA, M.Ş.; "Orta Asya'nın Jeopolitik Çizgileri(Bazı Teorik ve Pratik Bakış Açıları)", **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 6, Ekim 2000, s.79-87.

GÜRSES, Emin; "Merkezi Asya'nın Merkeziliği", **Stratejik Analiz**, Sayı 16, Ağustos 2001, s.98-104.

HALACOĞLU, Abbas Abdullah; "Atatürk'ün Dış Politikasında Azerbaycan'ın Yeri", **Stratejik Analiz**, Sayı 9, Ocak 2001, s.61-62.

KALAFAT, Yaşar; "Kafkasya ve Orta Asya'ya Yönelik Türk Dış Politikası", **21. Yüzyılın Eşiğinde.....**, s.345-358.

KANBOLAT, Hasan; "2004 Yılında Doğu ile Batı Arasında Kafkasya: Geçmiş Doğu'da, Gelecek Batı'da mı?", **Stratejik Analiz**, Cilt 5, Sayı 56, Aralık 2004, s.52-60.

KARACA, Kutay; "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", **Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s.217-246.

KIRIMLI, Meryem; "Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ne Yönelik Türk Dış Politikası", **21. Yüzyılın Eşiğinde.....**, s.359-372.

KOHEN, Sami; "Contacts With Central Asian States A Foundation For "Pan Turkism", **The Washington Report on Middle East Affairs**, Washington, 1992

KÖNİ, Hasan; "Yeni Hegemonya ve Türkiye", **21. Yüzyılda Türk Dünyası.....**, s.15-24.

KULOĞLU, Armağan; "ABD'nin Orta Asya-Kafkasya Politikası ve Türk Dünyasına Yansımaları", **21. Yüzyılda Türk Dünyası.....**, s.217-234.

KULOĞLU, Armağan; "Küresel Gelişmeler Karşısında Türkiye ve Türk Dış Politikası", **Stratejik Analiz**, Cilt 5, Sayı 56, Aralık 2004, s.6-14.

KULOĞLU, Armağan; "21. Yüzyılın Başlangıcında Türkiye'nin Değişen Etki ve İlgi Alanları", **Stratejik Analiz**, Sayı 10, Şubat 2001, s.67-75.

KULOĞLU, Armağan; Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası", **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2000, s.38-41.

LITVINSKY, Marina; "Kyrgyzstan: Election Falls Short For Intl Observes", **Global Information Network**, New York, 2009

OĞAN, Gökçen; "Türkistan Perspektifinden Rusya", **Stratejik Analiz**, Sayı 84, Nisan 2007, s.40-49.

ÖĞÜTÇÜ, Mehmet; "Çin'in Önlenemeyen Yükselişi: Türkiye ile Rekabet mi Ortaklık mı?", **Avrasya Dosyası**, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s.37-66.

PURTAŞ, Fırat; "Rusya ve Rus Dış Politikası'na Panoramik Bir Bakış", **Stratejik Analiz**, Sayı 84, Nisan 2007, s.21-30.

SİNKAYA, Bayram; "Turkey-Iran Geopolitical Competition Over Central Asia and the Caucasus:1989-2001", **Avrasya Etüdleri**, TİKA Yayınları, Yıl 12, Sayı 27-28, 2005, s.77-96

ŞEN, Ali; "Bölgesel Entegrasyonlar ve Ekonomik Performans: ECO Projesi, Türkiye ve Türkî Cumhuriyetler, **Avrasya Etüdleri**, TİKA Yayınları, Yıl 12, Sayı 27-28, 2005, s.173-194.

ŞEN, Cihangir Gürkan; "Rusya Orta Asya'ya Geri mi Dönüyor?", **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 2, Haziran 2000, s.3-14

ŞİMŞEK, Atilla; **Türk Dünyası**, Ankara, TÜDEV Yayınları, 1998

YÜCE, Çağrı Kürşat; **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006

YÜCE, Çağrı Kürşat; **Türk Dünyası, Temel Meseleler ve Çözüm Önerileri**, Ankara, Tutibay Yayınları, 2001

TEZLER

AMANOV, Şatlık; **Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra ABD'nin Orta Asya Politikası**, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara, 2007

BAKAR, İhsan; **Jeopolitik Yaklaşım Çerçevesinde Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus Yönelişleri**, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 2006

- KESSİKBAYEV, Asghat; **Soğuk Savaş Sonrası Avrasya Jeopolitiği: Orta Asya'da Yapısal Dönüşüm**, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 2007
- KARACA, Ragıp Kutay; **Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara, 2007
- KOSIBA, Harold; **Stalin's Great Game: Anglo-Soviet Relations in the Near East; 1939-1943**, Indiana University Ph. D., 1991
- LORING, Benjamin; **Building Socialism in Kyrgyzstan: Nation-Making Rural Development and Social Change 1921-1932**, Brandeis University, Ph. D., 2008
- REID, Patrick; **Central Asian Bolsheviks: Mediating Revolution 1917-1924**, Carleton University, Ph. D., Canada, 2006
- WOOD, Thomas; **The Formation of Kyrgyz Foreign Policy 1991-2004**, Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University, Ph. D., 2005
- YANIK, Lerna Koharik; **Brothers Apart? The Role of Ethnic Affiliation in the Making of Turkish Foreign Relations**, Georgetown University Ph. D., USA, 2002

İNTERNET

AKDEVELİOĞLU, Atay; "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", (Erişim)
<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=anasayfa&sayi=3> 20.07.2009

BAYDAR, Ertuğrul; "Kırgızistan", (Erişim)
http://www.mulkiyederji.org/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=98&Itemid=61 25.07.2009.

BİLGİN, Gazi; "Türk Cumhuriyetlerinde Dönüşüm Süreci ve Dış Ticaretimiz İçin Öneriler", Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Erişim)

<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa9.doc>, 10.08.2009

COHEN, Ariel, "US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building ANew Silk Road", Herigate Foundation,
http://www.herigate.org/Research/RussiaandEuroasia/BG1_132.cfm, June 24, 1997

CUTLER, Robert M.; "Economics and Security in Central Asia", Harvard Asia Quaterly, Winter 2001, (Erişim)
<http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/200101/index.htm>, 12.09.2004

ERHAN, Çağrı; "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", Ekim 2003, Sayı 19, (Erişim) <http://www.stradigma.com>, 10.07.2009

KASIM, Kamer; "ABD'nin Orta Asya Politikasında İkilem", 17.09.2007, (Erişim) <http://www.usakgundem.com/yazar/782/abd'nin-orta-asya-politikasindaki-ikilem.html>, 20.06.2009

KONA, Gamze Güngörmüş, "2009 Yılı İçin Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri ve Stratejileri", (Erişim)
http://www.turkkonseyi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=97:2009-yili-cn-tuerkyenn-di-politka-hedefler-ve-stratejiler&catid=7:uluslararası-İlkler&Itemid=8

LAÇİNER, Sedat; "Orta Asya ve Türkiye", Stratejik Gündem, 18 Mayıs 2005 (Erişim) <http://www.usakgundem.com/yazar/43/orta-asya-ve-turkiye.html> 05.08.2009

NASIROV, Elman; "Rusya'nın Jeostratejik Seçimleri", (Erişim)
<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=anasayfa&sayi=7> 30.07.2009

ÖZERTEM, Hasan Selim; “Kazakistan: Asya Coğrafyasından Dünyaya Uzanmak”, (Erişim) <http://www.usakgundem.com/yazar/1211/-kazakistan-asya-co%C4%9Frafyas%C4%B1ndan-d%C3%BCnyaya-uzanmak.html> , 10.07.2009

SEFROV, Reyhan; “Azerbaycan Nüfusunun Yerleşim Özelliklerine İlişkin Bir İnceleme”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, Bahar 2007, (Erişim) <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s21/seferov.pdf>, 25.07.2009

ŞEN, Cihangir Gürkan; Tür-Rus Ekonomik İlişkileri: Mevcut Durum, Sorunlar ve Perspektifler, (Erişim) <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=anasayfa&sayi=7> 23.07.2009

UĞRASIZ, Bülent; “Çin’in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikaları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt IV, Sayı 3, 2002, (Erişim) <http://www.sbe.deu.edu.tr/adergi/2002sayi3PDF/ugrasiz.pdf> , 15.07.2009

TİKA, “Kazakistan Ülke Raporu”, (Erişim) http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kazakistan_UlkeRaporu.pdf 10.07.2009

TİKA, “Kırgızistan Ülke Raporu”, (Erişim) http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kirgizistan_UlkeRaporu.pdf 18.07.2009

TİKA, “Kırgızistan Ülke Raporu”, (Erişim) http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kirgizistan_UlkeRaporu.pdf 18.07.2009

TİKA, “Özbekistan Ülke Raporu”, (Erişim)

http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Ozbekistan_UlkeRaporu.pdf, 15.07.2009

TİKA, “Türkmenistan Ülke Raporu”, (Erişim)

http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf 10.08.2009

TBMM, “Özbekistan Ülke Raporu”, (Erişim)

http://www.tbmm.gov.tr/ksykb/yayinlar/yayin064/064_00_010.pdf ,
25.07.2009

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Orta Asya Ülkeleri İlişkileri”, (Erişim)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, 03.08.2009

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Hindistan Siyasi İlişkileri”,

(Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-hindistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> ,

15.07.2009

<http://www.eurasianet.org>

<http://www.foreignpolicy.org.tr>

<http://mfa.gov.tr>

<http://wwwstrategicStudiesInstitute.army.mil>

<http://tbmm.gov.tr>

<http://tika.gov.tr>

<http://www.turkkonseyi.com>

<http://uiportal.net>

<http://usakgundem.com>

Ek 1: Asya

Ek 2: Azerbaycan

Ek 3: Kazakistan

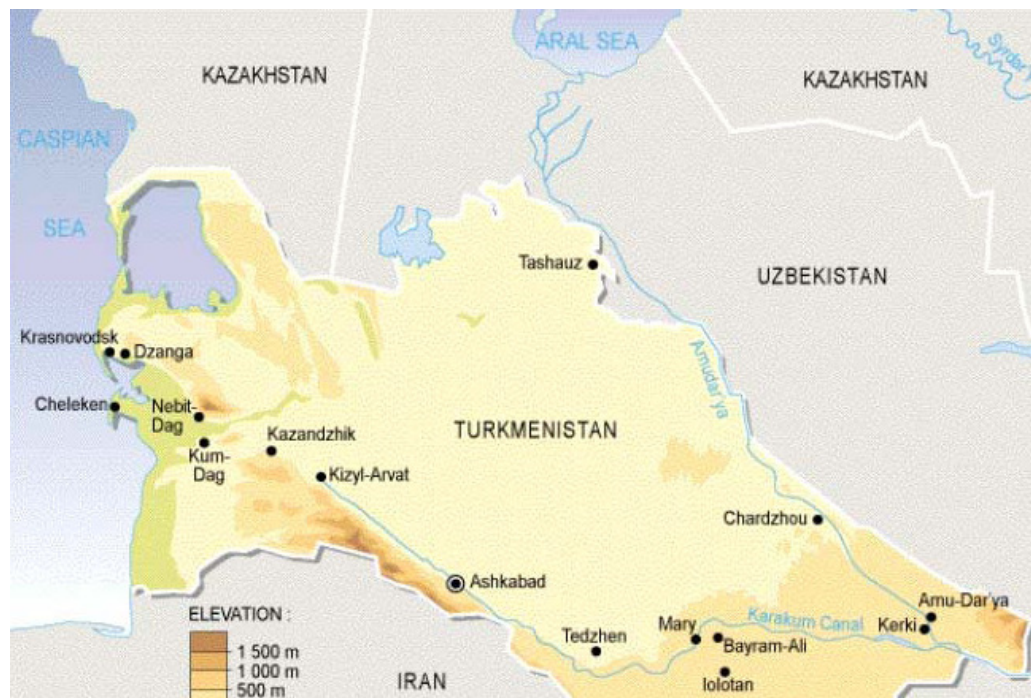
Ek 4: Kırgızistan

Ek 5: Özbekistan

Ek 6: Türkmenistan

ÖZET

[DOĞAN, Yeşim]. [“1990 Sonrası Türk Dış Politikasında Dış Türkler Faktörü”], [Yüksek Lisans Tezi], Ankara, [2009].

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte uluslararası ilişkilerde stratejik bir konuma gelen Orta Asya ve Kafkasya’nın, kültürel ve jeopolitik olarak Türk Dış Politikası açısından ayrı bir önemi vardır. Türkiye, yeni bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri ile tarihsel, kültürel, etnik ve dilsel bağlara sahiptir. Ayrıca Orta Asya ve Kafkasya, bulundukları jeopolitik konum itibarıyla Türkiye’ye enerji, güvenlik ve uluslararası politika alanında fırsatlar sunmaktadır. Diğer yandan Türk Cumhuriyetleri açısından da Türkiye büyük önem arz etmektedir. Zira Türkiye, siyasi ve ekonomik alanda bu ülkelere kıyasla çok daha deneyimli bir pozisyonundadır. Laik ve demokratik yapısı da onlara örnek teşkil edecek konuma sahiptir. Bu nedenle Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri’nin birbirlerine çeşitli konularda ihtiyaç duyması söz konusu olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin Dış Türkler ile ilişkileri ve onlara yönelik politikasını tarihten günümüze ayrıntılı olarak inceleyerek, genel bir değerlendirme ışığında gelecekte izlemesi gereken politikalara yönelik bazı yaklaşımlar ortaya koyabilmektir. Çalışmanın kapsamını Türkiye’nin SSCB sonrası yeni bağımsız olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkileri; Orta Asya ve Kafkasya’nın Türkiye açısından önemi ve büyük güçlerin bölge politikaları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye’nin yakın tarihinde Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri, olumlu ve olumsuz politikaları incelenmiştir. Bu incelemede, 1990’ların başında Türkiye’nin Dış Türkler politikasında duygusal ve hayalperest davranmaktan kaynaklanan başarısız girişimleri olduğu; ancak zamanla bu politikasını daha gerçekçi temellere dayandırdığı ve bölgesel politikadaki başarısını arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Türk Dış Politikası, Orta Asya, Kafkasya, Dış Türkler

ABSTRACT

[DOĞAN, Yeşim]. ["The Outer Turks Factor in Turkish Foreign Policy after 1990"], [Master Thesis], Ankara, [2009]

Central Asia and Caucasus who came into a new prominence after the collapse of the USSR, carry a different weight in Turkish Foreign Policy. Turkey has historical, cultural, ethnic and linguistic relationships with the new-independent Turkish Republics. Otherwise, with their geopolitical position, Central Asia and Caucasus give Turkey some opportunities in terms of energy, security and international politics. On the other hand, Turkey is very important for the new Turkish Republics because of Turkey's experiences in economical and political system. Turkey can give the lead on secularism and democracy to the Turkish Republics. Because of these reasons, Turkey and the new Turkish Republics need each other in various issues.

The purpose of this thesis is to examine the relations of Turkey with outer Turks and to present some approaches about Turkey's policy which she must perform in the future, in the light of a general assessment. Turkey's cultural, political and economic relations with Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan; the importance of Central Asia and Caucasus; regional policies of the world's big powers comprise the content of this thesis. According to this examination, Turkey performed some wrong policies in this area because of behaving sensitive. But in the last years, Turkey changed her policy and started to succeed in the policy of the outer Turks.

Key Words: Turkey, Turkish Foreign Policy, Central Asia, Caucasus, Outer Turks

